

T. C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KELAM BİLİM DALI

ELMALILI HAMDİ YAZIR'DA KIYAMET ALAMETLERİ VE ÖLÜM

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Mustafa KOÇ

ŞANLIURFA - 2016

T. C.

**HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI**

ELMALILI HAMDİ YAZIR'DA KIYAMET ALAMETLERİ VE ÖLÜM

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Mustafa KOÇ

Danışman:

Yrd. Doç. Dr. Nurullah KAYIŞOĞLU

ŞANLIURFA - 2016

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı :Mustafa KOÇ
Öğrenci Numarası :115203006
Enstitü Anabilim Dalı :Temel İslam Bilimleri
Programı :Yüksek Lisans
Başlık (Türkçe) :Elmalılı Hamdi Yazır'da Kıyamet Alametleri ve Ölüm

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

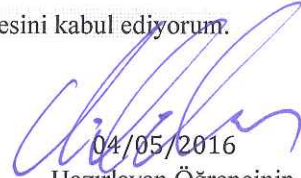
Yukarıda başlığı belirtilen Elmalılı Hamdi Yazır'da Kıyamet Alametleri ve Ölüm çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 104 sayfalık kısmına ilişkin, 15/01/2016 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 26'dır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 6 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığımı ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntıların bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin yer almadığımı, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

04/05/2016
Hazırlayan Öğrencinin
İmzası

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 04/05./2016

Yrd. Doç.Dr. Nurullah KAYIŞOĞLU
Danışmanın Unvanı-Adı-Soyadı
(İmzası)

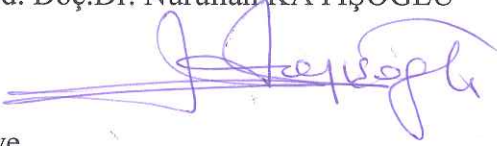
T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı 115203006 numaralı Mustafa KOÇ'un hazırladığı "Elmalılı Hamdi Yazır'da Kıyamet Alametleri ve Ölüm" konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunması, 19/02/ 2016 tarihinde, saat 14:00'te yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği/~~oy çokluğu~~ ile karar verilmiştir.

19/02/ 2016

(Danışman)

Yrd. Doç.Dr. Nurullah KAYIŞOĞLU

Üye

Yrd. Dr. Hacer ŞAHİNALP

Üye

Yrd.Doç. Dr. Sami ŞEKEROĞLU

Bu tezin Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

556
...../...../2016

Prof. Dr. Recep ÇİĞDEM
Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntılarım, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek Almıştır Almamıştır.

ÖNSÖZ

Günümüzde gerçekleşen olumsuz her olaydan sonra birtakım insanların o olayı kıyamet alameti olarak değerlendirmesini, zaman zaman “mehdilik” iddia edenlerin ortaya çıkmasını, bazen yerel bazen ulusal ve bazen küresel çapta bozguncu faaliyetlerde bulunanların “Ye’cüc ve Me’cüc” olarak değerlendirilmesini sıklıkla gözlemlemekteyiz.

Bazı insanların hiç ölmeyecekmiş gibi dünyaya çalışmaları, sadece “bize yazılanı yaşıyoruz” cebriye anlayışıyla yaşamaları, sadece cahillikle açıklanacak bir durum olarak görülemez. Bu tarz düşünceler aynı zamanda birtakım insanların itikadî sorunları olduğu gerçeğini de ortaya koymaktadır.

Kıyamet alametlerinin sadece kendi bağlamında değerlendirilmesinin yanında, bu konunun insanları meraklandıran bir tarafı da vardır. Kıyametle ilgili hadisler etrafında birtakım değerlendirmeler yapılmıştır.

Ölümün ölen açısından dünya itibarıyla bir son olduğu açıktır. Fakat o, bazıları için ocakları söndüren bir felaket, korku, ayrılık; iman ve amel açısından zengin olanlar içinse bir düğündür. Ölümü ruhun özgürleşmesi, asıl vatanına gitmesi olarak düşünenler için durum böyledir. Onlara göre bu dünya bir zindandır. Ve bu zindandan kurtulmanın tek yolu eceldir. Ecel geldiğinde insan ruhu artık ebedi olarak özgürleşir.

Ruhla ilgili kat’î bilgi Allah katındadır. Her insan bir ruh taşır. Ve her beden günü geldiğinde bundan ayrılır. Ferdin ölümü onun kıyametidir. Ölüm yalnız insan için değil, yaratılan her şey içindir. Ne var ki ölümler ferdî ve küllî şekillerde zuhur eder.

Bu araştırmamızda kıyamet alametleri ve ölümün Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’a göre nasıl anlaşıldığını irdelemeye çalıştık. Ayrıca ölümden kaçmanın imkânsızlığı, ferdî ölüm, ölüm korkusu, İslam düşüncesinde ölümün hakikati, hayatın ve ölümün takdiri, kıyamet çeşitleri ve alametleri konularında Yazır ’ın nasıl bir değerlendirme yaptığını ortaya koymaya gayret ettik. Yazır ’la beraber farklı kaynaklara da başvurarak konuyu zenginleştirmeye çalıştık. Ders döneminden başlamak üzere çalışmamda bana yardımcı olan ve yol gösteren başta

danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Nurullah Kayışoğlu' na, Yrd. Doç. Dr. M.Cüneyt Gökçe'ye, Yrd. Doç. Dr. Veysel Kasar'a ve arkadaşlarıma teşekkürlerimi arz ederim.

Mustafa KOÇ
ŞANLIURFA- 2016

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR	V
ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
GİRİŞ	1
1. Elmalılı Hamdi Yazır'ın Hayatı İlmî Şahsiyeti.....	1
1. BÖLÜM: ELMALILI'YA GÖRE KIYAMET VE KIYAMET ALAMETLERİ	3
1. 1. Kıyametin Tanımı	3
1. 2. Kur'an'da Kıyamet	4
1. 3. Kıyametin Çeşitleri	9
1. 3. 1 Kıyamet-i Suğra	9
1. 3. 2. Kıyamet-i Vusta	12
1. 3. 3. Kıyamet-i Kübra.....	13
1. 4. Kıyametin Alametleri	19
1. 4. 1. Büyük Kıyametin Küçük Alametleri	20
1. 4. 2. Büyük Kıyametin Büyük Alametleri	27
1. 4. 2. 1. Deccal.....	27
1. 4. 2. 2. Duman	31
1. 4. 2. 3. Dabbetü'l-arz	33
1. 4. 2. 4. Hz. İsa'nın İnmesi	36
1. 4. 2. 5.Ye'cüc ve Me'cüc Ortaya Çıkması.....	41
1. 4. 2. 6. Güneşin Batıdan Doğması.....	44
1. 4. 2. 7. Diğer Alametler.....	46
1. 5. Kıyametin Kopma Zamanı.....	52
2. BÖLÜM: ELMALILI'DA ÖLÜM ANLAYIŞI.....	56
2. 1. Hayatın Anlam ve Gayesi	56

2. 2. Ölüm.....	60
2. 3. İslam Düşüncesinde Ölüm.....	61
2. 4. İslam Dışındaki Dinlerde Ölüm	64
2. 5. Ölüm Üzerine Farklı Düşünce Ve Tanımlar	67
2. 6. Ölüm'ün Takdiri: Ecel	70
2. 6. 1 Genel Anlamda Ecel Kavramı	71
2. 6. 2. Yazır'da Ecel Kavramı.....	74
2. 7. Ölümün İlahi Adalet Bağlamında Değerlendirilmesi	77
2. 8. Ruhun Bedenden Ayrılması	80
2. 9. Ruhun Ölümsüzlüğü	83
2. 10. Ferdin Ölümü	88
2. 11. Diğer Yaratılmışların Ölümü.....	89
2. 12. Külli Ölüm	92
2. 13. Ölüm Korkusu Ve Bu Korkunun Davranışlar Üzerinde Etkisi	94
2. 14. Ölümünden Kaçmanın İmkânsızlığı.....	97
SONUÇ.....	101
BİBLİYOGRAFYA	102

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselam
A.Ü.İ.F.D.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
O.M.Ü.İ.F.D.	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
bkz.	: Bakınız
D.Ü.İ.F.D.Y	: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Yayınları
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
S.D.Ü.İ.F.D.	: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Üniv.	: Üniversitesi
h.	: Hicri
Hız.	: Hazreti
m.	: Miladi
M.Ü.İ.F.D.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
md.	: Maddesi
r.a.	: Radiyallahu anhü
S	: Sayı
s.	: Sayfa
s.a.s.	: Sallallahu Aleyhi Ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
t.y.	: Tarih yok
yay.	: Yayınları
v.	: Vefatı
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
nr.	: Numara

ÖZET

ELMALILI HAMDİ YAZIR' DA KIYAMET ALAMETLERİ VE ÖLÜM

Bu çalışma, Elmalılı Hamdi Yazır'ın Kıyamet Alametleri ve Ölüme yaklaşımını ele almaktadır. Elmalılı Hamdi Yazır ile diğer âlimlerin bu iki konuyu ele alış şekillerinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

Çalışma, Elmalılı Hamdi Yazır'ın ayetlerde zikredilen kıyamet alametlerini kelam-i bir yaklaşımla yorumladığını göstermiştir. Diğer âlimlerin ise ayetler yanında hadisleri de kullanarak bu alametleri ele aldıkları belirlenmiştir.

Anahtar sözcükler: Kıyamet Alametleri, Ölüm, Amel, Kelam, Elmalılı Hamdi Yazır.

ABSTRACT

DEATH AND THE SIGNS OF THE APOCALYPSE IN THE WORKS OF ELMALILI HAMDI YAZIR

This study examines the approach of Elmalılı Hamdi Yazır to death and the signs of the apocalypse in his works. It aims to find out the way in which Elmalılı Hamdi Yazır and other scholars dealt with these two issues.

The study has revealed that Elmalılı Hamdi Yazır interpreted the signs of the apocalypse which mentioned in verses of Quran through a *kalamî (theological) approach*. It has also showed that other scholars examined these signs in the light of not only Quran but also hadiths.

Key Words: Signs of the apocalypse, Death. Human Practice, Kalam, Elmalılı Hamdi Yazır

GİRİŞ

ELMALI'LI MUHAMMED HAMDİ YAZIR'IN HAYATI VE İLMİ ŞAHSİYETİ

Muhammed Hamdi Yazır 1878'de Antalya'nın Elmalı kazasında dünyaya geldi. Babasının adı Numan Efendidir. Burdur'un Gölhisar kasasına bağlı Yazır köyündendir. Numan Bey Mahkeme-i Şer'iyeye'de başkâtiplik yaptı. Dedesi ilim ehliydi. Yazır'ın annesinin adı Fatma'dır. Yazır soyadı kanunun çıkmasıyla beraber Yazır soyadını aldı. Fakat o bu soyadla değil de daha çok doğum yeri olan Elmalı adı ile meşhur oldu.

Yazır, ilk ve orta öğrenimini Elmalı ilçesinde bitirdi. Yazır, eğitimini İstanbul'da tamamlamaya karar verdi. Bunun için dayısı Mustafa Bey ile geldiği İstanbul'da Küçük Ayasofya Medresesi'ne yerleşerek eğitimini sürdürdü. Daha sonra burada icazete nail oldu. Bu dönem Yazır'ın Küçük Hamdi adını aldığı dönemdir. Yazır yazdığı yazılarda bu ismi kullanmaya başladı.

Yazır bu süreçte hat derslerini aldı. Ve kendi çabasıyla müzik, felsefe, edebiyat alanlarında kendisini geliştirdi.

Yazır ülke yönetimine ve milletin refahı ve kalkınmasına katkıda bulunacağı düşüncesi ile meşrutiyet yönetimini çok istekli bir şekilde müdafaa etmiş ve bundan dolayı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilim ile ilgili kısmına veya şubesine üye olmuştur.

İkinci Meşrutiyet ile yapılan seçimlerde meclise Antalya milletvekili olarak seçildi ve milletvekili oldu. Daha sonra birçok önemli vazifede bulundu.

İstanbul hükümetinde görev yaptığı için İstiklal Mahkemesi Yazır'a idam cezası vermiş fakat gıyabında olan bu ceza uygulanmamıştır. Ankara'ya götürülen Yazır kırk gün gözaltında bekletildikten sonra daha önceki İttihat ve Terakki üyeliği gerekçe gösterilerek serbest bırakılmıştır. Büyük Meclisin Diyanetten talep ettiği tefsiri Diyanetin isteği üzerine Yazır kaleme almıştır. Ve buna da Hak Dini Kur'an Dili adını vermiştir.

Uzun süre bağımlı olduğu kalp yetmezliğinden 27 Mayıs 1942'de Erenköy'de vefat etti. Sahrayıcedid Mezarlığı'na defnedilmiştir.

Muhammed Hamdi aynı zamanda sanatçı bir kişiliğe sahipti. Farsça Arapça ve Türkçe şiirler yazmış fakat bu yönüyle meşhur olmamıştır. Yazdığı kitaplarda daha çok öz Türkçeyi tercih etmiştir. Bunun yanında Türkçe'nin bir parçası haline gelen yabancı kelimeleri de öz Türkçe saymıştır.

Yazır, avrupalılaşmayı yanlış görmüştür. Ona göre Avrupa'nın iyi taraflarını alıp bunları Müslümanlara uygun hale getirmek gerekir. Bunun için ise değerlerimizi korumak gerektiğini dile getirmiştir. Batının ilmini ve bilimsel yönünü alalım fakat bunun haricindekileri onlara bırakalım görüşünü desteklemiştir. Yazır ayrıca birçok felsefi görüşü de yanlış bulmuş ve bunları eleştirmiştir.

Eserleri;

- Hak Dini Kur'an Dili,
- İrşâdü'l-ahlâf fi ahkâmi'l-evkâf,
- Hz. Muhammed'in Dini İslâm,
- Metâlib ve Mezâhib,
- İstintâcî ve İstikrâî Mantık.¹

¹ Yusuf Şevki Yavuz, Mustafa Çağrıci, Mustafa Şekip Tunç, vd., "Elmalılı Muhammed Hamdi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 44 cilt., T.D.V. Yayınları, İstanbul, 2013, c. 11, s. 59/62.

1. BÖLÜM: ELMALILI'YA GÖRE KIYAMET VE KIYAMET ALAMETLERİ

1.1. Kıyametin Tanımı:

Kıyamet kelimesi sözlükte, “kalkmak, dikilmek, ayakta durmak” anlamındaki kıyam kökünden ad ya da mastar olup “dirilip kabirden kalkma, Allah’ın huzurunda durma” veya “bu olayın başlangıcını oluşturan kozmik değişikliğin meydana gelmesi” anlamlarına geldiğini görmekteyiz.²

“Dini bir terim olarak kıyamet kelimesi bazen dünya nizamının bozulması ve dünya hayatının sona ermesi (es-saat) bazen de ölen varlıkların yeniden diriltilerek ayağa kalkmaları ve mahşere doğru yönelmeleri (ba’s ba’de’l-mevt) anlamlarına gelmektedir. Kıyamet birinci anlamında İsrail’in sûra birinci üflemesi ile ikinci anlamında ise ikinci kez üflemesi ile başlayacaktır.”³

Vakitten bir cüz, bir günü oluşturan yirmi dört saatin bir saati, vakti belirleyen âlet ve kıyamet günü anlamlarına gelen saat, Kur’an-ı Kerim’de kırk sekiz defa zikre edilmektedir. Bunların büyük bir kısmında “ferdin ölüm zamanı”, “bir topluluğun helaki”, “kıyametin kopma anı”, “kıyamet günü” veya “az bir zaman” anlamlarının kastedildiği görülmektedir.⁴

“Saat”, vaktin bölümlerinden az bir bölümün ismidir ki, gece ile gündüzün yirmi dört kısmından bir bölümdür. “Es-statü” hesap verme ve sorumluluk günü olarak da bilinen kıyamet gününün adıdır. Kıyamet günü insan hesabının çok süratli olacağına dayanılarak, “bir hesap saati” denilmektedir. Diğer bir görüşte ise “saat” kıyametin koptuğu vaktin adıdır. Allah’tan başka kimsenin bilmediği bir anda ansızın bastıracağından dolayı kıyamete böyle bir ad verilmiştir. Kıyametin bilgisi ve zamanı

² Bekir Topaloğlu, “Kıyamet”, *DİA*, c. 25, s. 517.

³ Şaban Ali Düzgün, İlyas Çelebi, Ramazan Altıntaş, vd., *Kelam El Kitabı*, Ankara., Grafiker Yayınları, 2012, s. 483/484.

⁴ Şaban Ali Düzgün, İlyas Çelebi, Ramazan Altın, vd., s. 484.

Allah katındadır. Böylelikle kıyamet Allah tarafından bilinen saattir. Ayette ‘ansızın’ denilmesi de Allah tarafından bilinen saatin tecelli keyfiyetini bize açıklamaktadır.⁵

Yazır, “sâat”in anlamını ayete dayanarak şu şekilde açıklığa kavuşturur: “Ve işte burada ‘takdir edilmiş ecel O’nun katındadır’⁶, bu güne kıyamet, saat, dirilme, toplanma, sual, hesap, ceza, kıyamet, ayırma günü denilir”.⁷ Buna göre “es-sâat” kavramının; ecelin geldiği, kıyametin koptuğu, ölümden sonraki hayatın başlangıcı anlamlarıyla eş değer tutulduğunu söyleyebiliriz.⁸

1. 2. Kur’an’da Kıyamet

İslâm inancının üç temel esasından birini oluşturan kıyamet veya ahiret konusu sayısı yüzlerle ifade edilen, çok farklı ve etkileyici üslûplar taşıyan ayetlerde ve müstakil surelerde ele alınmıştır.⁹

Kur’an’ı Kerim’de “kıyamet” kelimesi yerine yirmi kadar farklı ismin zikredildiğini bunlardan bazılarının; es-sâat, vakıa (kesin olarak meydana gelecek olay), hâkka (gerçekleşmesi kaçınılmaz olay), karia (kâinatın büyük bir gürültü ile sarsılması), es-sâhha (genel olarak kulakların sağır olabilmesine neden olacak tiz bir sestir), gâşiye (varlıkları saran, örten olay), et-tâmmetü’l-kübra (büyük felaket) şeklinde olduğunu görmekteyiz.¹⁰

Kur’an’da kıyamet kelimesine çok yakın bir muhtevada kullanılan ahiret kelimesi, beş yerde kıyamet dışında farklı bir anlamda kullanılışı hariç, 110 yerde geçmekte, yirmi altı ayette ‘el-yevmü’l-âhir’ terkihiyle yer almaktadır.¹¹

“Kıyamet” yerine kullanılan bir diğer kavram sâat kavramıdır.¹² Râgıb el-İsfehânî’ye göre “sâat” üç çeşit kıyameti ifade eder ki bunlar küçük kıyamet, orta kıyamet ve büyük kıyamettir. Râgıb el-İsfehânî insanların hesaba çekilme zamanına

⁵ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, sad. Prof. Dr. İsmail Karaçam vd., İstanbul, Azim Dağıtım Yayıncılık, 2011, c. 3, s. 455.

⁶ En’am 6/2.

⁷ Yazır, c. 3, s. 425.

⁸ Yazır, c. 3, s. 425.

⁹ Topaloğlu, “Kıyamet”, *DİA*, c. 25, s. 517.

¹⁰ Şaban Ali Düzgün, İlyas Çelebi, Ramazan Altuntaş, vd. s.483- 484.

¹¹ Topaloğlu, “Kıyamet”, *DİA*, c. 25, s. 517.

¹² Topaloğlu, “Kıyamet”, *DİA*, c. 25, s. 518.

“büyük saat”, bir dönem halkının ölmesine “orta sâât”, bir kişinin ölmesine de “küçük sâât” demiştir.¹³

Vakitten bir cüz, günün yirmi dörtte biri, vakti tayin eden âlet ve kıyamet günü manalarına gelen sâât'in, Kur'an-ı Kerim'de kırk sekiz defa zikr edildiği, bunların büyük bir kısmında “ferdin ölüm zamanı”, “bir topluluğun helaki”, “kıyametin kopma anı”, “kıyamet günü” veya “az bir zaman” anlamlarının kastedildiği görülmektedir.¹⁴ Bu güne kıyamet, saat, dirilme günü, toplanma günü, sual günü, hesap günü, ceza günü, kıyamet günü, ayırma günü de denilir¹⁵.

Kur'an'ın, her insanı “yarın” kavramıyla gelecek bilinci, geleceğe hangi amelleri taşıması gerektiği ile ilgili durumunu anlatan ayetinde¹⁶ insanın geleceği düşünmesi ve sonsuz hayatın saadetini sağlama uğruna çalışması gerektiği vurgulanmaktadır. Çünkü İnsan duyularıyla algılayabildiği dünya realitesini anlamakta güçlük çekmediği halde uzak geleceği, hatta zaman zaman dünya planındaki yakın geleceği bile ihmal edebilen bir psikolojiye sahip bir varlıktır. Hâlbuki insanın içinde yer aldığı âlem veya dünya ve o dünyanın ona verdiği lezzet ve zevk fanidir. Yani bütün bunlar fani eğlenceden ibarettir. Ahiret ise asıl hayat oradadır, keşke bunu bilselerdi.¹⁷

Yazır, kıyamet gününe “yarın” denilmesinin iki anlamı olduğunu söyler. Buna göre Kur'an, insanları kıyamet yarın olacakmış gibi kendilerini hazırlamaya teşvik etmektedir. İkinci olarak da Kur'an'ın işaret ettiği Allah indindeki zamandır. Buna göre ise zaman birisi teklif zamanı olan dünya devri, diğeri de ceza ve mükâfat zamanı olan ahiret devri olmak üzere iki gündür. Bu da bugün dünya, yarın ahiret anlamına gelmektedir. Bununla beraber ayette, insanın her gün yarını için faydalı olacak ne iş yaptığını düşünmesinin gerekli olduğu hatırlatılmaktadır.¹⁸

Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de zaman zarfı olan “yevm”, “yevmeizin” kelimelerinden oluşan kıyameti betimleyen ayet sayısı 400 civarındadır. Bunlardan yetmiş tanesi “yevmü'l-kıyâme” şeklinde olduğunu görmekteyiz. Kur'an'daki

¹³ Rağıb el-İsfahani, “saat”, *el-Müfredat fi Ğaribi'l-Kur'an*, Beyrut, Daru'l Marife, 2001, s.54.

¹⁴ Şaban Ali Düzgün, İlyas Çelebi, Ramazan Altıntaş, vd., s. 484.

¹⁵ Yazır, c. 3, s. 425.

¹⁶ Haşr 59/18.

¹⁷ Ankebût, 29/64.

¹⁸ Yazır, c.7, s. 572.

sıralamaya baktığımızda altmış yedinci sırada bulunan Mülk süresinden sonra gelen kırk sekiz sürenin çoğunun en belirgin içeriği kıyamet konusu oluşturmaktadır. “Dönüş, dönüş yeri, çıkarıldığı yer” anlamına gelen meâd ayrıca bir ayette yer almış ve bir yoruma göre kıyamet anlamında kullanılmış olan bu kelimenin de¹⁹ özellikle kelâm ve felsefe ile ilgili kitaplarda kıyamet kelimesi anlamında kullanıldığı görülmektedir.²⁰

Başka bir ayette bakıldığında her bireyin mutlaka ölümü tadacağı, bildirilmekte ve ecirlerin kıyamet gününde hiçbir eksiklik olmadan verileceği ve bunun neticesinde kim ki cennete girer ve cehennemden uzaklaştırılırsa gerçek anlamıyla onun kurtulaşa ereceği bildirilmektedir. Ayrıca aynı ayette dünya hayatının, muhatabını aldatan bir zevkten başka bir şey olmadığı da vurgulanmıştır.²¹

Yazır, her nefsin ölümü tadacağını; dünya hayatının neden olduğu hüznün ve sevincin kalmayacağını belirterek sevapların karşılığının tam olarak ödenmesinin de ancak kıyamette olacağını ifade eder. Yazır’ a göre dünyadaki iyi veya kötü bütün çalışmaların karşılığını dünyada elde etmek mümkün değildir. Yazır burada şehitlerin kanlarıyla kazanılan savaşları örnek vermiş, bu şehitlerin başarı meyvelerinden o şehitlerin dünyada istifade etmelerinin düşünülmesinin tenakuz (çelişki) olduğunu belirtmiştir. Bütün faziletlerin de böyle olduğunu belirten Yazır, bunun yanında dünyada da bunun birtakım faydalarının bulunduğunu da söyler. Yalnız bu dünyada sonuç, ölüm ve yok olmak muhakkak bulunduğu için; gelen herhangi bir menfaat ve tat, kesilme ve sona erme korkusuyla karışık ve muhakkak gam ve kederle sarılıdır. Böyle bir hayatın kıyamette olacağını savunan Yazır, “Mizan” (tartı) ve hesabın temizlenmesinin ahirette olacağını söyler. Ve bunun içindir ki cehennem ateşinden uzaklaştırılıp cennete sokulan her kim ise, işte bu kimsenin kendini kurtarmış olduğunu ve her isteğine ermiş olduğunu ifade eden Yazır, dünya adını almış o geçici hayatın, alıcısını aldatan kibir sermayesinden başka hiçbir şey olmadığını söyler.²²

Allah kıyamet günü herkesi toplayacak rızasına uygun işleri yapanları, emirleri doğrultusunda yaşayıp ona doğru gidenleri sonsuz rahmetiyle sevindirecek

¹⁹ Kasas, 28/85.

²⁰ Topaloğlu, “Kıyamet”, *DİA*, c. 25, s. 517-518.

²¹ Âl-i İmran, 3/185.

²² Yazır, c. 2, s. 530.

ve onları mükâfatlandıracaktır. İnanmayanların da yaptıkları şirk ve işledikleri günahlardan dolayı cezalarını verecektir.²³

Bu dünyada her hangi bir şekilde bu günahkârlar ve şirk koşanlar kendilerine muhami bulabilirler fakat kıyamet gününde ne kendilerine yardım edecek ne de kendilerini herhangi bir şekilde savunacak hiç kimse yoktur. Zaten ilgili ayette böyle bir meydan okuma ve kıyamet gününde bu günahkârların veya kâfirlerin bu dünyadaki imkânlarını bulamayacakları açıkça ifade edilmiştir.²⁴

Hainleri savunanların bu dünya hayatında bunu yapabileceklerini fakat böyle yapmalarının onları gerçekten kurtaramayacak “Kimsenin, kimse yerine hiçbir şey ödeyemeyeceği bir gün”²⁵ o hainler tarafından kıyamet gününde kimse mücadele edemeyecek, hiç kimse onlara himayeci veya vekil olamayacak, Allah’ın gazabına karşı kimse onları koruyamayacaktır. Allah peygamberine böyle²⁶ buyurduğu için, kendimizi Peygamberin şefaatinde mahrum etmiş olacağız. Bununla beraber ümidimizi kesip de kendimizi büsbütün hainliğe kaptırmamamızı, hemen tövbe ve istiğfar etmemiz gerekmektedir.²⁷

Kıyamet günü aramızda hükmedecek olan Allah’tır. O gün kimin mümin, kimin münafık olduğu gerçek manada belli olacaktır. Yaşadığımız dünyada zahir ile hükmetmek esastır, zahirde kelime-i şهادet getirip Müslüman görüne Müslüman muamelesi yapılır. Tabi ki ahiret için durum bu şekilde değildir. Şunu bilmemiz gerekir: Kâfirler, müminler üzerine kesin olarak zafer elde etmeyecekler, dünyada bazen kâfirler zafer kazanarak Müslümanlara hâkim görünseler dahi, bu bir yol, kanun veya şeriat olmaz. Bu sadece geçici, sürekli olmayan bir imtihan ve istidrac (şerre bağlı başarı) olarak kalacaktır.²⁸

Burada kıyamet gününde azaba çarptırılan kâfirler için herhangi bir kurtuluş çaresi olmadığına değindik. Allah insanlara bu dünyada iken büyük kıyamet gelip çatmadan evvel peygamberler göndermiştir. Ayrıca insanları kendi nefisleri üzerinde şahit tutmuştur. Buna örnekleyen şu ayet bizim için aydınlatıcı bilgiler içermektedir:

²³ Yazır, c. 3. s. 435.

²⁴ Nisa, 4/109.

²⁵ Bakara, 2/123.

²⁶ Bakara, 2/123.

²⁷ Yazır, c. 3, s. 86.

²⁸ Yazır, c. 3, s. 131/132.

“Rabbin, Âdemoğullarından, bellerindeki zürriyetlerini alıp da onları kendi nefislerine şahit tutarak: Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” dediği zaman, “elbette, tabi ki sen bizim Rabbimizsin ve biz buna şahidiz” demişler. Bu şahitliği kıyamet günü “Bizim bu şahitlikten haberimiz yoktu dememeniz için” (yapmıştık).²⁹

Yazır’a göre “Biz şahitlik ettik” söylemi, Âdemoğullarının sulbünden alınıp kendi özlerine karşı şahit olabilir anlamını taşımaktadır. Gerçek anlamda kendisine bir insan fitratı verilen her zürriyette onun yaratılışından onunla böyle bir aht ve anlaşma bulunur. Yazır’a göre burada farklı bir şahitlikten söz edilmiştir. Büyük şahitlik diyebileceğimiz bu şahitliği Yazır “azimuşşan şahitlik” olarak tanımlayıp bu şahitliği şu ayetle açıklığa kavuşturmaya çalışır: “Allah kendisinden başka tanrı olmadığına şahitlik etti. Bu şahitliğe meleklerle birlikte âlimler de adalet ve hakkaniyetle şahitlikte bulundular”.³⁰ İşte bu öyle bir şahitliktir ki “ayetin hükmü gereğince şahitlik” etme durumudur. Yazır bu şekilde şahitlik almanın, “elest” ve “belâ” vaktini onlara ayette hatırlatılması kâfirlerin kıyamet gününde, yaptıkları işlerin neticesi tüm boyutları ile ortaya çıktığında, biz bundan gerçekten gafildik dememeleri için olduğunu söyler. Bu şekilde Allah kâfirlerin kıyamet günü ileri sürecekleri mazeretlerin kabul edilmeyeceğini onlara bildirmiştir. Yazır burada açık bir taahhüdün bulunduğunu ileri sürer. Yazır bu taahhüdü kendi kendimizi duymak, ruh ve bilinç sahibi olmak, hakkı kabul etmeyi ve kendimiz nefsimiz üzerinde Sen’in ilahlığını ve birliğini tasdik eylemi olarak değerlendirmektedir. Bunun neticesinde kendimizi hissetmenin, kendi varlığımızın Allah’ın varlığına, birliğine ve ilahlığına bir şahit olduğunu hakiki bir şuurla farkına varmadık, aramızda gizli olarak gerçekleşen bu ahdin bize açık bir şekilde hatırlatma lütfunda bulunmadın anlamındaki bir mazereti kullanarak itiraz etmemeleri için bu beyanın açık bir şekilde olduğuna dikkat çeker.³¹

Sonuç olarak kıyamet, semavî dinlerin temel iman esaslarından biri olarak kabul ettikleri bir konu olmanın yanında mevcudiyetine inananlarca ebedî hayatlarını ilgilendiren çok önemli bir husustur. Bu ölümsüz âlem hakkında bilgi edinmek için başvurulacak yegâne kaynak nakildir. Kıyamet hakkında detaylı bilgiyi Kur’an’dan

²⁹ A`raf, 7/172.

³⁰ Âl-i İmran, 3/18.

³¹ Yazır, c. 4, s. 191.

almaktayız. Kur'an'da yer alan ayetlerle akait alanında delil kabul edilebilecek derecede sahih olan hadislerin muhtevası insan aklının çözüm aradığı her probleme cevap vermemektedir. Kıyamet alametleriyle ilgili bilgileri ise daha çok hadislerden öğrenmekteyiz.³² Rağıb el- İsfahânî'ye göre “es-sâat”³³ kavramı kıyamet anlamında değerlendirildiğinde kıyamet çeşitlerinin küçük kıyamet, orta kıyamet ve büyük kıyamet olmak üzere üçe ayırmamız mümkündür.³⁴

1. 3. Kıyametin Çeşitleri

1. 3. 1. Kıyamet-i Suğra:

Kıyamet-i Suğra, küçük kıyamet demektir. “Kişilerin ölümü anlamına gelir.”³⁵ Küçük kıyamet, her insanın dünya hayatının sona ermesidir. Hadiste de ifade edildiği gibi “Kim ölürse kıyameti kopmuş demektir.”³⁶ Yazır da ferдин ölümünü bu bağlamda değerlendirmektedir. O, En'am Suresi 31. ayetteki “saat” kelimesinin nekre olarak, zamanın küçük bir parçası, gece ile gündüzün yirmi dört cüzde bir cüzü; marife olarak kıyametin kopma vaktinin ve ‘kıyamet gününün ismi olduğunu söyler. Çünkü kıyamet, Allah'tan başka kimsenin bilmediği bir saatte ansızın bastıracağından dolayı böyle adlandırılmıştır. Ayetteki “ansızın”³⁷ kelimesiyle ifade edilen ‘pişmanlığın’ başladığı ölüm vakti de ahirete intikalin bir başlangıcı olması itibariyle kıyamet cinsinden sayılıp o isim ile anılmıştır.³⁸ Dolayısıyla ferдин ölümüne küçük kıyamet denilebileceği açıktır.

Yazır, insanların ölüme karşı tutumlarından bahsederken, aslında bir insanın ölümü normal karşılaması, hatta onu hayatın acılarına karşı bir kurtarıcı gibi bilmesi gerektiğini söyler. Fakat insanlar ölümle beraber gelen zararlara ve bunun can yakan acılarına karşı gözlerini kapamaktadırlar. Ve insanlar lezzetlerin en büyüğü bildiği bu

³² Topaloğlu, “Kıyamet”, *DİA*, c. 25, s. 518.

³³ Rağıb el-İsfahani, s. 54.

³⁴ Rağıb el-İsfahani, s. 54.

³⁵ Şaban Ali Düzgün, İlyas Çelebi, Ramazan Altıntaş, vd., s. 484.

³⁶ Deylemî, *Müsnedü'l-Firdevs*, nr. 1121; Süyûtî, *Câmiü'l-Ehâdisi'l-Kübrâ*, nr. 2528.

³⁷ En'am, 6/31

³⁸ Yazır, c. 3, s. 454.

dünya âlemine, hüznü bir ümitsizlik ile özlemle veda etmekte ve bu halde dünyadan ayrılmaktadır.³⁹

Yazır yukarıda zikrettiğimiz ayette⁴⁰ olduğu gibi bu ayetin de insanı bilinçlendirme anlamında olduğunu söyler: “O size yapmakta olduğunuz şeyleri haber verecek”⁴¹. Yani öldükten sonra insana yaptıkları hakkında bilgi verilecektir. Ayetin ifade ettiği gerçek, insanın acı veya tatlı yaptığı bütün şeylerin kendisine haber verileceğidir. Yazır kendisine verilecek bu haber ve bilgilerin insan için en büyük uyanıklık halini ifade ettiğini söyler. “İnsanlar uykudadır öldükleri vakit uyanırlar”⁴² denilmesinin nedeninin bu olduğunu söyler.

Yazır, başka bir ayette de kişinin kıyametinden sonra amellerinin kendisine sunulacağını ifade eder.⁴³ Kişinin ölümüyle artık dünya hayatı sona ermiş ve kişinin kıyameti kopmuştur. İnsanların büyük veya küçük kıyametten sonra önlerinde bulacağı kendi amelleridir.⁴⁴ İnsanlara amellerin sunulması onların bu amellerini kesin bir bilgi ile bilmeleriyle de alakalıdır.

Yazır her insanın öldükten sonra iyi kötü bütün amellerini defterinde eksiksiz bir şekilde bulacağını bu defterin kendisine sunulacağını ifade eder. “Ne acayip bir defter bu! Ne küçük bırakmış, ne büyük, hepsini kayda geçirmiş”⁴⁵ ayetinde, amel defterinin sunulmasından ve yakîn bir ilimle insanların yaptıklarından haberdar edilmesinden bahsedilmektedir. Küçük kıyamet, kişinin kıyameti olduğuna göre amel defterinin kendisine verilmesi kişinin kıyametinin kopmasıyla gerçekleşir.

Yazır, büyük kıyamet koparken meydana gelecek olayların, bazı âlimler tarafından küçük kıyamet olaylarıyla ilişkilendirildiğini söyler. Bunda asıl amacın ise imanı kuvvetlendirmek olduğunu belirtir.⁴⁶

³⁹ Yazır, c. 3, s. 454.

⁴⁰ Enam 6/30.

⁴¹ Maide, 5/105; Tevbe, 9/94, 105; Zümer, 39/7, Cuma, 62/8.

⁴² Nihat Hatipoğlu, “İnsanlar uykudadır ölünce uyanırlar.”, *Sabah*, 25 Ocak 2013.

⁴³ Âl-i İmran, 3/30.

⁴⁴ Yazır, c. 9, s. 24.

⁴⁵ Kehf, 18/49.

⁴⁶ Yazır, c. 9, s. 30.

Tekvir Suresi'nin ilk on dört ayetinde bahsedilen olayların⁴⁷ küçük kıyametle ilişkili olabileceğini ifade eden Yazır, insan için küçük kıyametin ölüm hali olduğunu tekrarlar⁴⁸. Ayette belirtilen “güneş”⁴⁹ insanın ruhu, özü yani cevherdir. Yani insanın diğer canlı varlıklar arasındaki mekânını tayin eder. Güneşteki dürülme ise insanın insanlarla alakasının kesilmesi demektir. “Yıldızların dökülmesi” insanın gücünün tıpkı yıldızlar gibi birer birer düşmesi demektir. “Dağların yürütülmesi”, insan organ ve azalarının ölümle beraber iş görememe durumuna gelmesidir. “İşâr”⁵⁰, beden olarak tefsir edilir. Bedenin artık iş yapamayacağı zamana yorumlanır. “Vahşi hayvanların toplanması”, kişinin dünyada işlediği hayvanca ve canavarca amellerin sonuçlarının meydana çıkmasıdır. “Denizlerin ateşlenmesi”, insanların boş ümit, hayal ve emellerinin ve yok olmaya mahkûm kuruntularının bitmesidir. Buradaki boş ümit hayal vehim ve kuruntuları bir derya olarak gördüğümüzde onun ihtiyari veya mecburi ölüm dışında hiçbir sahili bulunmadığını da göreceğiz. “Nefislerin eşleştirilmesi” her melekenin kendi cinsine birleşmesi durumuna tefsir edilir. Örneğin karanlığın karanlığa, aydınlığın aydınlığa katılması ve bunların birbirleriyle birleşmeleridir. “Mev’ûde”, yükümlü şahsın, dünyada yerli yerinde kullanamadığı kuvvetidir. Gök de, ruhların ölümle yükseldiği gök katıdır.⁵¹

Yazır, bütün bunlarda “herkes ne hazırlamış ve getirmişse onu bilecektir”⁵² ayetinden bir ikaz ve ders alma durumu olduğunu, ayetin küçük kıyametin bir geçidi ve bir numunesi olduğunu ifade eder. Bir uyarıda da bulunan Yazır, fakat unutmamamız gereken şeyin ayette zikredilen hadiselerin büyük kıyamette gerçekleşeceği ve bu ayetlerin de büyük kıyametle ilgili olduğudur. Yazır, her gerçeğin ve hakkın meydana çıkışı, sonsuz cennet ve cehennemin öne koyulduğu o

⁴⁷ Tekvir, 81/1-14.

⁴⁸ Tekvir, 81/1-14.

⁴⁹ Tekvir, 81/1.

⁵⁰ Tekvir, 81/3.

⁵¹ Yazır, c. 9, s. 30-31.

⁵² Tekvir, 81/14.

hüküm verme vaktinde olacağını söyler. Bundan dolayı herkesin ne hazırlayıp getirdiğini gerçek anlamıyla o vakit bilebileceğini ifade eder.⁵³

1. 3. 2. Kıyamet-i Vusta:

Kıyamet-i vustâ, bir diğer adıyla orta kıyamettir: “Dünya hayatında bir neslin yok olması, ölüp tamamen ortadan kalkması demektir.”⁵⁴ Yazır, küçük kıyameti kabul ettiği gibi orta kıyametin varlığını da kabul etmektedir. O, bazı olayları kıyamet çeşitlerinden ikincisi olarak bilinen orta kıyamet olarak değerlendirmektedir.⁵⁵

Her ümmetin eceli o toplumun kıyameti sayılır. Bu anlam ve anlayış Kur’an’daki ayetlerde de yerini bulmuştu. Bütün ümmetlerin bir eceli bulunduğu ve o ecel geldiği zaman eceli gelen ümmetin ecelini ne bir geri ne de öne alabileceği yani onların ecel üzerinde herhangi bir tasarrufa sahip olmadıkları ayette zikredilmiştir.⁵⁶

Yazır’a göre küçük veya büyük olsun bütün toplumların, bütün toplulukların, bütün devletlerin bir eceli, Allah indinde belirlenmiş ve karar kılınmış olan bir zaman vardır ki, bunların ölümleri o tayin edilmiş vakte bakar. Allah’ı, peygamberlerini yalanlayan yalancılardan, müşriklerin, dinsizlerin, isyancıların, edepsizlerin, günahkârların hepsi, dünyanın her yerinde ve aynı zamanda aniden cezalandırılmazlar. Farklı ümmetlerden her birine özel bir ecel vardır. Birini belli bir müddet içinde mahveden bir kötülük, diğerini aynı müddet içinde mahvetmeyebilir. Yazır, bir kötülüğün o kavmi mahvetmesi için daha kısa veya daha uzun bir zaman geçebileceğini söylemektedir. Burada bir toplumun kıyametinden bahseden Yazır, bu kıyamet başlarına kopmadan gerekli tedbirleri almaları konusunda onları uyarmaktadır. Yazır, bu durumda insanın bir süre süren bu izne aldanıp da ebediyete

⁵³ Yazır, c. 9, s. 31.

⁵⁴ Şaban Ali Düzgün, Ramazan Altıntaş, İlyas Çelebi, vd. s. 484.

⁵⁵ Yazır, c.9, s. 31.

⁵⁶ A’raf 7/34.

kadar böyle gideceğini sanmaması, fırsatı varken derhal tövbekâr olup isyandan korunmak için çaba sarf etmesi ve Allah'ın emir ve yasaklarına riayet etmek suretiyle istikbali temin etmeye çalışması gerektiğini söyler.⁵⁷

Yazır'a göre günah işleyenlerin, ahlâksızlığı kendilerine ahlak eden kâfirlerin ve isyankâr ümmetlerin bir süre ulaşmış, elde etmiş oldukları görünüşteki maddi ferahlık ve sefaya bakıp da onların arkalarına düşmemek, peşlerinden gitmemek ve o kâfirleri sonsuz kalacak sanıp da ahlâk ve davranışlarını ve uygarlık tavırlarını benimsenecek bir örnek saymamak gerekir⁵⁸. Yazır, toplumu bu konuda uyarmakta; haramları işleme ve haramda ısrar etmelerinin onların feleketlerine sebep olacağını belirtmektedir.

Yazır, İbn-i Abbas ve birçok müfessirin ayette geçen ecel kavramını, söz gelişine göre mutlak ömür anlamında değil de, “azap ve helak eceli” anlamında olduğunu da kayda geçer. O'na göre, “her ümmetin bir eceli vardır”⁵⁹ ile ilgili kanun; bireyleri Allah'a bağlı olan toplumun, dünyanın sonuna kadar kalabilmesine ya da yaşamasına engel teşkil etmez.⁶⁰

1. 3. 3. Kıyamet-i Kübra:

Büyük kıyamet olarak da bilinir. “Dünyanın sonunun gelmesi, insanların kabirlerinden kaldırılıp mahşerde toplanacakları gün anlamına gelmektedir”.⁶¹ Terim olarak büyük kıyamet; kâinatın nizamının bozulması, varlığını sürdüren her ne varsa alt üst edilmesi ve bunun neticesinde yok edilmesi, yok edilen veya ölen varlıkların tekrar dirilerek ayağa kalkıp mahşer yerine doğru yürümesi anlamındadır. Şu halde kıyamet kelimesi meydana gelecek topyekûn bir ölümden sonra topyekûn bir dirilişi

⁵⁷ Yazır, c. 9, s. 30-31.

⁵⁸ Yazır, c. 4, s. 37-38.

⁵⁹ Yunus 10/49, Âli İmrân 3/155, Araf 7/34.

⁶⁰ Yazır, c. 4, s. 36-38.

⁶¹ Şaban Ali Düzgün, Ramazan Altıntaş, İlyas Çelebi, vd., s. 485.

kapsadığı görülmektedir.⁶² Kur'an'ı Kerim'de büyük kıyametle ilgili pek çok ayet mevcuttur. Kur'an'da bu günün gelmesinden insanların kuşku duyulmaması gerektiği de beyan edilmektedir.⁶³

Kur'an-ı Kerim'de kıyametin fiilen kopması "sûra üflenmek" eylemiyle ifade edilmiştir. Genellikle "üfleme"ye yarayan boynuza benzer boru" diye anlam verilen sûrun mahiyeti hakkında sahih bilgi bulunmamaktadır.⁶⁴

Tefsirlerin çoğu ve bazı hadislerde ise Sûr, büyük boruya benzer. Ve buna üç defa üfürülür. İlk üfleme "nefha-i feza" denilir. Bunun anlamı korku üfürmesidir. İkinci üfleme, "nefha-i saik"tir. Bu yok olma üfleme olarak tefsir edilir. Son üfleme ise "nefha-i kıyam"tır. Bunun anlamı kalkma üflemesidir. İsrâfil adlı melek bu sura üfleme memurdur. Nefha-i feza ile birlikte göklerde ve yerde her kim bulunuyorsa, yüce Allah'ın istisna tuttuklarının dışındaki her şey korku ve dehşetten sarsılacaktır. Zümer suresi ve ayetlerde de bu durum açıkça belirtilmektedir.⁶⁵ Nefha-i kıyam ile ilgili delilde Yasin suresinde geçen kabirlerinden çıkıp mahşer alanına koşma⁶⁶ ile ilgili ayettir.⁶⁷

• İlk Sûr'dan sonra meydana gelecek olaylar:

Büyük kıyametle ilgili bir diğer önemli olay da kuşkusuz âlemin harap olmaya yıkılmaya başladığı zamandır. Bu olay ilk üfürmeden sonra gerçekleşecektir.

Yazır'a göre kıyamet günü meydana gelecek alametler on altı tanedir. İnfitar Suresi'nin ilk dört ayeti ve Tekvir Suresi'nin ilk altı ayeti külli bir ölümü anlatmaktadır. Yani kıyamet günü gerçekleşecek on altı alametin on tanesi ilk sûrun üfürülmesinden sonra gerçekleşecektir. Bunlar İnfitar Suresi'nde şu şekilde sıralanmıştır: "Gök çatladığı vakit, yıldızlar döküldüğü vakit, denizler yarılıp akıtıldığı vakit, kabirlerin içi dışına getirildiği vakit."⁶⁸

⁶² Hayrettin Karaman, Ali Bardakoğlu, H.Yunus Apaydın, vd., İlmihal, İman ve İbadetler, *Türkiye Diyanet Vakfı*, İSAM, İstanbul, 2000, c. 1, s. 121.

⁶³ Casiye, 45/32; Hac, 22/7.

⁶⁴ Topaloğlu, "Kıyamet", *DİA*, . c. 25, s.518.

⁶⁵ Zümer, 39/68; Yasin, 36/51.

⁶⁶ Yasin, 36/51.

⁶⁷ Yazır, c. 6, s. 182.

⁶⁸ İnfitar, 82/1-5.

“İntisar,” “denizlerin tefciri,” “ba’sere” ve “kabirlerin deşilmesi” gibi olayların her biri kıyametin kıyamet günü gerçekleşecek dört büyük alamettir.⁶⁹

Diğer bir surede⁷⁰ ilk sûrdan sonra kıyamet kopacağı sırada gerçekleşecek olan altı alâmet ise güneşin katlanıp dürülmesi, yıldızların bulanması, dağların yürütülmesi, kıyılmaz malların bırakılması, vahşi hayvanların bir araya toplanması, denizlerin ateşlenmesi (denizlerin sularının çekilerek, volkanlar halinde ateş püskürtmesi)dir⁷¹. Burada saymış olduğumuz on alamet kıyamet günü ilk surdan sonra gerçekleşecek alametlerdir.⁷² Yeryüzünün parça parça dökülmesi de⁷³ yine ilk sûr’dan sonra vuku bulacaktır.⁷⁴

• İkinci sûr’dan sonra meydana gelecek olaylar:

İkinci sûrdan sonra topyekûn bir dirilişle beraber gerçekleşecek olaylardan bahsedilir. Nefislerin eşleştirilmesi, diri bir şekilde toprağa gömülen kız çocuğuna “işlediği hangi günahtan ötürü katledildiği” sorusunun sorulması, amel defterlerinin açılması, göğün sıyrılarak açılması, Cehennem’in kızıştırılması, Cennet’in yaklaştırılması gibi olayların vuku bulması topyekûn dirilişle meydana gelecek olaylardandır.⁷⁵

Büyük kıyamette meydana gelecek en büyük hadiselerden bazıları da şunlardır: Rabbin emriyle melekler saf saf dizilecek ve her şey meydana çıkacaktır. Kıyamet günü cehennem getirilecek, insana yaptıkları birer birer hatırlatılacaktır. Fakat bu hatırlamanın insana hiçbir faydası olmayacaktır.⁷⁶ Çünkü insan neyi önünden gönderdiğini ve neyi geri bıraktığını bileceği⁷⁷ için o vakit insan neden bu hayatı için bir şeyler hazırlamadım diye pişmanlığını keşke ile ifade edecektir. İşte her şeyin bitmiş işin işten geçmiş olduğu o günde Allah’ın vereceği azabın mislisi ve

⁶⁹ Yazır, c. 9, s. 49.

⁷⁰ Tekvir, 81/1-14.

⁷¹ Tekvir, 81/1-6.

⁷² Yazır, c. 9, s. 49.

⁷³ Fecr, 89/ 21.

⁷⁴ Yazır, c. 9, s. 49.

⁷⁵ Tekvir, 81/1-14.

⁷⁶ Fecr, 89/ 21-24.

⁷⁷ İnfitar, 82/5.

benzeri yoktur. Ve onun verdiği kararı yok sayacak kararda olmayacaktır. Allah'ın verdiği bir emri hiç kimse veremez. Kıyamet gününde bizi bekleyen sesleniş huzura gelmiş ve huzurda durmuş insana sen Rabbinden razı, Rabbin de senden razı olacak şekilde O'na dön hitabıdır. Ve bu şekilde dönme ve o huzurda durmayı başaranlara salih kullarının arasına katılma müjdesi verilecektir.⁷⁸ Fakat insanın içinde kıyameti yalanlama isteği mevcuttur. Ve bu yüzden kıyametin ne zaman kopacağını sorar. Bu yüzden ve buna cevap olarak kıyametin korku ve dehşetinden göz fal taşı gibi açıldığı bir zamana işaret edilir. Yine böyle bir günde Ay'ın tutulacağı, Güneşin ve Ay'ın toplanacağı, insanların kaçacak yer arayışı içine girip böyle bir yeri sormaya başlaması da yine böyle bir günde meydana gelecek olaylardandır. Fakat bu kaçmak için yer arayanlara veya o yer hakkında soranlara kesin bir cevapla öyle bir siperin olmadığı hatırlatılmıştır. İşte o gün varacağımız son nokta Allah'ın huzurudur.⁷⁹ Bu ayetlerde, büyük gündün bir başka deyişle büyük kıyametten açıkça söz edilmektedir. Kıyamet Suresi'ndeki ayetlerde kıyametin zamanı ve onun kopma şeklinden bahsedilmektedir.

Yazır'a göre ayette bulunan "lâ uksimu" yemininin açıklaması ve tefsiri herhangi bir şeye yemin etmek onu büyütme içindir. Söylenilen sözün önemli olma derecesine göre, onun büyüklüğünü bildirmek için yemin etmek dahi yemin etmemek ile eşdeğerdir. Yani bu sözün söylenmesi yemin etmekten daha fazla hürmet ve saygıya layık olduğu anlamını taşır.

"Kıyamet gününe yemin olsun"⁸⁰ sözüyle yeminin cevabının ne olduğu anlaşıldığı için ayette açıkça söylenmemiştir.⁸¹ Yeminin cevabı ise "İnsan kendisinin kemiklerini bir araya toplayamayacağımızı mı zanneder?"⁸² Ayetidir. Dolayısı ile insan kesinlikle tekrar diriltilecektir.⁸³

Ayette "insan kemiklerini toplayamayacağımızı mı sanıyor?"⁸⁴ İfadesine karşılık "belâ"⁸⁵ denilmesinin, "evet toplarız" anlamına gelir. Allah'ın kuvvet ve

⁷⁸ Fecr, 89/ 25-30.

⁷⁹ Kıyamet, 75/6-12.

⁸⁰ Kıyamet, 75/1

⁸¹ Yazır, c. 8, s. 480.

⁸² Kıyamet, 75/2.

⁸³ Yazır, c. 8, s. 480.

⁸⁴ Kıyamet, 75/3.

kudretinin her şeye yettiğini vurgulamak için koşulsuz bir evet kullanılmış ve insanların zanlarına kapılar kapatılmıştır. Meydan okumanın da bulunduğu bu ayet aynı zamanda insanların kıyamet günü tekrar toplatılacağını bildirmiş ve büyük kıyamet günü gerçekleşecek olaylardan birisine örnek verilmiştir.⁸⁶

“Kuvveti yetenler olarak”⁸⁷ Gücün yetmesi kadir olma anlamında kullanılmıştır. Bu kudret insanın çürümüş kemiklerini bir araya getirmede herhangi bir yorgunlukla karşılaşmaz. O kemiklerin tertip edilmesi, derlenmesi, toplanması hatta parmaklarını bile eski düzgün hallerine getirmesine gücü yeten bir kudrettir. Allah’ın kudreti ve gücü insanın yalnızca iri kemiklerini bir araya getirmez aynı zamanda bedeninin en ince oluşumunu dahi tamamını, parmak uçlarında bulunan incelikle beraber her şeyi tekrar eskisi gibi yaratmaya Allah’ın gücü yeter. Bu noktada parmak uçlarının yaratılmasından bahsedilmesi yaratmada farklı bir inceliğe işaret ettiğini bize göstermektedir. Görünenden daha derin ve farklı olan bu yaratılış insanın en mühim işlerini parmaklarıyla yaptığı düşünülürse parmakların yaratılış inceliği biraz daha iyi kavranmış olunur. Ayrıca önemli işlerin el maharetiyle yapılması ve bunun atasözlerinde yer alması da elin yaratılış inceliğini kavramamıza yardımcı olur.⁸⁸

Parmaklarını dahi düzeltmeye kuvveti yetecek⁸⁹ denilmesinde derin bir anlamın olduğunu söyleyen Yazır, bu kuvvetin insan elinden çıkan kötü amel ve işleri de düzeltebileceği anlamını içerdiğini ifade eder. Bunları yaratanın elbette yine derleyip toplayabilecektir. Yüce Allah’ın kuvvet ve kudreti gereği dağılmış ve çürümüş olsa dahi kıyamet günü insanı tekrar yaratacaktır.⁹⁰

İnsan kendisinin kemiklerini bir araya getiremeyeceğimizi mi sanıyor⁹¹ sorusuna cevaben kıyametin başlangıcı anlatılmıştır. Kıyamet bu sözle başlamıştır.⁹²

⁸⁵ Kıyamet, 75/4.

⁸⁶ Yazır, c. 8, s. 482.

⁸⁷ Kıyamet, 75/4

⁸⁸ Yazır, c. 8, s. 483.

⁸⁹ Kıyamet 75/4.

⁹⁰ Kıyamet 75/5.

⁹¹ Kıyamet 75/3.

⁹² Yazır, c. 8, s. 483.

“Ne zaman ki göz şimşek çakar.”⁹³ Burada “Berk-i Basar”,⁹⁴ “Husuf-ı Kamer”,⁹⁵ “Meğer”,⁹⁶ “Vezer”,⁹⁷ “Müstekar” gibi kelimelerin ihtiva ettiği anlamların büyük kıyametin azamet ve dehşetine ve aynı zamanda büyük kıyamette gerçekleşecek olaylara tanıklık etmekte olduğumuzu gösterir. “Ay tutulur. Ve güneş ve ay bir araya getirilir, toplanır.”⁹⁸ Burada şimşek manzarasında olduğu gibi güneş ve ayın görünen yüzleri yerlerinden oynatılarak çalkanır çalkanır bir araya toplanır.⁹⁹ “Güneş ile ayın bir araya gelmesi”¹⁰⁰ Ay ve güneşin bir araya gelecek ve ay ile güneş yokluk deryasına dalacaktır. Kıyamet güneş görünmez bir şekil alacaktır. Kıyametin büyük olayları karşısında insanların sığınacak ve kaçacak yer aradığı Kur’an’da şöyle ifade edilmektedir: “İnsan o gün Nereye kaçmalı?”¹⁰¹ Büyük kıyamette kaçacak yer bulunmamaktadır.¹⁰² İnsanlar bu durum karşısında ümitsizlik içindedir.¹⁰³

“O gün sadece Rabbinin huzurunda durulacaktır”.¹⁰⁴ Ayeti bize kıyamet günü insanların kaçacak hiçbir yeri olmadığını göstermektedir.

Müstekar, bir yerde durma manasına mimli mastar, durma yeri anlamında yer bildiren bir isimdir. Kısacası kıyamet günü her kim olursa olsun kulların sığınma yeri ancak yüce Allah’ın huzurudur. Ondan kaçmak isteyenlerin kıyamet günü ondan başka hiçbir sığınak bulamayacaklardır. Son kararın O’na veya O’nun emrine uymaktır. İnsanların bu gün varacakları karargâhın cennet mi yoksa cehennem mi olduğunu belirlemenin ve bu konuda karar verecek olan yalnızca Allah’tır.¹⁰⁵

⁹³ Kıyamet, 75/7.

⁹⁴ Berk-ı Basar, “gözün şimşek çakması,” anlamındadır. Yazır, c. 8, s. 483.

⁹⁵ Husuf-ı Kamer, Ay tutulması anlamındadır. Fakat Yazır bu tanımı yeterli bulmamakta ve hafif bulmaktadır. Yazır, c. 8, s. 484.

⁹⁶ “Meferr, kaçmak anlamındadır. Yazır, c. 8, s. 484.

⁹⁷ “Vezer, ağırlık mânâsından ‘sarp ve sağlam dağ’ manasındadır. Kaçacak yer anlamındadır. Yazır, c. 8, s. 484.

⁹⁸ Kıyamet, 75/8-9

⁹⁹ Yazır, c. 8, s. 484.

¹⁰⁰ Kıyamet, 75/9.

¹⁰¹ Kıyamet, 75/10.

¹⁰² Kıyamet, 75/11.

¹⁰³ Yazır, c. 8, s. 484.

¹⁰⁴ Kıyamet, 75/12

¹⁰⁵ Yazır, c. 8, s. 485.

Kıyamet kesinlikle vuku bulacak ve kıyamete inanmak istemeyen kötü kişiler o günde kendilerini çokça kınayacaktır. İnsanlar dünyada yaptıkları gafletlere, günahlara çok pişman olacaklar, hatta her nefsin kendini kınayacak, dünyada işlediği kusura pişman olacaktır. Kendini kınayan nefse yemin etme sebebi, kıyamet günü vuku bulacak olan kınamanın ne kadar acı olacağına önemine ve bu acının ne kadar büyük olacağına dikkat çekmek içindir.¹⁰⁶

İnsan iyi halli olmayı terk edip günaha devam etme yolunu seçmiş ve kıyamet zamanıyla ilgili sorular sormuştur¹⁰⁷. İnsanların kıyamet kopmaya başladığını gördükten sonra gözleri açılacak, dünyanın her taraftan başına yıkılmakta olduğunu görecek, dehşetler içinde kalacak, yaptıklarına pişman olacak, kendini kınama zamanı gelip çattığını söyleyecektir. Fakat son pişmanlık artık insana fayda vermeyecek ve hak yerini bulacaktır.¹⁰⁸

Kısaca büyük kıyamet, bütün yaratılanların ölmesi demektir. Büyük kıyamette genel bir ölümden sonra toplu bir diriliş gerçekleşecektir. Kur'an'ı Kerim'de en fazla büyük kıyamet türünden bahsedilmekte ve büyük kıyamette meydana gelecek olaylar göz önünde canlandırılmaktadır. Kaçışın olmadığı böyle bir günde genel olarak her şeyin harap olması,¹⁰⁹ insanların hesaba çekilmesi ve ecirlerin karşılığının tam olarak ödenmesi vardır.¹¹⁰

Sonuç olarak Yazır, büyük, orta ve küçük kıyameti kabul eder¹¹¹.

1. 4. Kıyamet Alametleri

Kıyamet'in alâmetleri, onun kopmasından önce vuku bulan ve kıyametin yakın olduğunu gösteren küçük ve büyük işaretlerdir. Kıyamet alâmetlerinin önemine göre küçük orta ve büyük diye de sıralandığını görmekteyiz. Küçük alâmetleri daha çok dinî hayatın zayıflayıp kötülüklerin yayılması gibi olayları içerirken, büyük alâmetleri ise kıyametin kopmasından kısa bir süre önce meydana

¹⁰⁶ Yazır, c. 8, s. 480-481

¹⁰⁷ Kıyamet, 75/6.

¹⁰⁸ Yazır, c. 8, s. 483.

¹⁰⁹ Hakka, 69/14.

¹¹⁰ Enbiya, 21 /47.

¹¹¹ Yazır, c.VI, s. 180.

gelecek olağanüstü olayları içermektedir¹¹². Küçük alametler; kıyametten önce gelen ve aslında vukuuna alışılmış olan şeylerdir. Büyük alametler ise, kıyametin kopmasına çok yakın gerçekleşecek alametlerdir. Aslında bu tür alametlerin vukuuna alışılmamıştır.¹¹³

Küçük alâmetler, genellikle kıyametten uzun süre önce vuku bulur. Hatta bazılarında göre bu alâmetlerin kimisi şimdiye kadar vuku bulmuş ve bitmiş, kimisi tekrar edip durmakta, kimisi de henüz ortaya çıkmamıştır. Fakat bunlar, her söz ve fiilinde doğru olan ve Allah Teâlâ tarafından da tasdik olunan Hz. Muhammed (s.a.v)'in haber verdiği gibi mutlaka vuku bulmuştur ve bulacaktır. Kıyamet zamanının bu kadar yaklaşmış olduğunu aynı zamanda Peygamberimizin hadislerinde bulmamız mümkündür.¹¹⁴

Kur'an'ı Kerim'de yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Yaklaşan (kıyamet) yaklaştıkça yaklaşıyor. Onu Allah'tan başka açıp ortaya koyacak yoktur”.¹¹⁵ Âzife, yaklaşan, yaklaşacak olan, yaklaşmakta bulunan demek olup, kıyametin isimlerinden biridir.¹¹⁶ Buna göre kıyameti gerçekleştirecek olan yalnızca Cenab-ı Allah'tır.

1. 4. 1. Büyük Kıyametin Küçük Alametleri:

Bu alametlerin çoğunun günümüze kadar zuhur ettiğini görmekteyiz. Bunlarla ilgili bazı meşhur olaylar şunlardır:

• Rasûlüllâh (sav)'in gönderilmesi:

Resulullah (a.s)'ın gelmesi kıyamet alametlerindedir. Resulullah (a.s), şahadet parmağı ve orta parmağını yan yana getirerek kıyamete yakın gönderildiğini ifade etmiştir.¹¹⁷

¹¹² Yusuf Şevki Yavuz, “Kıyamet Alametleri” *DİA*, c. 25. s. 523.

¹¹³ Ahmet Faiz, “*Fi zilalli'l-Kur'an'da Kıyamet ve Ahiret*”, çev. Veli Ulutürk, Konya, Uysal Kitabevi, 1993, s.156.

¹¹⁴ İbrahim Canan, “Kıyamet”, *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012, c. 14, s.315.

¹¹⁵ Necm, 53/57-58

¹¹⁶ Yazır, c. 7, s. 356.

¹¹⁷ Canan, c. 14, s.315.

Başka bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v) kendisinin kıyametten bir az evvel geldiğini bildirmiştir.¹¹⁸

Yazır da peygamber efendimizin kıyametin bir alameti olduğunu belirtmektedir. Onun gönderilmesi kıyametin meydana gelme vaktinin yaklaşmakta olduğunu gösterir. Bununla yetinmeyip te müşriklerin ve inanmayanların kıyametin zamanıyla ilgili soru sormaları anlamsız ve yetkileri dışında olan bir durumdur.¹¹⁹

• **Rasûlüllâh (sav)'in vefat etmesi, Kudüs'ün fethi, Taun (veba) hastalığı:**

Kıyametten önceki altı alamet; Hz. Peygamber'in vefatı, Kudüs'ün fethi, tâûn vebası, malın çoğalması, her eve giren fitne, Rumlarla barıştan sonra savaşın ortaya çıkmasıdır.¹²⁰

• **Malın çoğalması ve sadaka verilecek kişinin bulunmaması:**

Fakirlikten ve yol kesilmesinden şikâyetçi olan iki kişinin bu şikâyetlerinden sonra Rasûlüllah (s.a.v)'in bu ikisinin kısa sürede biteceğini bildirilmiştir. Hatta öyle ki sadaka verilecek bir kimse bulunmayacaktır. Böyle bir zaman gelmeden kıyamet kopmayacaktır.¹²¹

Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.v): “Servet sizin aranızda çoğalıp taşmadıkça kıyamet kopmaz” demiştir.¹²²

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bu konuda başka bir hadisi de şöyledir: “Sadaka veriniz, Çünkü size öyle bir zaman gelir ki, bir kimse sadakasını götürür, onu kabul edecek birisini bulamaz da sadaka vermek istediği kimse: “Eğer bunu dün getirseydin kabul ederdim ancak bugün benim ona ihtiyacım yok der.”¹²³

¹¹⁸ Canan, c. XIV, s. 315/316.

¹¹⁹ Yazır, c. 8, s. 568.

¹²⁰ Buhari, Cihad ve Siyer Bölümü, “*Muhtasarı Tecrid-i Sarih*”, Çev. Abdullah Feyzi Kocaer, 2 Cilt, Konya, 2004, c. 1, s. 458.

¹²¹ Buhari, Zekât, c. 1, s. 251.

¹²² Buhari, Zekât, c. 1, s. 251.

¹²³ Buhari, Zekât, c. 1, s. 250.

• **Fitnelerin ortaya çıkması:**

Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: “İlim alınır, cehalet ve fitneler ortaya çıkar, herc çoğalır. “ Ey Allah’ın Resulü herc nedir?” denildi. Elini salladı ve öldürmeyi kastederek: “işte bu” buyurdu.¹²⁴

Hz. Huzeyfe (r.a) ve Hz. Ömer (r.a) arasında geçen bir konuşmada Ömer (r.a)’in, “Hanginiz Rasûlullah (s.a.v.)’in fitne konusundaki sözünü ezberinde tutuyor? Demesi ve Huzeyfe’yi işaret etmiştir. Bu işaret bunu sen bilebilirsin mealindedir. Huzeyfe (r.a) mal, komşu ve çocuk ile ilgili fitneyi insanın namazı, orucu, sadakası, iyiliği emretmesi ve kötülükten nehyetmesi ile bu fitnenin giderilebileceğini söylemiştir. Fakat kastedilen fitne denizin dalgalandığı gibi yayılan fitnedir ki Huzeyfe halifeyle bu fitne arasında bir kapı bulunduğunu ve bu kapının kırılacağını söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.)’ in o kapının asla kapanmayacağını ifade etmiştir. Daha sonra Huzeyfe’ye Ömer’in bu kapıyı bilip bilmediği soruldu. Yarından önce gecenin geleceğini bildiği gibi kapıyı bildiğini ve o kapının Hz. Ömer’in kendisi olduğunu söylemiştir.¹²⁵

• **Hicaz’da ateşin çıkması:**

Peygamber efendimiz Hicazdan Busra’daki develerin boyunlarını aydınlatacak bir ateş çıkmadıkça kıyamet kopmaz buyurmaktadır.

Hadramevt denizinden kıyametten önce bir ateş ortaya çıkacağı ve bu ateşin insanları toplayacağı hadislerde mevcuttur. Resulullah (s.a.v) böyle bir güne ulaştığımız zaman Şam’a gitmemizi tavsiye etmiştir.¹²⁶

• **Emanetin kaybolması:**

Hz. Peygamber (s.a.v.) bir mecliste iken çöl bedevilerinden birinin gelip kıyamet zamanı hakkında soru sorması üzerine emanet kaybedildiği zaman kıyametin kopmasını beklememiz gerektiğini bildirmiştir. Emanetin kaybolması ise işin ehline verilmemesidir.¹²⁷

¹²⁴ Buhari, İlim Bölümü, c. 1, s. 48.

¹²⁵ Buhari, Namaz Vakitleri, c. 1, s. 130.

¹²⁶ Canan, c. 14, s. 317/319.

¹²⁷ Buhari, İlim, c. 1, s. 42.

- **İlmin kalkması, cahilliğin artması, Zinanın çoğalması:**

İlmin kaldırılmasıyla cehaletin kökleşmesi, zinanın meydana çıkması, içkinin içilmesi gibi durumlar da kıyametin belirtileri olarak sayılmıştır.¹²⁸

- **Zalim idarecilerin yardımcılarının çoğalması**

Burada geniş bir şekilde ele alınan hadiste kıyametin alametleri ile ilgili on beş alametten bahsedildiğini görmekteyiz. Hz. Ali (r.a.)'nin rivayet ettiği bu hadis kıyametle ilgili alametleri içermektedir.

Ganimet, fakire verilmeden zengin ve mevki sahipleri arasında dolaşınca, emanete ihanet edildiğinde, emaneti kendi malıymış gibi bildiklerinde, zekâtı bir ibadet çeşidi olarak görmediklerinde, evladın annesine değil de hanımına itaat ettiğinde, kişi babası yerine dostuna yöneldiğinde, camilerde dünyevi sesler yükseldiğinde, bir kavme reis olarak o toplumun erzel olanı seçildiğinde, sırf kendisine zararı dokunmasın diye zorbalara saygı gösterildiğinde, içki için herhangi bir yasak bulunmayıp içildiğinde, ipek giyildiğinde, şarkıcı kadınlar ve çalgı aletleri edinildiğinde, ümmetin halefi çeşitli bahanelerle sefefe hakaret ettiğinde kıyameti ve o günde meydana gelecek dehşetli olayları bekleyin denilmiştir.¹²⁹

- **Çalgı aletlerinin çıkması, içkinin çoğalması ve bunların helal sayılması:**

Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ümmetimden bazı kimseler ortaya çıkacaklardı ki bu kimseler veya topluluklar Allah'ın haram kıldığı zina, ipek, içki ve çalgı gibi haram şeyleri helal kabul edeceklerdir.¹³⁰

- **Zamanın kısılması:**

Başka bir hadiste zamanın yaklaşması kıyamet alametlerinden sayılmıştır. Yakınlaşmadan kasıt bir yılın bir ay, bir ayın bir hafta, bir haftanın bir gün, bir günün bir saat, bir saatin de bir çıra tutuşması gibi kısa olmasıdır.¹³¹

¹²⁸ Buhari, İlim, c. 1, s. 47.

¹²⁹ Canan, c. 14, s. 341.

¹³⁰ Buhari, İçecekler, c. 2, s. 701.

¹³¹ Canan, c.14, s. 337.

- **Düşük dereceli insanların yüksek makamlara gelmesi:**

Kıyametin alametlerinden biri de kuşkusuz herhangi bir insanın hak etmediği bir makamı işgal etmesi ve kalitesinin çok üstünde bir vazifeyi üstlenmesidir. Adi kişilerin bahtiyar sayılması ve bu şekilde değer görmesi de kıyamet alameti olarak sayılmıştır.¹³²

- **Mü'min kişinin gece gördüğü rüyasının gündüz gerçekleşmesi:**

Zaman yaklaştığında mü'min bir kimsenin gördüğü rüya neredeyse yalan söylemez.¹³³

- **Kadınların çoğalması, erkeklerin azalması:**

Enes b. Malik (r.a)' in size benden sonra hiçbir kimsenin söylemeyeceği bir hadis söyleyeceğim dediği ve şu şekilde devam ettiği bildirilmiştir. İlimin azalması, cehaletin ortaya çıkması, zinanın zuhur etmesi, kadınların çoğalması, erkeklerin azalması öyle ki elli kadına işlerini gören sorumluluğunu yüklenen bir erkek düşmesi kıyametin alametlerindedir.¹³⁴

- **Fırat nehrindeki suyun inmesi firattan altın bir dağın ortaya çıkması:**

Fırat, yer altında gömülü serveti/ malı/ hazineyi neredeyse ortaya çıkaracaktır. Kim buna şahit olursa bundan bir şey almasın.¹³⁵

Fırat nehri altın bir dağ üzerinden açılmadıkça kıyamet kopmaz. Onun üzerine insanlar savaşır. Yüz kişiden doksan dokuzu öldürülür. Onlardan her biri: "Herhalde savaşı ben kazanacağım" der.¹³⁶

¹³² Canan, c. 14, s. 331.

¹³³ Buhari, Rüya Yorumu Bölümü, c. 2, s. 774.

¹³⁴ Buhari, İlim, c. 2, s. 474.

¹³⁵ Buhari, Fitneler, c. 2, s. 784.

¹³⁶ Canan, c.14, s. 335/336.

- **Hayvanların ve eşyaların insanlarla konuşması:**

Kıyamet'in gerçekleşmesinden önceki alametlerden biride eşyaların, hayvanların insanlarla konuşması, kendisi bulunmadığı durumlarda ehlinden kendine haber verilmesidir. Bunlar gerçekleşmeden kıyamet kopmayacaktır. Resulullah (s.a.v) kıyametin kopmasından önce gerçekleşecek alametler olarak bunları saymış ve bunlar vuku bulmadıkça kıyamet kopmayacak demiştir.¹³⁷

- **İstanbul'un fethi:**

Hz. Enes (r.a)'ten rivayet edilen bir hadise göre İstanbul şehrinin feth edilmesi kıyamet anında vuku bulacaktır.¹³⁸

- **Kahtanlı'nın çıkması:**

Sahih hadislerde bildirilen kıyamet alametlerinden biride Kahtan'dan birisin çıkmasıdır. Bu kişi değneğiyle meşhur olan biridir ki bu değnekle insanları yönetir. Bu kişi ortaya çıkmadıkça kıyamet kopmayacaktır.¹³⁹

- **Yahudilerle savaş:**

Kıyametin kopma belirti veya alametlerinden biride Müslümanların Yahudilerle savaşması ve bu savaş sonunda Yahudilerden birinin bir taşın arkasına saklanması ve taşın konuşmaya başlamasıyla arkasına gizlenen Yahudi'yi ihbar ederek onu öldürmesini Müslümanlardan talep etmesidir.¹⁴⁰

Bu hadisin bir benzeri de farklı bir rivayet şekli de mevcuttur. Fakat ortak nokta Yahudilerle Müslümanlar arasında olacak savaş, Yahudi'nin taşın arkasına saklanması, taşın dile gelmesi ve Müslümanı, Yahudi'yi öldürmek için çağırmasıdır.¹⁴¹

¹³⁷ Canan, c. 14, s. 330-336.

¹³⁸ Canan, c. 14, s. 330-336.

¹³⁹ Canan, c. 14, s. 334..

¹⁴⁰ Buhari, Cihad ve Siyer, c. 1, s. 428.

¹⁴¹ Buhari, Cihad ve Siyer, c. 1, s. 428.

- **Medine'nin harap olması:**

Muaz b. Cebel (r.a.) bildirdiği bir hadiste kıyamete yakın Yesrib'in harap olacağıdır. Ve bundan sonra melhame çıkacaktır. Melhame, İstanbul'un fethi anlamındadır. İstanbul'un fethiyle de Deccal ortaya çıkacaktır.¹⁴²

- **Mü'minlerin ruhunu alacak olan rüzgârın çıkması:**

Yemen tarafından çıkacak ve ipekten daha yumuşak olacak olan bir rüzgârın zerre kadar iman sahibi olsa dahi hiç kimseyi istisna etmeden herkesin ruhunu alması da kıyametin alameti olarak bilinir.¹⁴³

- **Mekke'nin değersizleşmesi ve Kâbe'nin yıkılması:**

Bir hadise göre Kâbe'nin çelimsiz bacaklı olan bir Habeşli tarafından yıkılıp tahrip edilmesi kıyametin alameti olarak değerlendirilir.¹⁴⁴

Hz. Peygamber (s.a.v) "Bacakları ayırık siyah tenli birisinin Kâbe'nin taşlarını birer birer kaldırıp, atarken sanki ben görür gibiyim." Buyurmuştur.¹⁴⁵

- **İmanın Medine'ye çekilmesi:**

İmanın Medine'ye çekilmesi ile ilgili bir hadis şöyledir: "Tıpkı yılanın yuvasına çekildiği gibi İman Medine'ye sığınıp çekilir" buyurmuştur.¹⁴⁶

- **Helal ve harama aldırmadan mal elde etmeye çalışmak:**

İnsanların kıyamete yakın helal ve harama aldırmadan mal kazanmaya kalkışması da kıyamete yakın belirecek alametler arasındadır. İnsanlar işte böyle bir zamanda eline geçenin haramdan mı yoksa helalden mi olduğuna bakmaz. Ve kazancının helal ve haram olmasına aldırmadan yoluna devam eder.¹⁴⁷

¹⁴² Canan, c. 14, s. 334/335.

¹⁴³ Canan, c. 14, s. 337/338.

¹⁴⁴ Buhari, Hac, c. 1, s. 283.

¹⁴⁵ Buhari, Hac, c. 1, s. 283.

¹⁴⁶ Buhari, Hac, c. 1, s. 283.

¹⁴⁷ Buhari, Alış Veriş Bölümü, c. 1, s. 333.

1. 4. 2. Büyük Kıyametin Büyük Alametleri:

Bu kısımda kıyametin büyük alametleri üzerinde duracağız. Kıyametin büyük alametleri kıyamete yakın bir zamanda meydana gelecek hadiselerdir. Aşağıda saydığımız alametler hadis ve ayetlerde de geçen büyük kıyamet alametleridir.

4. 2. 1. Deccal

Deccal kelimesi hadis ilminde cerh ifade eden bir terimdir. Sözlükte “çok yalan söyleyen, göz boyayan, sahtekâr” anlamlarına gelir. Hz. Peygamber, kendinden sonra ortaya çıkacak yalancı peygamberlerden söz ederken onlar hakkında “deccâl, kezzâb” tabirlerini kullanmıştır. Hadis uydurmayı meslek haline getiren yalancı râvileri ifade etmek için cerh ve ta ‘dil ilminde de deccal kelimesi kullanılmıştır. Cerh lafızlarını en ağırından en hafifine doğru altı dereceye ayıran hadis tenkitçilerinden İbn Ebu Hatim, Hatip el-Bağdadi, İbnü’s-Salâh, Zehebî ve Zeynüddin el-İrâkî’ye göre deccal terimi birinci derecede ağır cerh lafızlarındandır. İbn Hacer el-Askalânî ve Sehâvî’ye göre ise ikinci derecede ağır cerh lafızlarındandır. Buna göre deccal olarak nitelendirilen kimsenin rivayet ettiği hadis hiçbir şekilde kullanılmaz.¹⁴⁸

Ayette¹⁴⁹ bulunan “ayetleri hakkında mücadele”¹⁵⁰ kısmı Deccaldan bahsetmektedir. Bu ayetin¹⁵¹ iniş sebebi, kıyamet alametlerinden Deccal hakkındadır.¹⁵²

Deccal’ den bahseden ve buraya almayı uygun gördüğümüz diğer ayetler de bulunmaktadır. Bunlardan ilki Kur’an’ın iki memleketin büyüklerinden birisine indirilmesi gerekir diye yapılan itirazın bulunduğu ayettir¹⁵³. Bir diğeri ise bir hayır durumunda kendilerinin en başta ona koşması gerektiğini bildiren ayettir.¹⁵⁴

Yahudiler, ahir zamanda ortaya çıkacak Deccal’in Yahudilerden çıkacağını Hz. Peygamber’e karşı iddia etmişlerdir. Böyle bir iddiaya kalkışan Yahudiler,

¹⁴⁸ Kürşat Demirci, “Deccal”, *DİA*, c. 9 s. 72.

¹⁴⁹ Mümin, 40/56.

¹⁵⁰ Mümin, 40/56.

¹⁵¹ Mümin, 40/56.

¹⁵² Yazır, c.6, s. 588.

¹⁵³ Zuhuf, 43/31.

¹⁵⁴ Ahkaf, 46/11.

Deccal ‘in yapacağını iddia ettikleri fiilleri abartarak anlatmışlar, büyüttükçe büyütmüşlerdir. Bu olay üzerine “Allah’ın ayetleri hakkında mücadele eden kimseler...”¹⁵⁵ Ayeti nazil olmuştur. Bir de Yahudiler Tevrat’ta zikrolunan sahiplerinin Hz. Peygamber olmadığını onun Mesih b. Davud olduğunu söylüyorlardı. Yani Yahudiler ayetler hakkında mücadele eden ve peygamberi yalanlayan kimselerdi. Onların Mesih’ten kasıtları ise deccaldı. Yahudilere göre Deccal ahir zamanda ortaya çıkacak saltanat kuracak, saltanatı her tarafa yayılacak, nehirler onunla beraber gidecek ve O, Allah’ın delillerinden bir delil olacak diyorlardı. Böylelikle hükmetme salahiyetinin tekrar Yahudilere geçeceğini iddia ediyorlardı. Bu yüzden yüce Allah onların bu temennilerine (ideallerine) “kibir” adını vermiştir. Ve onların kendi kuruntularına eremeyecekleri buyrulmaktadır. Bu olayın sebebi ise Yahudiler’in İsrailoğulları’nın dışında başka bir kavimde peygamberlik görmek istemedikleri içindir. Yahudiler gerek Kur’an’daki ve gerek diğer kitaplardaki peygamberin peygamberliğine delalet eden ayetlere sırf kibir ve kıskançlık yüzünden karşı çıkmışlar ve onlarla mücadele etmişlerdir. Peygamberlerin en sonuncusunu bırakıp deccale sarılmış ve onun zamanında saltanatın kendilerine geçeceğini bir temenni olarak her ne kadar ileri sürmüş olsalar da, deccal çıktığı vakitte dahi Yahudilere saltanat ve hükmetme yetkisi verilmeyecektir.

Bu mücadelede Yahudiler iki yönden yalan söylemektedir. Bu yalanlardan ilki Resulullah’ı kendilerine gönderilen bir peygamber olarak görmeyip inkâr etmeleridir. Diğer Mesih b. Davud’a Deccal demeleridir. Çünkü bütün peygamberler ümmetlerini kesinlikle Deccal’e karşı uyarmış, Deccal’den sakınmaları gerektiğini onlara bildirmişlerdir. Deccal’i müjdeymiş gibi görmek yanlıştır. O fitne ve imtihan vasıtasıdır. Yahudiler ise onu peygamber olarak görmüş ve ona 'sahibimiz' demişlerdir. Onların yani Yahudilerin bu tutumları bize ayetteki gerçeği göstermektedir. Yani onların Allah’ın ayetleri ile ‘bir yetki bir delil olmaksızın’ mücadele ettiklerine dair şüphe bulunmadığına delalet eder.¹⁵⁶

Kıyamet alametlerinden olan iki Mesih bulunmaktadır. Bunlardan birisi Mesih İsa’dır. Diğer de Mesih Deccaldır.¹⁵⁷ Kaynaklarda Müseylime başta olmak

¹⁵⁵ Mümin, 40/56.

¹⁵⁶ Yazır, c.6, s. 588.

¹⁵⁷ Yazır, c.6, s. 588-589.

üzere yalancı peygamberlik iddia ederek ortaya çıkması beklenen otuz civarında isim bildirilmiş, bunların içindeki en büyük fitne olarak Mesih Deccal ‘in ise ilâhlık iddiası ile ilgili fitnesidir. Mesih Deccal’e, Mesih b. Davud denilmiştir. Matta İncil’inin başında görüldüğü üzere Hristiyanlar “İsa el-Mesih b. Davud” ismini Hz. İsa’ya vermişlerdir. Bunun sebebiyse Meryem’in nişanlısı olarak zikrettikleri Yusuf’un Hz. Davud’un nesline bağlı olmasıdır. Hristiyanlar, İsa’nın doğumu, Meryem’le Yusuf’un bir araya gelmelerinden önce Rûhu’l-Kudüs’le meydana geldiğini söylerler. Hristiyanlar’ın Yusuf’u Hz. İsa (a.s)’nın babası olarak göstererek onun vasıtası ile Hz. Davud’a nisbet etmesi çelişkidir. Fakat bu çelişkiye rağmen Matta İncili Hz. İsa’ya Mesih b. Davud demektedir. Yahudiler de ahir zamanda çıkması beklenen Deccal’e söz konusu ismi vermişlerdir. Bu açıdan aralarında bakış açısı benzerliği meydana geldiğini görmekteyiz. Mesih-i Deccal yalancı Mesih’tir. Deccal yalancı biridir. Aynı zamanda insanları aldatma hususunda usta bir sahtekârdır. Deccal ‘in kâfir olduğu ve sahtekâr biri olduğu simasından belli olduğu halde bazı olağanüstü haller göstererek ilâhlık iddiasında bulunacaktır. Deccal ‘in ilahlık gibi büyük bir iddiada bulunması Deccal ‘in büyük fitne olduğunu gösterecektir.¹⁵⁸

Yazır’a göre peygamberlik iddia eden bir yalancıya Allah tarafından kendisine onun doğruluğu anlamına gelebilecek bir mucize verilmesi imkânsızdır. Yazır’a göre bu durum yani mucize verilme durumu şüpheye düşürme olarak değerlendirir. Yani Allah’ın ayetlerine karşı mücadele edenlere delil verilmiş olunur. Ancak Allah, kendisinin ilah olduğunu iddia eden birisine her türlü delili verebilir. Fakat bu deliller ve harikalar imtihan için verilir. Yani imtihan bağlamında düşünülmelidir. Neticede kendisi hâdis olan (sonradan olan) varlığın ilah olmayacağına açık aklî delil her zaman bulunduğundan, onun yalancı olduğu kendi zatında mevcuttur.¹⁵⁹ Ayrıca Yazır Deccal’i bir yalancı Mesih olarak nitelendirmektedir. Bu durumun onun aynı zamanda ortaya çıkışında Hristiyanlığı taklit edeceğini gösterdiğini söylemektedir. Yazır Hristiyan ve Yahudiler ‘in sırf kendi gurur ve hasetlerinden dolayı Mesih olan İsa (a.s)’yı ve Hz. Peygamber’i inkâr etmelerini ve yine bu duygularından dolayı emellerini Deccal’e bağlamalarını

¹⁵⁸ Yazır, c.6, s. 588-589.

¹⁵⁹ Yazır, c. 6, s. 589.

kendilerini haktan mahrum etme ve bedbahtlıkta bulunma olarak değerlendirmektedir.¹⁶⁰

Böyle durumlarda mümin kulların Allah'a sığınmaları gerekmektedir. Öyle kibirden ve kibirli kıskançlardan veya Deccalın şerrinden Allah'a sığınmamızı tavsiye eden Yazır, Peygamber'in ve onların bütün dediklerini işiten, bütün yaptıklarını gören Allah olduğunu söyler. Yazır, bunun bir taraftan vaad, bir taraftan tehdit olduğunu da ifade eder.¹⁶¹

Ancak Allah'a sığınarak Deccal 'in şerrinden kurtulabiliriz. Yazır, Hz. Muhammed'den sonra yeryüzünün mirasını kime ait olacağıyla ilgili bir tespitte bulunmaya çalışır. Yazır yeryüzü mirasının her şeye rağmen Allah'ın salih kulları olan son peygambere bağlı ve onun yolundan giden mümin olan bir gruba kalacağını ifade eder. Yazır'a göre bu grup fırka-i naciyedir ki kurtuluşa eren gruptur. Bu grup ehlisünnet ve cemaattir. Bunlar salih amel işlerler ve şirk koştuktan sakınırlar. Yazır, kıyamet örneğini verdikten sonra cennet yeri mirasının da yine bu grubun olacağını söyler.¹⁶² İnsanların din mevzusu ile ilgili bölüklere veya kısımlara ayrılacağını anlatan ayette¹⁶³ ve sahih hadislerde bildirilen önemli bir durumdan söz edilir. Bu önemli durum insanların ayrılacağına, devletlerin parçalanacağına işaret eder. Her şeye rağmen fırka-i naciye denilen grup kurtulacaktır. Yazır'a göre ayrıca iyilerin daima var olacak, gelecekte din garip olacak ama her şeye rağmen tıpkı başta olduğu gibi İslam dini yeniden meydana çıkacaktır.¹⁶⁴

Peygamberlik iddiasında bulunacak olan otuz kadar Deccaldan sonra ilâhlık davasına kalkışacak olan büyük Deccal, İsa Mesih'in yeryüzüne inmesiyle helak olacaktır. Ye'cûc ve Me'cûc çıkacak, yeryüzünde görülmedik fesatlar, tasvire sığmaz savaşlar yaptıktan sonra Allah'ın emriyle yok olacaklardır.¹⁶⁵ Artık salib (haç) kırılacak, domuz öldürülecek, iyi insanlar hâkim olacak, Hz. Muhammed'in getirdiği

¹⁶⁰ Yazır, c. 6, s. 591.

¹⁶¹ Yazır, c. 6, s. 591.

¹⁶² Yazır, c. 5, s. 520-521.

¹⁶³ Enbiya, 17/93.

¹⁶⁴ Yazır, c.5, s. 521.

¹⁶⁵ Yazır, c.5, s.521.

şeriatın her tarafa yerleşmesiyle insanlık bir mutluluk dönemine girecektir. Yazır, nihayet küçük ve orta nice kıyametlerden sonrada Dâbbetü'l-arz'ın (yerden çıkacak bir hayvanın) çıkması, güneşin batıdan doğması ve Sûr'un üflenmesiyle büyük kıyamet kopacaktır der. Yazır, ikinci defa Sûr'a üflenmekle yaratıkların ilk yaratıldıkları gibi tekrar diriltileceğini, haşir ve neşir olup, kıyamet gününün mutlak surette geleceğini, nihayet cennetin salih kimselerin olacağını ifade eder.¹⁶⁶

1. 4. 2. 2. Duman

Kıyamet alametlerinden birisi de dumandır. “Duhan-ı Mübin; aşikâr, apaçık bir duman demektir”.¹⁶⁷ Bu konuda Yazır, iki farklı ayeti değerlendirmektedir. İlk ayet mealen: “Ey Muhammed! Şimdi sen göğün, insanları bürüyecek açık bir duman getireceği günü gözetle. Bu acı bir azaptır”.¹⁶⁸

Yazır, “O halde bekle, gözle”¹⁶⁹ ayetinin uyarının başladığına delalet ettiğini söylemektedir. Yazır, o gün sema apaçık bir duman ile gelecek insanları saracaktır der.

Yazır duman hakkında iki tefsiri ele alır. Bunlardan birisi İbnü Mes'ud'dan rivayet edilen ve şiddetli açlık ve kıtlık seneleri olarak yorumlanan tefsirdir. Açlık ve kıtlık olarak yorumlanmasının nedenini çok aç kimsenin gerek gözlerinin zayıflığından, gerek kuraklık ve kıtlığın şiddetli olduğu senelerde havanın fenalığından gökyüzünün insana dumanlı görünmesidir. Ayrıca Araplar gelme ihtimali yüksek olan şerre “Duhan” demişlerdir. Nitekim “dumanlı hava” deyimini bizde de kullanılmıştır.¹⁷⁰ Yazır bu ayetin delalet edeceği anlamların ilkini şöyle anlatmaktadır:

Kureyş kabilesi Resulullah (s.a.v.)'a isyanda ileri gidince Resulullah (s.a.v.) onlara beddua etmiştir. Bu bedduasında Allah'tan bu kabileye karşı cezasını şiddetlenmesini talep etmiş ve Yusuf (a.s) döneminde olduğu gibi onların kıtlıkla imtihan edilmesini dilemiştir. Resulullah, bu beddua ile onların Yusuf (a.s)'un seneleri gibi kıtlık seneleriyle sıkıntıya uğramalarını niyaz etmiştir. Bunun üzerine

¹⁶⁶ Yazır, c.5, s. 521-522.

¹⁶⁷ Yazır, c.7, s. 76.

¹⁶⁸ Duhan, 44/10-11.

¹⁶⁹ Duhan, 44/10-11.

¹⁷⁰ Yazır, c. 7, s. 76.

onlar bir kıtlığa yakalanmışlar; hatta cife, kemik, ilhiz¹⁷¹ yemişlerdir. Bu yediklerinden olacak insanlar yer ile gök arasını duman olarak görmüştür. Böyle bir halde insanların söyleyenin sesini işitmiş fakat dumandan söyleyeni görmemiştir. Bu olay aynı zamanda Resulullah'ın bedduasının insanları sardığını göstermektedir. Bunun üzerine Kureyşliler bu azabı üzerlerinden kaldırmaları karşılığında iman edeceklerini Resulullah (s.a.v)'a bildirmişlerdir. Azabın giderilmesi için; “Ya Rabbi! Bizden azabı gider, biz müminiz yani bu azabı giderirsen iman edeceğiz”¹⁷² demeleri de bunun göstergesidir.

Nakledilen diğer bir tefsir de Hz. Ali (r.a.)'nin bu konuyla ilgili sözlerini içermektedir. Buna göre kıyamet kopmadan önce semadan bir duman inecektir. Ve bu duman kâfir olanların kulaklarının içine girecek ve onları sarhoş edecektir. İman etmiş olanlar ise bundan dolayı nezle olacaklardır. Böyle bir durumda yeryüzü dumanla kaplanacak içinde ateş yakılmış fakat bacası olmayan bir eve benzeyecektir.

Başka bir hadiste Resulullah (s.a.v) kıyamet alametlerini sayarken ilk olarak Duhanı saymıştır.¹⁷³

Bu hadisle kıyametin ilk alametinin duman olduğunu görmekteyiz. Yalnız Duhan ile beraber birçok alamet daha zikredilmiştir. Konumuz çerçevesinde ele aldığımız bazı kıyamet alametlerinin de bu hadiste bir sıralamayla zikredildiğini de görmekteyiz. Bu sıralamaya baktığımızda ve İsa'nın yeryüzüne inmesi ikinci sırada yer almaktadır. Aden'den çıkacak ateş ise üçüncü alamet olarak sayılmıştır. Bu ateş insanları mahşer yerine yönlendirecektir. Resulullah, Duhanı semadan başlayarak insanları saracak bir duman olarak onu tanımlar. Hadisin senedinin sahih olması çoğu İslam âlimlerinin de ikinci tefsirin yani Duman'ın kıyametin alametlerinden biri olma tefsirinin kıyametin delaleti olduğunda ittifak etmesi, Duman'ın kıyametin alameti olduğunu göstermektedir. Nitekim Yazır da Duman'ı kıyametin alameti olarak kabul etmektedir.¹⁷⁴

¹⁷¹ İlhiz: İri ve devenin tüyünü kan ile yoğurup pişirerek yapılan bir çeşit yemek ki bedeviler kıtlık senelerinde yer.Yazır, a.g.e., c.7, s. 76.

¹⁷² Yazır, c. 7 s. 76.

¹⁷³ Yazır, c. 7, s. 76.

¹⁷⁴ Yazır, c.7, s. 77.

1. 4. 2. 3. Dabbetü'l-arz

“Dabbe” kelimesinin manası hafifçe yürüme ve debelenme anlamındadır. Daha çok haşereler için kullanılan bu kelime daha geniş anlamda hayvanlar için kullanılmaktadır. Haşereden kasıt ise böceklerdir. Buna ilaveten vücuda yayılan bir içki gibi veya vücudun bir organında bulunan bir çürüğün etrafına sirayet ederek yayılması gibi gözle görülemeyen, tespiti zor olan şeyler için de kullanımı bulunmaktadır. Gündelik olarak kullandığımız araçlara da dabbe denilebilir fakat dildeki kullanımı hayvanlara özeldir. Toplum gelenek ve göreneklerinde dört ayaklı hayvanlar için ve özellikle at için kullanılmaktadır. Aynı zamanda her hayvanın sudan yaratılması ve bunlardan bazılarının iki, bazılarının dört ayağı üzerinde yürütmesi ve bazılarının karnı üstünde sürünerek gitmesi¹⁷⁵ ayetinden anlaşılacağı üzere bütün hayvanlar hakkında kullanılmıştır. Bu kelime hayvan kelimesi ile eş anlamlı görülebilir. Fakat Kur'an'daki kullanımı sadece hayvanlara has değildir.¹⁷⁶

Allah her canlının rızkını vermeye kadirdir. Ve yalnızca O her canlının rızkını verir¹⁷⁷. Ayet mealinde görüldüğü üzere bu kelime, hayvanlar için kullanıldığı gibi insanlar için de kullanılmıştır. Bu ayette “dâbbe”¹⁷⁸ nekre yani belirsiz isim olarak gelmektedir. Bu da bilinen dabbelerden çok farklı bir dabbe olmasını akla getirmektedir. “Onlarla konuşan dâbbe”¹⁷⁹ terkibine baktığımız zaman burada net bir şekilde bu dabbenin insan olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü konuşan bir hayvan insan olarak ancak insan olarak tanımlanabilir.¹⁸⁰

Kur'an'da, kıyamet zamanında yerden bir dabbe çıkartılacağı ve bunun insanlara mutlak bir imanla iman etmemiş olduklarını haber vereceği¹⁸¹ anlamındaki ayet dâbbenin kıyametin büyük alametlerinden birisi olduğunun göstergesidir. Kâfirlerin acele ile gelmesini istedikleri azap, bütünüyle kâfirlerin aleyhinde ortaya çıkacağı, onların üzerine kıyamet kopacağı veya aleyhlerinde hüküm verileceği zaman o kâfirler için yerden bir “Dâbbe” çıkacaktır. Dabbe'nin ortaya çıkması

¹⁷⁵ Nûr, 24/45.

¹⁷⁶ Yazır, c.6, s. 176/177.

¹⁷⁷ Hûd, 11/6.

¹⁷⁸ Yazır, c.6, s. 177.

¹⁷⁹ Yazır, c.6, s. 177.

¹⁸⁰ Yazır, c.6, s. 177.

¹⁸¹ Neml, 27/82.

insanların ayetlere artık tam olarak iman etmedikleri anlamına gelir. Dabbe, kıyamet günü azabın gelmesinde aceleci davrananlara bir tehdit, bir azap hükmündedir. Kâfirler bu azapla karşılaşacaklardır. Ayrıca bu konuyla ilgili ayet kâfirlerin şüphe ve gaflet haline delildir.¹⁸² Bu ayette kâfirlerin kıyametten şüphe içinde oldukları ve onların bu gerçeği kavramada kör oldukları bildirilir.¹⁸³

Yazır Dâbbe'nin çıkışını farklı şekilde yorumlamaktadır. Ona göre dabbe öncelikle, bildiğimiz şeylerin dışında bir canlıdır ki, çıkması kıyamet vaktine mahsustur¹⁸⁴. Yazır bu açıklamalardan sonra dabbeyi kıyamet zamanında ortaya çıkacak cahil ve şerli insanlar olarak görmektedir. Böyle bir durumda dâbbe tüm debelenen varlıkların adı olarak kullanılmıştır. Kâdı Beydâvî ve bazı hadisçiler dabbeyi “cessâse” yani casuslar olarak anlamışlardır.¹⁸⁵ Bir hadise göre cessaşe Deccal'e haber getiren, araştıran veya haber toplayan casus anlamındadır.¹⁸⁶ Hz. Ali'den nakl olunduğu söylenen bir rivayette de dâbbe kuyruğu olan bir varlık değil, sakalı olan bir varlıktır.¹⁸⁷

Dâbbe mutlak manada anlaşılırsa bunun erkek bir dâbbe olduğu anlaşılır. “Onlara haber veren dâbbe”¹⁸⁸ terkiibinden, bunun bir insan olduğunu anlayabiliriz.

Başka bir hadiste ise Resulullah (s.a.v) Dâbbetü'l-arz'ın, Musa (a.s)'nın esasına ve Hz. Süleyman (a.s) mührüne sahip olacağını bize bildirmektedir. Dabbe bu mührü müminlerin yüzlerini parlatacak ve asa ile kâfir olanların burunlarını kıracaktır. İnsanların sofraya oturacağı sırada kimin mümin kimin kâfir olduğu bilinecektir.¹⁸⁹

Bu hadise göre yapacağımız herhangi bir değerlendirmede Dâbbe'nin olağanüstü bir güce sahip olacağına ayrıca İslam devletini kuracak bir lider olacağına dair işaretler bulabiliriz. Dâbbe'nin kötü kişilerden olması düşünülemez. Kendisine verilecek iki kuvvetin (asa ve mühür) delalet ettiği mana da budur. O kötülerden

¹⁸² Yazır, c. 6, s. 175/176.

¹⁸³ Naml, 27/66.

¹⁸⁴ Râgıb el İsfehani, *a.g.e.*, 165.

¹⁸⁵ Yazır, c. 6, s. 177.

¹⁸⁶ Yazır, c. 6, s. 177.

¹⁸⁷ Yazır, c. 6, s. 177.

¹⁸⁸ Yazır, c. 6, s. 177.

¹⁸⁹ Yazır, c. 6, s. 177/178.

değil iyilerden olacaktır. Kâfirlere hadlerini bildirecek olan Dabbe Müslümanların sıkıntılarını giderecek onların yüzlerini güldürecektir. Yani müminlerden yana olacaktır. Kur'an'da dabbenin insanlara kesin bir şekilde iman etmemiş olduklarını bildirmesi¹⁹⁰ onun müminlerden olacağını gösterir. Bu durumda kıyametin alametlerinden sayılan bu canlıya dâbbe adının verilmesinin nedeni, Dabbe'nin kâfirlere acımayacağı ve onlara karşı merhametli davranmayacağıdır. Bunun yerden çıkartılması ise zor bir durum değildir. Allah katında yerden normal bir dabbe çıkartmak kadar kolaydır.¹⁹¹

Yazır Dâbbe'nin kaç defa çıkacağıyla ilgili ise hadisten örnek verir. Bu hadise göre ise Dabbe üç defa çıkacaktır. O'nun ilk çıkışı çöllerdedir. Bu çıkıştan sonra saklanır. Daha sonraki çıkışı şehirlerde olacaktır. Hükümdarlar insanları öldürürken, kan dökerken ortaya çıkacaktır. En son çıkışı ise mescitlerin en faziletlisinde olacaktır. Halk kaçacak fakat bir grup mümin kalacaktır. Ve Allah'tan başka bizi kurtaracak yoktur diyeceklerdir. Dâbbe kalan bu grup müminin üzerlerine çıkıp onların yüzlerini ağartacaktır. Sonra hareket etmeye başlayacak, ondan sonra ne ona yetişmek isteyen yetişebilecek ne de ondan kaçmak isteyen ondan kurtulacak. Namaz kılan bir adama gidecek ve ona namaz ehli olmadığını söyleyecek. O adamı yakalayacak mümin olanların yüzünü ağartacak kâfir olanların ise burnunu kıracaktır. Böyle bir zamanda insanların hali ne olacak? Şeklindeki bir soruya da arazide komşu olacaklar, malda ortak olacaklar, yolculukta ise arkadaş olacaklardır cevabı verilmiştir.¹⁹²

Birçok alim dâbbenin ortaya çıkma zamanı olarak, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker'in terk edildiği zaman olarak görmektedir. İbnü Ömer (r.a) den rivayet edildiğine göre, “o söylenilen, başlarına geleceği vakitte biz onlar için bir dabbe çıkarırız”¹⁹³ ayeti dabbenin çıkma vakti, emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münkerin terk edildiği zamandır. Buna göre “و اذا وقع القول عليهم”¹⁹⁴ Müslümanlar da bozulup aleyhlerinde hüküm hak olduğu zaman demektir.¹⁹⁵

¹⁹⁰ Neml, 27/82.

¹⁹¹ Yazır, c. 6, s. 178.

¹⁹² Yazır, c. 6, s. 178/179.

¹⁹³ Neml, 27/82.

¹⁹⁴ Neml, 27/82.

¹⁹⁵ Yazır, c. 6, s. 178-180.

1. 4. 2. 4. Hz. İsa 'nın İnmesi

Hz. İsa (a.s.)'ın inmesi büyük kıyamet alametleri arasında en meşhur olanıdır. “İsa'nın yere inmesi kıyametin yaklaştığını gösteren bir bilgidir”¹⁹⁶ ayetinde de görüleceği üzere İsa'nın inmesi açık bir şekilde kıyamet alametlerinden sayılmıştır. Yazır, İsa (a.s.) hakkında inmiş ayetleri geniş bir şekilde ele alarak yorumlamıştır.¹⁹⁷

Hz. İsa'nın ninesi, İmrân'ın karısının ismi Hanne binti Fâzuka'dır. Hanne'nin kız kardeşi ve bir rivayette Meryem'in kız kardeşi İsa da Hz. Zekeriya'nın karısı ve Hz. Yahya'nın annesidir.¹⁹⁸ Peygamber (s.a.v.) efendimiz: “Yahya ile İsa teyze oğullarıdır” buyurmuştur.

Mesih kelimesi İbranice 'de “mübarek” manasında “meşih”tir. “Meşih Hz. İsa'nın lakabı, İsa ise “iyşu”nun Arapçalaşmışıdır.¹⁹⁹

Hz. İsa (a.s.)'ın bir “kelime” olması ve Meryem üzerindeki etkileri Kur'an'da Hz. İsa ile ilgili verilen önemli bilgilerdendir. Bu kelime, garip, âdet dışı, Hz. İsa'nın hüviyetini teşkil eden bir kullanıma sahiptir. Hz. İsa'nın yaratılışı bilinen âdetin dışında vasıtasız bir yaratmadır.

Allah Teâlâ'nın sözlerine de kelime denilmektedir.²⁰⁰ “De ki: ‘Rabbimin sözleri için deniz mürekkep olsa, Rabbimin sözleri tükenmeden önce, o deniz tükenir. Yardım için bir o kadarını daha getirsek (yine yetmez).”²⁰¹

Hz. İsa Allah'tan bir kelimedir ki o kelimenin ismi; Mesih İsa b. Meryem'dir.²⁰² Hâlbuki Hıristiyanlar O'nu “ekânîm-i selâse'den biri olarak”²⁰³ üçlemeye katmışlar ve O'nu ilahlaştırmışlardır.

Hz. İsa bir oğuldur, fakat Meryem'in oğludur, haşa Allah'ın oğlu değildir. İsa, Mesih'tir, mübarektir, Rûhu'l-kudüs ile teyit edilmiştir. İsa, Allah'tan bir

¹⁹⁶ Zuhruf, 43/61.

¹⁹⁷ Yazır, c. 2, s. 397/429.

¹⁹⁸ Yazır, c. 2, s. 398.

¹⁹⁹ Yazır, c. 2, s. 404.

²⁰⁰ Yazır, c. 2, s. 405.

²⁰¹ Kehf, 18/109.

²⁰² Yazır, c. 2, s. 405.

²⁰³ Üç esas: baba, oğul, Rûhu'l-kudüs.

kelimedir; fakat kelimelerin tümü değildir.²⁰⁴ Allah'tan bir kelimeye, Allah'ın bir kelimesi denebilirse de, Allah denilemez. İsa bir kelime olmak üzere, Allah'a bağlıdır. Fakat bir oğul, bir çocuk olmak üzere ise ancak Meryem'e bağlıdır.²⁰⁵ O'nu bir ilah olarak kabul etmek cehalettir. İsa'nın kelime olması, O'nun kelime-i tevhitten başka hiçbir manası olmadığını gösterir.²⁰⁶

Hiz. Meryem ilâhî seçenekte tertemizdir. Ve çirkin hallerden, Yahudilerin iftiralarından uzaktır. Hiz. Meryem, hiçbir kadında görülmemiş bir şekilde Hiz. İsa'ya anne olması yönüyle, dünyadaki kadınların hepsinden üstündür. Yazır, bu seçmenin eseri ve bu temizliğin iyilik alâmeti olmak üzere Meryem'in ibadet ile meşgul olduğunu, Rabbinin divanına durduğunu, dualar ettiğini, secdelere kapandığını, namaz kıldığını, asilerle değil, namaz kılan taat ehli cemaat ile beraber olduğunu ve "Beyt-i Makdis"te ibadet ettiğini söyler. Böyle yapmasını meleklerin kendine ilham etmesine bağlayan Yazır, onun da bu emirlere uyduğunu söylemektedir.²⁰⁷

Meleklerin müjdesi üzerine Meryem kalp ve vicdanında kendisinden hiçbir şüphesi bulunmadığı için, doğrudan doğruya Rabbine dönüp ve yalvararak: "Ey Rabbim! Bana hiçbir beşer dokunmamışken benim için çocuk nereden veya nasıl olur?" diye hayretle sordu. Rabbi de: "Allah böyle, ne dilerse yaratır ve takdir eder; O, bir işi kesinlikle istedi mi sadece 'ol!' der, o da oluverir."²⁰⁸ Diyerek Meryem'in vicdanında tasdik oluşturmuştur. Kaza ve ilâhî kudreti bilenler için bu emirde garip ve imkânsız görülecek bir taraf yoktur.

Hiz. İsa "Dünyada da ahirette de itibarlı, aynı zamanda Allah'a çok yakın olanlardandır. Beşikte de, yetişkinlik çağında da insanlarla konuşacak ve iyilerden olacaktır."²⁰⁹ Vecih²¹⁰ ve "Mukarrabîn" olmak üzere İsa (a.s)' da iki özellik bulunmaktadır. Fakat İsa gibi daha nice mukarrabîn bulunmakta; ama cahiller

²⁰⁴ Yazır, c.2, s. 405.

²⁰⁵ Yazır, c.2, s. 405.

²⁰⁶ Yazır, c.2, s. 399/400.

²⁰⁷ Yazır, c. 2, s. 401.

²⁰⁸ Al-i İmran, 3/47

²⁰⁹ Al-i İmran, 3/45-51.

²¹⁰ Vecâhetli, şeref sahibi, yani kuvvetli, şerefli, itibarlı, dünyada peygamberliğinin şerefi, ahirette şefaatinin itibarı ve cennette derecesi yüksek. Yazır, c.2, s. 405-406.

Allah'a yakınlığı, ulûhiyette aynılık veya ortaklık zannetmektedirler. Ve bu zan yanlıştır.²¹¹

Hz. İsa ile ilgili en önemli meselelerden biri de Mekr meselesidir. Mekr, karanlık, gizli, hissedilmeyecek hile ile birine zarar vermeye çalışmaktır.²¹² İsrailoğulları'nın buradaki hileleri, Hz. İsa'ya komplo kurmaları, yani Allah'ın kelimesini yok etmek için gizli gizli tedbirlere teşebbüs edip birden bire onu öldürmek üzere el altından birtakım kimseler tayin etmiş olmalarıdır. Bu hileye havarilerden birisi de iştirak etmiş ve kâfirlere casusluk yapmıştır. Dolayısıyla bu suikast, Hz. İsa'nın hem maddî hayatına, hem manevî hayatına yönelmiştir. Fakat Allah onların hilelerini boşa çıkarmış,²¹³ Hz. İsa'yı vefat ettirmiş ve katına yükseltmiştir.²¹⁴ "Onu öldürmediler ve asmadılar, fakat (öldürdükleri) kendilerine (İsa'ya) benzetildi"²¹⁵ ayeti, onların Mesih Meryem oğlu İsa peygamberi öldüremediklerini, asamadıklarını ve fakat şüpheyi düşürdüklerini açıkça beyan etmiştir.

Ayette geçen "teveffî" kelimesi, "vefa" masdarından alınmış olarak "ıstıfa" gibi ruhu tamamen kabzedip almak anlamına gelir. İnsanla ilgili kullanıldığı zaman vefat ettirmek, yani eceline yetiştirip ruhunu almak manasına gelir. Buna göre bir delil bulunmadıkça, başka bir mana ile tevili caiz değildir.

Fakat Hz. Peygamber'den gelen "İsa ölmedi, kıyamet gününden önce size dönecektir"²¹⁶ hadis-i şerifi ile ayetteki "seni öldüreceğim"²¹⁷ kelimesi, "teveffî" olayının az çok lafız dışında bir mana ile tevil olunmasını gerektirmektedir. Bu kelime üzerine tefsir âlimleri yedi sekiz kadar mana beyan etmişlerdir.

Buna göre "teveffî" vefat manasındadır. Ancak kendisinden sonrasında atıf harfi olan vav harfi, ne beraberlik, ne de tertip gerektirmeyeceğinden burada nükteli bir takdim ve te'hir vardır: Ref (yükseltme) önce olacak, teveffî (ölme) sonra olacaktır. Bu mana Katâde'den rivayet edilmiştir. Yani İsa o su-i kast sırasında

²¹¹ Yazır, c. 2, s. 405-406.

²¹² Yazır, c. 2, s. 413.

²¹³ Yazır, c. 2, s. 413.

²¹⁴ Al-i İmran, 3/55

²¹⁵ Nisa, 4/157.

²¹⁶ Süyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr, c.2, 732.

²¹⁷ Al-i İmran 3/55.

Allah'a yükseltilmiş, onlar Hz. İsa'yı öldürüp astık zannetmiş, fakat Hz. İsa (a.s.) ölmemiştir. Çünkü Allah "muhakkak seni, ben öldüreceğim"²¹⁸ buyurmuştur. Müslümanlar arasında meşhur olan mana ve inanç budur.²¹⁹

Yazır'a göre, Allah'tan bir kelime olan ve Rûhu'l-Kudüs ile teyit edilmiş bulunan Mesih İsa'nın ruhu henüz kabzedilmemiştir. Ruhunun eceli gelmemiştir. Kelime daha Allah'a dönmemiştir. Onun daha dünyada göreceği işler vardır. Bu, bir ruhun bâki olmasıdır. Fakat Hristiyanların dediği gibi, uhrevî, ebedî bir ruhun bâki olması da değildir, berzaha ait bir bekadır. Onun kıyametten önce eceli gelecek, vefat edecek, Azrail tarafından ruhu alınacaktır. Ahirette de ölümden sonra yeniden bir dirilme, bir ahiret hayatı olacaktır.

İsa'nın ruhu alınmamıştır. O halde İsa'nın Allah'a yükselişi, yeryüzünden göğe yükselmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Ortadan kalkan, Allah'a yükselen Hz. İsa (a.s)'dır. Bundan dolayı İsa'nın semaya yükselmesiyle, Kur'an'da varid olan Allah'a yükselmesi durumunu birbirine karıştırmamak gerekir. Çünkü sema, ilâhî isimlerden değildir. Hristiyanlar, semaya Allah, Allah'a sema diyorlarsa da bu İslâm'da caiz değildir.²²⁰ O halde "seni kendime yükselteceğim"²²¹ ifadesi "seni semaya yükselteceğim" diye te'vil olunmaz.

Hz. İsa'nın Allah'a yükseltilecek cismi, semaya yükseltilecek de henüz öldürülmemiş olan ruhudur. Bu sema, dünya seması olan maddî sema değil, ruhanî dördüncü semadır. Mi'rac gecesinde Resulullah (s.a.v.) İsa'yı orada, Harun'u beşinci, Musa'yı altıncı, İbrahim'i yedinci semada görmüştür. Dolayısıyla İsa'nın, semaya yükselmesini ve kıyametten önce semadan inmesini anlatan hadisleri, Allah'a yükseltilecek İsa'nın cismine bağlamamız gerekir. İsa'nın ruhu, böyle bir geçici bakâ ile bakidir. Diğer peygamberler de bu şekildedir.²²²

Hz. İsa'nın yükseltme şekilleriyle ilgili şu bilgiler de mevcuttur: Ey İsa, seni eceline tam bir şekilde yetireceğim, sana katili musallat etmeyeceğim ve seni kendime yükselteceğim. Seni Azrail aracılığıyla öldürecek ve şahsını yerden alıp kendime yükselteceğim. Seni uyutacağım, kendime yükselteceğim.

²¹⁸ Al-i İmran, 3/55

²¹⁹ Yazır, c. 2, s. 414.

²²⁰ Yazır, c. 2, s. 415.

²²¹ Al-i İmran, 3/55.

²²² Yazır, c. 2, s. 415.

Başka bir rivayet de şu şekildedir: “Seni, tam bir şekilde, olduğun gibi, ruh ve bedenle alacağım, kendime yükselteceğim.” Bazı âlimler de tamamen zahirle hükmederek, “Seni vefat ettireceğim, ruhunu alacağım” manasını vermişlerdir. Ve “Cenab-ı Allah İsa’yı semaya yükseltinceye kadar üç saat” ve bir rivayette “yedi saat vefat ettirdi” diye rivayet etmişlerdir. Fakat bu rivayet zayıftır. Doğru olan Hz. İsa’nın yükseltilmeden önce ve yükseltilme esnasında ruhunun alınmamış olduğudur. Buna da en uygun olan birinci görüştür. Bu rivayetten şu çıkarılmaktadır: O esnada birkaç saat kadar Hıristiyanlığın tamamen sönmüş olduğu fikri hüküm sürmüştür. Bu yükseltme ile o küfreden, kâfırlardan onun temizleneceğini, artık onlarla ilgisinin kalmayacağını, onların Hz. İsa’ya bulaşamayacaklarını ve Hz. İsa (a.s.)’a ciddi olarak uyanları yahut ciddi veya surî (görünüşte), gerçek veya iddia olarak nasıl rastlarsa dinine uyanları, kıyamete kadar o küfredenlerden üstün tutulacaktır. İsa’nın dinine uyan topluluk, Yahudilere üstün gelecek ve kıyamete kadar kılıç veya delil bakımından onların üstünde olacaktır.²²³

İsa’nın ölümden sonra dirilip taraftarlarına görünmesi olayı fiziki bir görünmeden ziyade manevi olarak taraftarlarının İsa’yı hissetmesi olarak anlaşılması daha doğrudur²²⁴.

İsa’nın üçüncü günde ölümden dirilmesi, taraftarlarına görünmesi ve onlardan İncil mesajını tüm uluslara yaymalarını talep etmesi, göğe Tanrının indine yükseltilmesi, kıyamete yakın tekrar yeryüzüne ineceği, ilahi devleti tesis edeceğiyle ilgili inanç günümüz Hıristiyanlık anlayışının merkezi bir doktrindir.²²⁵

Son olarak Yazır, Hz. İsa’nın inmesinin kıyamet için bir alamet olduğunu, İslâm inancında O’nun vefat etmediğini, fakat kıyametten önce vefat edeceğini ifade eder.²²⁶

²²³ Yazır, c. 2, s. 416/417.

²²⁴ H. Reginald Fuller, *The Formation of the Resurrection Narratives*, Philadelphia: Fortress Pres, 1980, s. 49.

²²⁵ Mahmut Aydın, “İsa Mesih’in Ölümünden Sonra Dirilmesi Hakikat mi Mitoloji mi?”, *SOMÜİF Dergisi*, S. 24/25, Samsun, 2007, s. 116.

²²⁶ Yazır, c. 2, s. 418

1. 4. 2. 5. Ye'cüc ve Me'cüc'ün Ortaya Çıkması

Ye'cüc ve Me'cüc konusu, kıyamet alametleri içinde en fazla irdelenen konulardan biridir. Elmalılı'ya göre kıyamet alameti olan Ye'cüc ve Me'cüc vaktiyle bir veya iki kavmin özel ismi olsa da doğrusu ve herkesin bildiği gerçek; aslı ve soyu belirsiz, din ve millet tanımaz kıyamete yakın çıkacak bir topluluktur.²²⁷

Ye'cüc ve Me'cüc tüm yeryüzünü bozan, harap eden/edecek olan; bir topluluktur. İsimleri Arapça 'ya başka bir dilden geçmiştir. Kelimenin aslı Arapça değildir. Avrupalılar bu iki ismi Yagug ve Magug olarak kullanmışlar ve şeytan soyuna nisbet etmişlerdir. Kavimler göçü sırasında Batı Roma İmparatorluğunu istila eden Hunlar içinde böyle bir isim kullanmışlardır. Kullanılan bu ad barbar kelimesinden daha şiddetli bir anlam ihtiva etmektedir.²²⁸

Kitap ehlinde bazıları ise Ye'cüc ve Me'cüc'ün Hz. Âdem'in bir ihtilamından meydana geldikleriyle ilgili bir efsane nakletmişlerdir. Bu bazı tefsirlerde de rivayet edilmiştir. Tevrat'ta Ye'cüc, Yâfis'in oğullarındandır der. Bundan dolayı Vehb b. Münebbih ve bazı zatlar, Ye'cüc ve Me'cüc'ün Yâfis'in çocuklarından iki kabile olduklarını ifade etmişler ve müteahhirîn bilginlerden birçokları da bu görüşe katılmışlardır. Ayrıca Kur'an'da tesniye zamiri olan "Yüfsidâni" yerine "Müfsidûne" denilmesi, onların sayıca kalabalık olduklarına işaret eder. Bundan dolayı iki değil, yirmi kabile olduğunu söyleyenlerin yanında, yeryüzündeki insanların onda dokuzu kadar kalabalık olduğunu nakledenler de bulunmaktadır. Ebu Hayyan göre ise Ye'cüc ve Me'cüc'ün sayı ve şekilleri ile ilgili bütün açıklamalar gerçeği yansıtmamaktadır. İslâm dilinde meşhur olan anlama göre; aslı ve soyu belirsiz, din ve millet tanımaz karma bir insan topluluktur. Ve ortaya çıkışları kıyamet alâmetlerindedir.²²⁹

Ye'cüc ve Me'cüc, Kehf suresinin 94, Enbiya suresinin 96. ayetinde zikredilmektedir. Kehf suresinde daha çok seddin yapılma sebep ve aşamaları üzerinde durulurken Enbiya Suresi'nde nihai bir durumda tezahür edecek olaylardan bahsedilir.

²²⁷ Yazır, c. 5, s. 439.

²²⁸ Yazır, c. 5, s. 436-437.

²²⁹ Yazır, c. 5, s. 437.

“Nihayet Zülkarneyn iki dağ arasına ulaştığında onların önünde, hemen hiç söz anlamayan bir kavim bulmuştu.”²³⁰ “Dediler ki: ‘Ey Zülkarneyn! Ye’cuc ve Me’cuc bu yerde fesat çıkarıyorlar. Onun için, bizimle onlar arasında bir sed yapman şartıyla sana bir vergi versek olur mu?’”²³¹

Kur’an’daki bu kıssa Zülkarneyn (a.s) ile Ye’cûc ve Me’cûc arasında geçmiştir.²³² “Ey Zülkarneyn!” Hitabı açık bir şekilde Zülkarneyn (a.s)’in peygamber olduğuna delalet eder.²³³ Zülkarneyn (a.s)’in, bu kavimle karşılaşmasını şu şekilde ele alabiliriz:

Zülkarneyn (a.s) iki sed arasında vardığında, anlayışı kıt, başka dil bilmeyen hemen hemen söz anlayamayacak, dertlerini ifade edemeyecek durumda olan bir kavimle karşılaşmıştır. Dilleri tuhaf, ifadeleri yetersiz olan bir kavme söz anlatabilmek için Zülkarneyn’e her şeyden bir sebep (vasıta) verilmiştir. Bununla beraber bunlar, ehlini bulunca güç oluşturabilecek işe yarayacak bir kavimdir. Bu kavmin hangi kavim olduğu Kur’an’da söylenilmemiştir.²³⁴

Zülkarneyn (a.s) hem bir sed, hem bir sūd (kapı) olan öyle yüksek ve sağlam bir duvar bina etmiş ki Ye’cûc ve Me’cûc, seddi aşamamışlar ve delememişlerdir. Nice yüksek dağlar aşılmış, nice sağlam istihkâmlar delinmiş olduğu halde bu seddin aşılmasının nedeni, Zülkarneyn’in döktüğü sıradan olmayan bir maddedir. Ona göre bu akıcı madde, ilâhî bir kuvvettir.²³⁵

Enbiya Suresi 96. ayette geçtiği üzere: “Nihayet Ye’cûc ve Me’cûc’un (sedleri) açılıp da her dere- tepeden boşaldıklarında” yeryüzünün düzeni bozulacak, kıyamet kopacaktır. Bazıları bunu Çin seddi zannetmişlerdir. Bundan dolayı da onların Moğollar ve Tatarlar olduğu düşünmüşlerdir. Çin seddinin yapılması, hicretten dokuz asır kadar önce dördüncü Çin sülalesi devrinde, Moğol ve Tatarların saldırılarına karşı yapılan bir set olduğu tarihsel bir bilgidir. Dünya tarihinin büyük eserlerinden sayılıyor olmasına rağmen, yapılışından fazla bir zaman geçmeden bu sed aşılmıştır. Seddin sağlamlığı ve yapılış şekli, Kur’an’da zikredilen vasıflara

²³⁰ Kehf, 18/93.

²³¹ Kehf, 18/94

²³² Kehf, 18/86.

²³³ Yazır, c.5, s. 433-435.

²³⁴ Yazır, c.5, s. 435-436.

²³⁵ Yazır, c. 5, s. 437.

uygun değildir. Bazıları da buna Demir kapı seddi demişlerdir. Bundan dolayı Ye'cûc ve Me'cûc'u bugünkü Rusya sahasında düşünmüşlerdir. Bu sed de harap olmuştur. Bu sed Kur'an'daki vasıfların, ikisine de uygun olmadığı gibi, diğer yerlerde bilinen sedlerin hiçbirisine de uymamaktadır. Doğrusunu ancak Allah (c.c.) bilir.

Kur'an'ın zikredilen bu sed, demir kütleleri gibi dayanıklı ve sağlam olan unsurlardan meydana gelmiş, maddî ve manevî bir seddir. Zülkarneyn'den yardım isteyen kavim bazı tefsir âlimlerinin bildirdikleri gibi Türk ise, buradan Zülkarneyn'e yardımda bulunan Türkler'in geçmişte yeryüzünü fesattan kurtarmak için buldukları hizmetin öneminden bahsedilmiştir. Yüce Peygamberimiz Türkler'in İslâm'a yapacakları hizmete de işaret etmiştir. Bütün bu durumlardan sonra kıyamet alametlerinden şu sonuç da çıkarılabilir:²³⁶ Türklerin yok olması, Ye'cûc ve Me'cûc seddinin yıkılması ve yeryüzü düzenini bozulması demek olacaktır ki, bu kıyametin alâmetlerindedir.²³⁷

Sonuç olarak doğu ve batıyı dolaşan Zülkarneyn'in en büyük işi, sırf Allah'ın bir rahmeti olan bu duvarın yapılmasıdır ki, yıkılması yeryüzünde insanlığın pek büyük bir felaketi olacaktır.²³⁸

“Biz o kıyamet günü onları bırakıvermişizdir. Dalgalar halinde birbirlerine girerler, Sûr'a da üfürülmüştür. Böylece onların hepsini bir araya toplamışızdır”.²³⁹

Ye'cûc ve Me'cûc'u engelleyen ve Allah'ın rahmetinin bir göstergesi olan o pek sağlam çelik sed açıldığı zaman kıyametin bir alameti daha tecelli edecektir. Söz konusu tevhit dininin seddi açılıp, o ne olduğu belirsiz halk boşaldığı ve bunlar her yerden akın ederek çıktığı ve gerçek vaat yaklaştığı vakit ki bu kıyamet alametindedir. Kıyamet alâmetleri ortaya çıktığında kâfirlerin korkuları ve pişmanlıkları da net bir şekilde görülecektir.²⁴⁰

²³⁶ Yazır, c. 5, s. 439.

²³⁷ Yazır, c. 5, s. 439.

²³⁸ Yazır, c. 5, s. 440.

²³⁹ Kehf, 18/99.

²⁴⁰ Yazır, c. 5, s. 437.

Sonuç olarak Yazır, Ye'cûc ve Me'cûc'un bir şekilde tutan bir sed olduğunu ve bu seddin kıyamet günü açılacağını, açılmasıyla beraber kâfirlerin hayret ve dehşet içinde kalacağını ve bu olayın kıyametin alametlerinden olduğunu söyler.²⁴¹

1. 4. 2. 6. Güneşin Batıdan Doğması

Kıyamet kopmadan önce görülecek olan en büyük hadiselerden biri güneşin batıdan doğmasıdır. Bu olay, alışılan duruma tamamen zıt bir olayın tezahürüdür. Bu alametle ilgili en meşhur hadislerden biri şu şekildedir: “Güneş, battığı yerden doğmadıkça kıyamet kopmaz. Batıdan doğunca, insanlar görür ve hepsi de iman eder. Ancak daha önce inanmamış veya imanın sevkiyle hayır kazanamamış olan kimseye güneş batıdan doğduktan sonra iman fayda sağlamaz”.²⁴²

Bir ayette “Rabbinin (azab) işaretlerinin geldiği gün, daha önce iman etmemiş yahut imanında bir hayır kazanmamış kimseye, artık inanması bir fayda sağlamaz. De ki: ‘Bekleyin; biz de beklemekteyiz’”.²⁴³

Bu ayetin kıyamet alametlerinden güneşin batıdan doğuşuna delalet ettiğini bildiren âlimler olmuştur.²⁴⁴ Kıyamet koştığı zaman o gün insan anlar ama artık anlamanın kendisine faydası olmaz.²⁴⁵

Yazır bu alameti imanın kabul edilme zamanı bağlamında da değerlendirmektedir.²⁴⁶

İnanmayanlar; haklarında en son ilâhî hükmün ortaya çıkmasını veya Rabbinin bazı ayetlerinin gelerek başlarına taş yağmasını²⁴⁷ veya göğün parçalanıp üzerlerine düşmesini²⁴⁸ veya kıyamet alametlerinin ortaya çıkması gibi fiilen yok olmaya delalet eden ve kendilerini inanmaya mecbur edecek olan birtakım

²⁴¹ Yazır, c. 5, s. 519.

²⁴² Buharî, Rikak 39, İstiska 27, Zekât 9; Müslim, İman 248; Ebu Davud, Melahim 12.

²⁴³ En'am, 6/158

²⁴⁴ Faiz Ahmet, *Fi Zilâli'l-Kur'an'da Kıyamet ve Ahiret*, trc. Doç. Dr. Veli Ulutürk, Konya, 1993, s. 205.

²⁴⁵ Fecr, 89/22-23.

²⁴⁶ Yazır, c. 5, s. 520-521..

²⁴⁷ Enfâl, 8/32.

²⁴⁸ İsrâ, 17/92.

alametlerin gelmesini beklemektedirler. Bunlardan birisi olmayınca iman etmeyeceklerdir.

Fakat “O gün Rabbinin bazı ayetleri gelecektir. Ondan önce iman etmemiş veya imanında bir hayır kazanmamış kimseye o günkü imanı fayda vermeyecektir.” Can çekişme halinde olduğu gibi o gün artık teklifin zamanı geçmiş olacaktır. Hesap zamanı başlayacak, iman ile kazanılması mümkün hiçbir hayır kalmayacaktır. “Hışmımızı gördükleri zaman inanmaları, kendilerine bir fayda sağlamadı”²⁴⁹ ayeti de cezanın açıkça görüldüğü böyle yeis (ümitsizlik) zamanında iman kabul edilmeyeceğini ve o güne kadar inanmamış insana bu durumdaki imanının hiçbir fayda vermeyeceğini belirtir.

İman somut değil, delile bağlı olarak gayb ve gelecekle ilgili soyut bir kavramdır. İman için ölmeden önce hayır kazanmaya imkân bulunacak kadar bir sürenin olması gerekir. Olacak olmaya başladıktan sonra inanmakta fayda olmaz. Olacağı, olmadan önce inanmamız, zararından kurtulmak için işe yarayacak hazırlıklarda bulunmamız gerekir.²⁵⁰

Bir gün gelecek artık ne iyilik ne de kötülük yapmaya mecalimiz kalmayacak. İşte böyle bir günde kötülere cezaları verilecek iyi olanlara da mükâfatları verilecektir. Hele o gün gelsin bakarız deyimi yanlıştır. Çünkü o gün geldikten sonra hiçbir şeyi yapmaya muktedir olmayacağız. O gün geldiği zaman iman etmek dahi sahibine bir yarar sağlamayacaktır.²⁵¹

Kısaca Yüce Allah’ın iki türlü “ayeti” vardır. Bunlardan bir kısmı gelecekteki olayları daha gerçekleşmeden önce haber verip bildiren ayetler ve delillerdir. Sonunda faydası olacak iman, bu ayetleri onaylayıp inanmakla elde edilebilecek ve ahiret bununla kazanılacaktır. Peygamber, Kitap, ilim bu ayetlerdendir.

İkinci bir kısım ayet ise olayların fiilen gerçekleşmeye başladığı, ilâhî kudretin halen tecellisini gösterdiği; önceki ayetlerin tercümesi, tasdikçisi ve doğrulayıcısı olan ayetlerdir. Bu ayetler hükmünü zorunlu olarak yerine getirdiklerinden, inanmama ihtimali kalmamakta, fakat inanmanın faydasının da

²⁴⁹ Mümin, 40/85.

²⁵⁰ Yazır, c. 3, s. 611.

²⁵¹ Yazır, c. 3, s. 611.

bulunmadığı ayetlerdir. Bundan kurtuluşa önce haberi olup inanmakla ve ona göre korunabilmekle mümkündür.

Öncekiler gerçekleşmişse ikinci kısım ayetler de gerçekleşecektir. Ve o ayetlerin gerçekleşeceği günde, bu gün bunları yalanlayanlar halkı doğru yoldan saptıranlar o gün o inanmadıkları olayları görüp inanacaklar, fakat o ayetlere, olmadan önce iman etmeyen veya imanında bir hayır kazanmayanlara o gün imanları hiçbir fayda sağlamayacaktır. Bu durumda imanlarından kesin olarak yararlanabilecek olanlar o günden önce iman etmiş ve imanında hayır kazanmış olanlardır.²⁵² Yazır'a göre bir imanın kabul edilebilmesi ve faydalı olabilmesi için gereken en önemli şey kesinlikle o imandan sonra bir hayır kazanmaya imkân bulunması gerektiğidir. Kıyamet alametleri gibi yeis belirtilerinin ortaya çıkmasından önce, uygun durumda imanın kabulü için, sadece imanı kazanmak yeterli olabilecek; fakat o alâmetlerin çıkmasından itibaren iman için fiilen hayır kazanmış olmak da şarttır. Çünkü vakit daralmıştır. Olay tamam olunca ceza ve yeis tamam olacak, hayra imkân kalmayacak ve artık imanın da bir faydası olmayacaktır.²⁵³

Yazır, kıyamet kopup bitmemişse iman edenin imanının kendisine yarar vereceğini düşünür. Yazır, kıyamet alâmetleri ortaya çıkmaya başlamış ta olsa, henüz kopup bitmemişse, iman ile salih amelden vazgeçilmemesi gerektiğini de ifade eder. Fakat önceden imanı olmayanların ve hayır kazanmaya alışmamış bulunanların, o gün bu imkândan yararlanabilecekleri görüşünün çok şüpheli bir görüş olduğunu ifade eder.²⁵⁴

1. 4. 2. 7. Diğer Alameler

• Mehdi (a.s.)'ın gelmesi

Mehdî, “dünyanın son zamanlarında ortaya çıkıp doğru inancı ve adaleti yeryüzüne hâkim kılacağına inanılan kurtarıcıdır”.²⁵⁵ Sözlükte “doğru yolu bulmak; yol göstermek, rehberlik etmek” anlamındaki Huda (hedy, hidâyet) kökünden

²⁵² Yazır, c. 3, s. 612-613.

²⁵³ Yazır, c. 3, s. 614.

²⁵⁴ Yazır, c. 3, s. 615.

²⁵⁵ Ekrem Sarıkçıoğlu, “Mehdî” *DİA*, c. 28. s.569.

türemiş bir sıfat olup “hidayete erdirilmiş, kendisine doğru yol gösterilmiş kişi”²⁵⁶ demektir. Kur’an-ı Kerîm’de hidayet kökünden türeyen fiil ve isim kalıbında birçok kelime bulunmakla birlikte mehdî kelimesi yer almamakta, genelde hidayet kavramı Allah’a, Kur’an’a ve Hz. Peygamber’e nisbet edilmekte, ayrıca “insanın hidayeti benimsemesi” anlamında da kullanılmaktadır.²⁵⁷

Gelecekte beklenen kurtarıcı (Mesih, mehdî) inancı büyük dinlerde olduğu gibi ilkel dinlerde de görülmektedir. Bu inanç bir bakıma tarihte ve günümüzde bazı dinî-siyasî hareketlerin güçlerini kendisinden aldıkları bir inançtır. Burada önemli olan bir diğer husus, bu kavramın içeriğindeki ahir zaman, hükümdarlık, dini yenileme, kurtarıcılık gibi ana özellikler değişmemekle birlikte, farklı din ve kültürlerle göre ayrıntılarda farklılıklar görülmektedir. Bu kavram farklı din ve inançlarda farklı şekillerde isimlendirilmiştir.²⁵⁸

İslâm öncesi din ve inançlarda mehdî kavramının kökleri ve gelişmesi konusunda Batılı araştırmacılar iki görüş ortaya koymuştur. Bunlardan birincisi mehdî inancının Sümerler ’de doğduğu, Bâbilliler ’de ve Mısırlılar ’da geliştiği ve bu iki kanaldan dünyaya yayıldığı düşüncesidir. İlk örnekleri Kral I. Sargon ’da (m.ö. 2350 yılları) ve Hammurabi’de (m.ö. 1728-1686) görülmektedir. İkinci görüşe göre ise mehdî inancı her dinin kendi içinde, kendi tarihî, psikolojik ve sosyolojik şartlarına göre doğup gelişir. Meselâ Hinduizm’de mehdîliğin menşei Tanrı Vişnu’nun Kalki ismiyle müstakbel avatarasına ve Hint zaman tasavvuruna dayanmasıdır. İslâmiyet’te ise sebep, Hulefâ-yi Râşidîn devrinin arkasından başlayan iç savaşların tarihî, siyasî ve psikolojik tezahürleridir. Farklı kavim ve farklı inançlarda da olsa kıyamete yakın yeryüzüne gelecek olan otorite, her zaman kurtuluş olarak görülmüştür.

Mehdî devrinin açılış ve başlangıcına dair bazı olağandışı olayların zuhur edeceğiyle ilgili çeşitli bilgilere rastlamaktayız. Belki de en önemli husus bu olağan üstü zamanın takvim hesaplarıdır ki bunlar günümüzde gerçekleşmeye gerçekleşmeye günümüz insanların bu inançla aralarına mesafe koymalarına neden

²⁵⁶ Sarıkçıoğlu, “Mehdî” *DİA*, c. 28. s.569.

²⁵⁷ Yusuf Şevki Yavuz, “Mehdî” *DİA*, c. 28. s.571.

²⁵⁸ Sarıkçıoğlu, “Mehdî” *DİA*, c. 28. s.569.

olmuştur. Ve hatta belli bir zaman sonra insanlarda inandırıcılığını yitirmesine sadece bir eski inanç olarak kalmasına neden olmuştur.

Çeşitli dinlerde yer alan bu hesaplar, inananlarını daima hayal kırıklığına uğratmasına rağmen dar çevrelerde güncelliğini sürdürmektedir. İslâmî rivayetlerde ise iki yılla kırk yıl arasında çeşitli sayılar nakledilir.²⁵⁹

Yine farklı inançlarda mehdinin kimden olacağıyla ilgili bilgi, dinin kurucu özelliğini taşıyan kişiye atfedilmektedir. Bu da mehdinin kimden olacağı meselesini gündeme getirmekte, olay her inanç kendi kurucusunun görüşü etrafında şekillenmektedir.

Mehdîlerin varlığı da bazen normal insanların varlığından ayrı, sıfatları olağan üstü olarak tasavvur edilir. Onların tanrısal benliğe sahip olduğuna veya üzerlerinde Tanrı'nın özel rahmetinin bulunduğu inanılır. Genellikle mensubu oldukları dinin kurucusuna benzerler. Hata yapmazlar, diledikleri zaman mucize gösterirler, eğitimlerinde silâh kullanma sanatlarını, mensubu oldukları dinlerin kutsal kitaplarını öğrenirler. Yeni bir meseleyle karşılaştıklarında Tanrı onları vahiy ve ilhamla aydınlatır.

Mehdîlerin yaşayacakları ve faaliyetlerini gösterecekleri bölgeler mensubu buldukları dinlerin merkezî yayılma alanları olarak karşımıza çıkmaktadır. Her dinin bilinen etkin olmasını istediği bir coğrafyası vardır. Söylemlerde dünyaya hâkim olacakları söylenirse de yer isimleri dinlerin yayılma isteğinin olduğu coğrafyadır.²⁶⁰

Elbette insanlar, biçtikleri görev veya beklentileri açısından bir mehdi isteyeceklerdir. Buna göre mehdinin, ülke içinde halkına cennet saadetini tattıracak olması, ideal bir devlet adamı, sosyal reformcu, dinin kurallarını hayata geçirecek peygamber ve rahip olması beklenir. Bunu birçok örnekle örneklendirebiliriz.

Sömürge altındaki Yeni Gine halkının ve Amerikalı Kızılderililer'in inancına göre gelecekteki kurtarıcının; yabancıları ülkeden kovacak, eski dinî hayatı geri getirecek bir kahraman olması beklenirken, Hindular'da Kalki dinin zayıflayan öğretisini yenileyecek, kutsal kitap Vedalar'ı zamana göre tefsir edecek ve şeriatı uygulayacak olan insan suretine girmiş bir ilâh olması beklenmektedir.

²⁵⁹ Sarıkçıoğlu, "Mehdî" *DİA*, c. 28. s.570.

²⁶⁰ Sarıkçıoğlu, "Mehdî" *DİA*, c. 28. s.570.

Yahudilerce mehdi, Kudüs'ü putperestlerden temizleyecek, dağılmış İsrâiloğulları'nı tekrar toplayacak biri olarak görülür. O diğer din mensuplarını ve dünyayı hâkimiyeti altına alacak, Ye'cûc ve Me'cûc ordularını imha edecek, Roma'yı ele geçirecek, Habeşistan'ı, Mısır'ı ve Arapları vergiye bağlayacak, Tevrat'ı Yahudi olmayan milletlere de öğretecek, Süleyman Mabedini tekrar yaptıracak ve dinî kanunları uygulayacak bir kraldır.

Müslümanlara göre de mehdî dönemini sosyal ve tabii felâketler takip edecek, kıyametle dünya hayatı son bulacak, ardından haşir ve hesap günü gelecektir.

Mehdilik, İslam dininde -her ne kadar Kur'an'da olmasa da- çokça tartışılmıştır.²⁶¹

Mehdî nitelemesi ilk defa Hassân b. Sabit'in bir şiirinde Hz. Peygamber'e yönelik olarak, daha sonra Hulefâ-yı Râşidîn'in yanı sıra Hüseyin b. Ali ve bazı Emevî halifeleri için de kullanılmıştır. Ancak bu nitelemeler kelimenin sözlük anlamında olup bu kimseleri Allah'ın hak yola erıştirdiğine vurgu yapmayı amaçlamaktadır. Burada Mehdî kelimesinin terimleşerek bir inanç konusuna dönüşme süreci oldukça erken dönemde başlamış olduğunu görüyoruz.

Eldeki bilgilere göre ilk defa Abdullah b. Sebe' mensupları, Ali b. Ebû Tâlib'in ölmediğini ve kıyametin kopmasından önce dünyaya dönüp zulümle dolan yeryüzünde adaleti hâkim kılacağını ileri sürmüşlerdir. Bununla birlikte mehdî inancı, daha çok Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesinin ardından Kâ'b el-Ahbâr'ın Yahudilik'ten İslâm dinine taşıdığı sanılan rivayetlerin etkisiyle ortaya çıkmış ve hilâfetin Ali b. Ebu Tâlib'in soyundan gelenlere ait bir hak olduğunu savunan gruplar arasında yayılmıştır. Hüseyin'in şehit edilmesi üzerine Muhtâr es-Sekafî ve Keysân'ın öncülüğündeki Keysâniyye'ye bağlı bir grubun, Ali b. Ebû Tâlib'in oğullarından Muhammed b. Hanefiyye'nin Müslümanların gerçek halifesi ve yegâne kurtarıcısı olduğunu iddia etmiştir. Ve vefatında Medine'deki Cennetülbaki Kabristanı'na defnedildiği halde onun ölmediğini ve Radvâ dağında yaşadığını, kıyametin kopmasından önce mehdî olarak geri gelip dünyada adaleti hâkim kılacağını ileri sürmüştür. Böylece mehdilik ilk defa Keysâniyye tarafından I.

²⁶¹ Yavuz, "Mehdî" *DİA*, c. 28. s.371.

(VII.) yüzyılın ikinci yarısında ortaya atılmış ve diğer Şiilere intikal ederek Müslümanlar arasında yayılmaya başlamıştır.²⁶²

Geç dönemde oluşan Sünnî kelâm literatürü ile “fiten ve melâhim” türü eserlerde de mehdî telakkisinden genellikle kısaca bahsedilmiştir.

Mehdî inancının menşeiyle Müslümanlar arasında ortaya çıkışının sebepleri hakkında ileri sürülen farklı görüşler bulanmaktadır. Bunları farklı şekillerde değerlendirdiğimizde karşımıza şu sonuç çıkacaktır.

Mehdî telakkisi her toplumda yankı bulan bir sığınma mekanizmasıdır. Sosyal şartların bozulup zulmün arttığı dönemlerde halk bir kurtarıcı beklentisi içine girmiş, daha sonra bu beklenti dinî bir inanca bürünerek mehdî inancı şeklinde ortaya çıkmıştır.

Mehdî anlayışı Yahudilik, Hıristiyanlık ve Maniheizm gibi dinlere ait bir inanç olup Kâ'b el-Ahbar ile Vehb b. Münebbih tarafından Hz. Peygamber'e atfedilen rivayetler yoluyla Müslümanlar arasında yayılmıştır. Mehdî kelimesinin Mesih'in Arapça 'ya tercüme edilmiş şekli olması bunun kanıtını teşkil ettiği öne sürülmektedir.

Mehdilik, iktidar mücadelesinde yenilgiye uğrayan veya mevcut iktidarını güçlü kılmak isteyen siyasî zümreler tarafından ortaya atılmış, önce aşırı Şia (Galiyye), ardından mutedil Şia ve Sünnîler tarafından İslâm dinine mal edilmiş siyasî kökenli bir inançtır. Şîî düşüncesinden etkilendiği kabul edilen tasavvuf ehlinin mehdî inancını benimsemesi bu akidenin Müslümanların çoğunluğu arasında yayılmasına zemin hazırlamıştır.

Mehdî inancı İslâmî bir akide olmakla birlikte yabancı kültürlerden etkilendiği ileri sürülmektedir. Zira sahih hadis mecmualarında yer alan rivayetlerde mehdînin çıkacağından bahsedilmiş ve mehdî tabiri I. (VII.) yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Müslümanlarca bilinmiştir. Hulefâ-yi Râşidîn'e mehdî unvanının verilmesinin yanı sıra Sıffîn Savaşı'nda Ali b. Ebû Tâlib'e mehdî diye hitap edilmesi ve Muaviye b. Ebû Süfyân taraftarlarınca Osman b. Affan'ın aynı unvanla anılması bunu kanıtlar.

Mehdînin zuhuru hakkında nakledilen birçok rivayetin etkisiyle olacaktır ki Selefiyye ile hadis âlimleri, Şia'ninkinden farklı da olsa ahir zamanda bir mehdînin

²⁶² Yavuz , “Mehdî” *DİA*, c. 28. s.371.

geleceğini kabul etmişlerdir. Onların telakkisine göre kıyametin büyük alâmetlerinden biri olan mehdî, Hz. Hasan veya Hüseyin'in soyundan gelen bir ailenin çocuğu olarak Medine'de doğacak, Mekke'de mehdiliğini ilân edecektir. Adı Muhammed b. Abdullah'tır. İlâhî emirleri hayata geçirecek, sünnetleri ihya edip bid'atları ortadan kaldıracak, başta Cebrail ve Mikail olmak üzere meleklerden oluşan orduların da desteğiyle dünyanın tamamına hâkim olan bir devlet kuracaktır. Tevrat ve İncil'in asıllarını bulup Ehl-i kitabın Müslüman olmasını sağlayacak, zulmü kaldırıp adaleti tesis edecek, devrinde herkes zenginleşecek, barış ortamını gerçekleştirip düşmanlıkları sona erdirecektir. Yedi yıl süren bir iktidardan sonra Hz. İsa gökten inecek ve deccalı birlikte öldürdükten sonra yönetimi ona devredip otuz beş veya kırk yaşlarında vefat edecektir. Kesinlik ifade eden hadislerle sabit olduğundan bu olayların kabul edilmesi zaruridir. Bazı ayetlerde de mehdîye işaret edilmiş ve kıyametin kesin bir alâmeti olduğuna dikkat çekilmiştir. Sünnî kelimcileri ise eserlerinde mehdî inancına ya hiç temas etmemiş veya kıyamet alâmetleri arasında kısaca değinip bunun aslî bir inanç konusu olmadığına dikkat çekmişlerdir.

Mehdî inancı, dinî deliller açısından sübut bulmamasının ötesinde İslâm tarihinin akışında birçok olumsuzluğun kaynağı olmuştur. Siyasî iktidara göz diken pek çok kimse mehdî olduğu iddiasıyla ortaya çıkıp Müslümanların sosyal birliğini parçalamış ve savaflara yol açmıştır. Hareket noktası olarak ileri sürülen iddiaların aksine mehdî inancı insanların zulme karşı eyleme geçmesini sağlamak şöyle dursun harekete geçilmesini engellemiş, kitleleri mehdîyi beklemeye itmiş, zulmü mehdî dışında birinin yok edemeyeceği düşüncesini zihinlere yerleştirmiş ve Müslümanları çözümsüzlüğe sürüklemiştir.²⁶³

Kısacası mehdilik ile ilgili ileri sürülen iddialar daha çok siyasal anlam taşımaktadır. İnsanlar olumsuz koşullardan kurtuluş için böyle bir kişiliği inançlarıyla bütünleştirmişlerdir.

• Üç Büyük Çöküntü ve İnsanları Bir Meydanda Toplayan Ateş

Huzeyfe b. Esîd el-Gıfârî'nin (r.a) rivayet ettiği hadise göre, sahabe kıyamet hakkında aralarında tartışırken Resulullah (s.a.v.) yanlarına gelmiş ve onlara on kıyamet alameti saymış ve bunlar gerçekleşmeden kıyametin kopmayacağını

²⁶³ Yavuz, "Mehdî" *DİA*, c. 28. s.373

söylemiştir. Bunlar ise Duman, Deccal, Dâbbetu'l-Arz, Güneşin Batıdan Doğması, İsa (a.s.)'nin inmesi, Ye'cûc ve Me'cûc'ün ortaya çıkması, biri doğuda biri batıda ve biri Arap yarımadasında olmak üzere üç yerin batması, Yemenden bir ateşin çıkarak insanları toplantı yerine sürüklemesidir.²⁶⁴

1. 5. Kıyametin Kopma Zamanı

Kur'an'ı Kerim'de kıyametin zamanıyla ilgili birçok ayet bulunmaktadır.²⁶⁵

Bu ayetlerden bazıları şunlardır:

“O din günü, yani gerçekleşeceği haber verilen o ceza günü ne zaman? Diye soruyorlar.”²⁶⁶ “Sana o kıyameti soruyorlar, ne zaman kopacak diye.”²⁶⁷

“Göklerin, yerin ve her ikisi arasındakilerin hükümrânlığı kendisine ait olan Allah'ın şanı yücedir. Kıyamet saatinin bilgisi de yalnız onun yanındadır...²⁶⁸

“Ne zaman kopacak diye kıyamet vaktini soruyorlar”²⁶⁹

Yahudilerden Hısl b. Ebi Kuşeyr ile Şemuyil b. Zeyd, Hz. Peygamber'in yanına gelip onu imtihan ve yalanlama için “Ya Muhammed, eğer sen peygamber isen bize kıyametin kopacağı vakti haber ver, çünkü biz onu biliyoruz, doğru söylersen sana iman edeceğiz”²⁷⁰ dediler. Bu soru üzerine bu ayet²⁷¹ nazil olmuştur.

Başka rivayette ise Kureyş'ten bazılarının Resulullah'a gelip “Ya Muhammed, seninle bizim aramızda bir yakınlık var, bundan dolayı bize özel olarak kıyametin vaktini lütfen bildir.” demişler bunun üzerine yukarıdaki ayet nazil olmuştur. Yazır, ayetin ifadesinden bu rivayetlerden her ikisinin de doğru olduğunu söyler. Yazır'a göre ayette iki kere “sana sorarlar”²⁷² buyurulması bu soru sorma olayının iki defa olduğuna, işaret eder.²⁷³

²⁶⁴ Müslim, Fiten 10.

²⁶⁵ Araf, 7/187; Zariyat, 51/12; Naziat,79/ 42; Zuhruf, 43/85.

²⁶⁶ Zariyat, 51/12.

²⁶⁷ Naziat,79/ 42

²⁶⁸ Zuhruf, 43/85.

²⁶⁹ Araf, 7/187.

²⁷⁰ Âlûsî, Ebu'l-Fadl Şihabuddin es- Seyyid Mahmud, *Ruhu'l-Meânî fi Tefsiri'l-Kur'ân'i'l-Azim ve's Sab'i'l-Mesânî*, Darü'l-Fikr, c.5, Beyrut, 1987, s.132

²⁷¹ A'raf, 7/187.

²⁷² A'raf, 7/187.

²⁷³ Yazır, a.g.e., c. 4, s. 200.

Kıyamet göklere ve yere ağır gelmiş ve onun ağırlığı herkesin tahammülünün dışında ve dayanılmaz boyuttur. Onun şiddetine ne yer ne de gökler dayanabilir, onun koptuğu sırada etrafa saçtığı korkuya ne gök ehli ne de yeryüzündeki canlılar dayanabilir. Kıyamet vaktini, yani ne zaman kopacağı keşf ve belirleme işi ağır ve güç bir mesele olduğu için bunu Allah'tan başka bilen yoktur.²⁷⁴

Kıyametin geliş şekli de ansızındır.²⁷⁵ Peygamber efendimize -söz konusu ayette de görüldüğü üzere sanki Peygamber bunu pek çok defa dile getirmiş gibi- sürekli kendisine sorulmuştur. Sanki Peygamber ısrarla ve itina ile araştırıp keşfetmiş, uzun uzadıya sora sora öğrenmiş gibi, ya da peygamber olması sebebiyle mutlaka bilmesi gerekirmiş gibi Yahudiler durmadan bu soruyu sormuşlardır. Ayrıca Peygamber kıyametin ne zaman kopacağından kesinlikle haberdarmış da bunu bildirmek lütfunda bulunabilirmiş veya bununla böbürlenirmiş gibi O'nu sürekli kıyametin zamanı hakkında rahatsız etmişlerdir. Fakat bunun cevabını onlara Allah (c.c.) vermiştir. “De ki, onun bilgisi Allah katındadır.”²⁷⁶ Bu cevapla kıyamet zamanı ile ilgili sordukları sorunun bilgisinin yalnızca Allah katında olduğu, yani bu sorunun cevabını yalnızca Allah'ın bildiği, insanların böyle bir bilgiye sahip olamayacağı veya kıyamet zamanıyla ilgili bu bilgiyi bilemeyeceği kesin bir şekilde belirtilmiştir. İnsanların çoğu bilip bilmeden konuşur. Ve aslında cahildirler. Böyle bir bilginin bilinebilir bir bilgi olduğunu düşünürler. Ve anlamsız hükümler üretirler. Bugün veya yarın der dururlar. Kendileri kıyamette olacak büyük alametleri yalanlayıp dururlar. Bu olacakların aslı yokmuş gibi konuşurlar. Bu da cehalet olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla ilim ehli olmak kıyamet bilgisinin Allah katında olduğunu bilmektir.²⁷⁷

Kıyametin kopma zamanı başka bir ayette gaybı bilmek olarak değerlendirilir. İlgili ayette²⁷⁸ açıkça görüldüğü üzere peygamberin gaybı bilmediği belirtilmiştir. Bu ayet Peygamberimize “onlara söyle” mahiyetinde bir emirle gelmiştir. Burada eğer gaybı bilseydi peygamber beşerin, bir kul hali olamayacak, Rab olması lazım gelecek ki bu da muhaldir, O bir uyarıcıdan başka bir şey değildir.

²⁷⁴ Yazır, c. 4, s. 200.

²⁷⁵ A'raf, 7/187.

²⁷⁶ A'raf, 7/187.

²⁷⁷ Yazır, c. 4, s. 200.

²⁷⁸ A'raf, 7/188.

O iman eden bir kavim için de bir müjdecî, uyarmak ve müjde vermek için gönderilmiş bir kuldür ki, haşa rablık davasında olmamıştır.

Burada²⁷⁹ bütünüyle gayb ilminin bilgisine dikkat çekilmek istenilmiştir. Bütün gaybı bilmek, vacip ve mümkün olan kısımlarıyla gaybın hepsini bilmek demek olur ki, buna mümkün olan her şeyi yapabilmek de dâhildir. Yani kendisi için, kendi kendine ve kendi illiyetiyle bütün gaybı bilmek, vacibü'l-vücut ve mutlak kudret sahibi olmayı da gerekli kılar.²⁸⁰

Bu konudaki ayetlerden biri de “Ne zaman onun sonu?”²⁸¹ ayetidir. Bu ayette geçen “Mürsâ” kelimesiyle Allah o saati ne vakit getirip diyecek, o kıyamet ne zaman meydana gelecek diye sormuştur. Burada bir istiare bulunmaktadır. Bunun devamında yine bir gayb bilgisinin peygamber tarafından bilinip bilinmeyeceğiyle ilgili sorulara veya görüşlere son noktayı koyacak mahiyette bir ayette “Sen nerede, onu anlatmak nerde?”²⁸² denilmiştir. Bunun ile peygamberin kıyametin kopma bilgisini bilemeyeceği açıkça ifade edilmiştir. Bunda da iki mana söylenmiştir: Birincisi fimâ “nerde?”, ente ‘nin önce gelmiş haberi olarak, “Nerdesin sen onu anlatmaktan? Onu anlatmak senin görevin değildir. O, senden uzaktır.” diye sorulan soruyu reddetmektedir. “İkincisi, iki cümle olup ‘fimâ’ nerde bu soru?” diye soruyu ret; mübteda, haberi olarak, “sen son Peygamber, onun alâmetlerindensin” diye beyan olmuş ve bununda senin gönderilmen onun meydana gelme vaktinin yaklaşmakta olduğunu anlatıp dururken bununla yetinmeyip te sormaya kalkışmaları anlamsız ve yetkileri dışındadır anlamına gelir.

“Onun son ilmi rabbinedir.”²⁸³ Bütün incelikleriyle ve herkes hakkında vuku bulma vaktine kadar bütün detaylarıyla onu bilmek Allah’a aittir, başkasına asla ait değildir. Kıyametin zamanını ancak Allah bilebilir, ilerisine karışmak onların haddine olmadığı gibi daha fazlasını anlatmak ta senin görevin değildir.²⁸⁴

Burada ilk ayetlerde Hz. Peygamber’e kıyametin ne zaman olacağı ile ilgili farklı şekillerde sorular sorulmakta, kıyamet bilgisinin yalnızca Allah’a ait olacağı

²⁷⁹ A’raf, 7/188.

²⁸⁰ Yazır, c. 4, s. 201.

²⁸¹ Nâziât, 79/42.

²⁸² Nâziât, 79/43.

²⁸³ Nâziât, 79/44.

²⁸⁴ Yazır, c. 8, s. 568.

ise bir sonraki ayette bildirilmektedir. Konumuzla ilgili bu ayetlerin²⁸⁵ kıyamet zamanıyla beraber onun hallerinden birçok bilgiyi içerdiğini görmekteyiz.

Sonuç olarak “Şüphesiz ki, kıyamet saatinin bilgisi Allah yanındadır.²⁸⁶ “Kıyamet zamanını bilmek ancak Allah’a havale edilir.”²⁸⁷ Bu iki ayette de belirtildiği üzere kıyametin zamanını ancak Allah bilir ve onun bilgisi Allah katındadır.

Yazır, kıyametin zamanının Allah’ın dışında kimsenin bilemeyeceğini kıyametin zamanını ancak Allah’ın bileceğini belirtir. Zira Kur’an’da defalarca üzerinde durulan konu kıyametin mutlaka kopacağı ve bunun zamanını da ancak Allah (c.c)’in bilebileceği konusudur.²⁸⁸

²⁸⁵ Şura, 42/17-18.

²⁸⁶ Lokman 31/34.

²⁸⁷ Fusilet, 41/47.

²⁸⁸ A’raf 7/187; Lokman, 31/34; Naziat,79/ 42-46 .

2. BÖLÜM

ELMALILI' DA ÖLÜM ANLAYIŞI

2. 1. Hayatın Anlam Ve Gayesi

Burada ele alacağımız konu bir parçası olduğumuz dünyadaki hayatın anlam ve gayesidir. Parçası bulunduğumuz hayatla iç içe olduğumuz için kendimizi ondan soyutlayamayız. Aslında hayatın gayesi ve anlamı onu yaşayanın hayata vereceği anlam ve gaye ile sınırlıdır.

Derin düşünmeye çalışan insan hem kendisini hem de kendisiyle kâinat arasındaki ilişkiyi irdeleyecektir: Ben kimim, nereden gelip nereye gidiyorum, bu dünyadaki görevim nedir? Hayatın gayesi nedir? Gelecek var mıdır? Varsa nasıl kazanılacaktır? İnsan için yarın yani gelecek önemlidir. İnsan kendisiyle ilgili düşünce ve sorgulamaları yaparken içinde bulunduğu dünyanın gerçeklerinden de bağımsız değerlendirmelerde bulunamaz. Bu değerlendirmeler/sorgulamalar sonucunda akıl düzleminde cevabı bulunamayan bazı sorular insanı dine yönelmeye teşvik edecektir. Böylece insan aradığı bazı soruların cevaplarını dine bulacak, dinin emir ve buyruklarına göre hayatını anlamlandırmaya çalışacaktır.

Bir hadiste Resulullah (s.a.v) şöyle buyurur: “Ben kim, dünya kim! Dünya ile benim alakam, bir ağacın altında gölgelendikten sonra o ağacı terk edip giden yolcunun durumu gibidir.”²⁸⁹ Bu hadis insanın kendisini saran bu kâinatla ve içindekilerle nasıl bir ilişki içinde olması gerektiğini belirten bir hadistir. Dolayısıyla inandıklarımız hayatımızı ve onun gayesini belirler.

Allah, kimin hak ve doğru şeyleri anlayarak, iyi ve kötü olanı seçmek ve bunların gereğini yerine getirmek yönüyle akıl ve idrak bakımından daha güzel, Allah Teâlâ'nın kendisine yasak kıldığı tüm haram ve zararlı şeylerden sakınıp korunma hususunda daha takva sahibi ve Allah Teâlâ'ya itaat ve ibadette daha çabuk olduğunu ortaya çıkarmak için dünya adı verilen bu imtihan yerini açmıştır. Allah

²⁸⁹ İbn Mâce, Zühd 3; Tirmizî, Zühd 44.

yararlı amellerde bulunanları aziz kılar. İman ettiği halde kusurda bulunanları ise af ve tövbe kapılarını açarak tövbe etmeleri durumunda onları bağışlar.²⁹⁰

Hayatın arkasından ölümün ve onun arkasından da ahiret denilen başka bir hayatın yaratılması, insanların dünya ile ahiret arasında iradi olarak bir tercihte bulunmasını gerektirir. İnsan Allah'ın mülkünde ya başıboş bir varlık olarak yaşayıp bunun neticesine katlanacak ya da güzel bir işçi, yüksek bir görevli olmak üzere burada yarışıp büyük ahiret mükâfatını kazanacaktır.

Yazır'a göre ölüm ve hayat birbirine zıt ve birbirini takip eden kelimeler gibi görünse de bunların yaratılmasının bir hikmetle açıklaması veya izahı bulunmaktadır. Eğer bu iki sıfat beraber yaratılmamış olsaydı insanların bu dünyada mertebeden mertebeye yükselmek suretiyle herhangi bir amel işlemleri onlardan beklenmezdi. Yine yarışma kanunu da söz konusu olmazdı. Yine eğer ölüm ve hayat olmasaydı insanların sıkıntılara katlanması da onlardan beklenmezdi. Çünkü insanların sıkıntılara dayanma gücü, bu yarışta güzel bir şekilde tamamlayıp mükâfata nail olmaktan gelir. Kısaca hayatı anlamlı kılan ölümdür. Ölümden sonra elde edilecek mükâfatlardır. Eğer verilecek olan bu mertebeler ve mükâfatlar verilmemiş olsaydı; insanlar, ya hiçbir hayat izi ya da ümidi kalmayacak şekilde hep ölümlü olur, hepsi söner veya hayat adına akıl ve zekâdan, çalışma ve iradeden, iş değerinden, hürriyetten mahrum olarak ölümden ve kabir azabından daha beter olarak "Ne ölecek, ne de yaşayacaktı"²⁹¹ ayeti gereğince ne ölüm, ne de bir kurtuluş ümidi olmayan üzüntü verici bir sefalet hüküm sürer giderdi.

İyilik için çalışmayan, zamanını Allah'ın rıza göstermediği boş ve yararsız şeylere ayıran, verilen hayatı iyi değerlendirmeyip isyan eden, küfre dalanlar için de eğer onların buldukları mevkiden bir alçaltma veya onlara yönelik mahrumiyetler ve yaptıkları işlere göre cezalar olmasaydı Allah'ın mülkünde güzellikten güzelliğe yükselme düzeni bulunmamış, yahut meleklerden başka memur kullanılmayarak insan yaratılışı için bu nizamda hiçbir salahiyet verilmemiş olsaydı bu durum; "mülkü elinde tutan ve her şeye kâdir Allah'ın"²⁹² hikmetine uygun olmazdı.²⁹³

²⁹⁰ Yazır, c. 8. s. 203-204.

²⁹¹ A'lâ, 87/13.

²⁹² Mülk, 67/1.

²⁹³ Yazır, c. 8, s. 198.

Kur'an'ı Kerim'de dünya hayatıyla ilgili olarak insanları aldatan bir zevkten başka bir şey olmadığını anlatılır.²⁹⁴

Dünya hayatı sonsuz olan ahiret hayatını kazanmak için harcanmalıdır. Ahiret hayatını kazanmak, dünyadaki hayatın insanlara verilmesindeki en büyük amaç olarak kabul edilir. İnsanlar bu hayatı ahiret için sarf etmedikçe kendilerine bahşedilmiş bu kısa hayatı heba etmiş sayılırlar. Eğer insanoğlu ahiretin sonsuz nimetlerine nail olmayı amaçlıyorsa içinde bulunduğu bu hayatı doğru şekilde değerlendirmeli ve onu ahiret hayatını kazanma yolu olarak görmelidir. Ahiret hayatını kazanmak için sarf edilmeyen dünya hayatı insanı aldatan bir zevk ve oyundan başka bir şey değildir. Bu dünyadaki insanoğlunun etrafını saran hevesler ve arzular insanlara ahiret hayatı için bir şeref bahşetmekten uzak olan geçici şeylerdir. Bu şekildeki bir dünya hayatı sadece yorgunluklar ve sıkıntılarla tarif edilebilir. Dünyayla uğraşılır ve boğuşulur. İnsanın dünyaya yenilmesi durumunda da insan sonuç olarak hiçe doğru sürüklenip gider ve hiçbir şey elde edemez. Dünya hayatı bir övünme kibirlenme ve gururlanma yarışıdır. Mal ve evlatla ilgili çokluk yarışıdır. Sadece dünya hayatı için yaşayanlara hayat, maldan, çokluk yarışından, övünmeden ibaret bir aldanmadır.²⁹⁵

Kur'an-ı Kerim'de dünya hayatını farklı şekillerde ele alan ayetler bulunmaktadır bunlardan biri de şu şekildedir: “Sonra yeryüzü heyecana gelir, coşar, gürleşir. Sonra kurumaya yüz tutar, bir de bakar onu sapsarı görürsün. Sonra da bir tutam çöp olur”.²⁹⁶

Yazır, dünya hayatını anlatırken Kur'an tanımına uygun yorumlarda bulunmuş, dünya hayatının aldatıcı zevkten başka bir şey olmadığını onun bir zevkten ibaret olduğunu söylemiştir. Fakat bu zevkin anlamı farklıdır. Bu bir aldanma zevkidir. Her ne kadar hoş görünse de neş'esi sersemlikle, zevki acı ve ayrılıkla, azabı cehennem ile sonuçlanır.²⁹⁷

Yazır, dünya hayatınının serap gibi parıldadığını, bulut gibi geçip gittiğini ifade eder. Yazır'da hayatla ilgili şu kavram üzerinde durur:

²⁹⁴ Hadid, 57/20.

²⁹⁵ Yazır, c. 7, s. 473-474.

²⁹⁶ Hadid, 57/20

²⁹⁷ Yazır, c. 7, s. 475.

Meta-ı gurur, müşteriye kandırmak için allanıp pullanarak hoş gösterilen ve alındıktan sonra aşağılık olduğu anlaşılan meta (sermaye, mal) demektir. Yazır'a göre dünya hayatı, aldatan bir mal veya metadan başka bir şey değildir. Burada alıcı konumunda bulunanlar yani dünyaya müşteri olan insanlar elde edilebilecek bütün nimetleri sadece kısa dünya hayatında bulacağını sananlar, bütün emel isteklerini bu dünyaya yoğunlaştıranlar, tadacakları bütün zevkleri burada tadacağını zannedenler aldanmış olacaktır.²⁹⁸

Yazır, insanların aslında ne yapmaları gerektiğini de söylemektedir. Onların bu yalancı dünyaya kanmamaları bu yalancı ve geçici zevklere kendilerini kaptırmamaları gerektiğini belirtir. Yazır'a göre insan bu dünyayı terk edeceği fikriyle hareket etmeli ahiret hayatındaki mükâfat ve şiddetli azabı düşünerek bir hayat yaşmalıdır. İnsan sadece azaptan korktuğu için değil aynı zamanda başışlanmaya layık bir aşk ve sevgiyle çalışarak muradına ulaşmalıdır. Burada insan bu büyük mağfirete yaraşır bir amel işleyerek umduğuna nail olmaya çalışmalıdır.²⁹⁹

Yazır'a göre bu dünya hayatında asıl amaca ulaştıran esas vazife de şu ayette beyan edilmektedir: “Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet ve kulluk etsinler diye yarattım”.³⁰⁰ O halde bu esas vazifenin, kullara daha iş işten geçmemişken hatırlatılması gerekir. Hem cin hem de insanların yaratmasındaki hikmet Allah'ı tanıyıp ona kullukta bulunarak hakkıyla ibadet etmektir. Kulluk ve ibadet için sarf edilmeyen ömürler boşuna tüketilmiş sayılır. Ve bu şekilde tüketilmiş hayatı hüsrarla bir netice, bir azap beklemektedir.³⁰¹

İnsan hayatını anlamlandıran şey, onun bir ölümle noktalanıyor olmasıdır. O halde hayat ve ölüm birlikte ele alınmalıdır. İnsan hayatının anlam ve gayesini anlamak için insanın ve dünya hayatının yaratılma sebeplerini anlamak lazımdır. Bu sebepler de doğal olarak hayat ve ölümün yaratılmasıyla ilgili tutarlı bir düşünce sistemi gerçekleştirilmeyi gerektirir.

Yazır, yaşamdan evvel mevdi nazar-ı itibara alarak onunla neticelenecek olan hayatın değerini ona göre ölçmenin en güzel ve en akıllıca bir hareket olduğunu ancak yeterli olmadığını vurgulamaktadır. Bunun aksine ölüm sonrasını

²⁹⁸ Yazır, c. 3, s. 531.

²⁹⁹ Yazır, c. 7, s. 475.

³⁰⁰ Zariyat 51/56

³⁰¹ Yazır, c. 7, s. 291.

düşünmeyenler için bu hareket şekli, güzel amelden çok ümitsiz bir şekilde çirkin işlere de neden olabileceğini belirtir.

Yazır, ölüm korkusu ile kendi dünyasına kapanarak bu korkunun verdiği duyguyla yapacağı işte aceleci davranan, bir an önce yatağına uzanmayı isteyenlerin yanında, bu durumu, korkuyu, dehşeti umursamayan “nasıl olsa bir daha dünyaya gelmeyeceğim, fırsat bu fırsat bütün zevkleri yaşayayım” diyenlerin de bulunduğunu dile getirir.³⁰² İşte bu ikinci tür insanların nihai hedeften ne kadar uzak yaşadıkları da ortadadır.

2. 2. Ölüm

Arapça 'da mevt, vefat, helâk gibi kelimelerle ifade edilen ölüm, hayatın karşısı olup sözlükte “hayatın sona ermesi” anlamına gelir. Genel olarak “ruhun bedenden ayrılması suretiyle kişinin maddî hayat kaynağını yitirmesi” şeklinde tanımlanır. Ölüm ve ölümden sonraki hayata dair anlayış, algı, inanç ve ritüeller toplumlara, kültürlere ve devirlere göre farklılıklar göstermektedir. Ölüm düşüncesi genel olarak iki kavram etrafında tasavvur edilmektedir. Bu kavramlar günah ve yargıdır. Ölüm düşüncesi ve ölüm korkusuyla beraber kurtulma ve ölümsüz olma emeli din ile felsefenin üzerinde en çok tartıştığı konularından olmuştur. Ölümün taşıdığı anlam da ilgili kültür, inanç ve felsefenin hayata yüklediği mana ile bağlantılı bir biçimde şekillenmiştir. Gerek farklı kültürlerde anlaşıldığı biçimiyle ölümün mahiyeti (tabii ya da gayri tabii diye algılanması), gerekse insandaki ölümlülük bilincinin kaynağı (tecrübî ya da içgüdüsel/fitrî olup olmadığı) gibi hususlar antropologlar ve filozoflar tarafından tartışılmıştır. Ölümün geçici bir süreç olarak görenlerin yanında ölüm olayını mutlak bir nihayet olarak gören inançlar da bulunmaktadır.³⁰³

Yazır'a göre “Ölümü ve hayatı yarattı”³⁰⁴ ayeti ölüm ve hayat birlikte yaratıldığından söz etmektedir. Yazır, bu sebeple birçok Ehl-i Sünnet âlimi, ölümün sadece yokluktan ibaret olmadığı söylemişlerdir. Ayrıca ölümünde tıpkı hayat gibi bir varlığa sahip olduğunu dile getirmişlerdir. Ölümü varlığı bulunan bir hadise

³⁰² Yazır, c. 7. s. 201.

³⁰³ Gürkan, Salime Leyla, “Ölüm”, *DİA*, c. 34, s. 32.

³⁰⁴ Mülk, 67/2.

olarak görmüşlerdir. Ehl-i sünnet âlimlerinin çoğu hayatı da ölümü de birer mahlûk olarak görmüşlerdir. Yazır burada Ehl-i Sünnet âlimlerinin görüşlerini daha geniş bir şekilde ele aldıktan sonra, ölüm ile hayatın karşıtı olan cansızlıkla canlılık veya yoklukla varlık, yaratılmakla yaratılmamak gibi müspet ve menfi karşılaştırmasından ibaret olmadığını belirtmektedir. Ehl-i Sünnet âlimleri hayat ile ölümün hareket ve sükûn, toplanma ve ayrılmak, kalkmakla yatmak, açıklıkla gizlilik, gelişle gidiş, acı ile tatlı gibi bir tezat karşılaştırması kabilinden olması gerekeceğini söylemişler ve bunun da ruh veya maddenin bekası teorileriyle de bir alakası olduğunu ifade etmişlerdir.

Yazır'a göre her ne kadar ölen insanın ruhu bedenini terk ediyorsa da onun hayat ile ve varlık ile alakası tam olarak kesilip bitmiyor. Yani ölen insan yok olmuyor ve hiçliğe karışmıyor. O'na göre insan başka bir âleme geçiyor. Ve bu gideceği âlemde burada yaşamış olduğu ömrün nerede ve nasıl tüketildiği ile ilgili olarak yapmış olduğu iyi ve kötü amellerin karşılığını buluyor. Kısacası insan ilk yaratıcısına geri dönüyor.³⁰⁵

2. 3. İslam Düşüncesinde Ölüm

Kur'an-ı Kerim'de yaşatmanın karşıtı olarak imâte (canlının hayatına son verme) ve teveffî (ruhunu kabzetme) kavramları geçmektedir. Yirmi bir ayette imâte, iki ayette kazâ-i mevt (birinin ölümüne hükmedip bunu gerçekleştirmek) ve on iki ayette teveffî kökü Allah'a nisbet edilmiştir. Bunların dışında ölümü gerçekleştirme eylemi (teveffî) altı ayette çoğul sığasıyla meleklerle, iki ayette "melekler" anlamında Allah'ın elçilerine (rusûl) izafe edilmiş, bir ayette de Azrail "melekü'l-mevt" şeklinde anılmıştır. Ölüm hadis literatüründe de aynı kavramlarla ifade edilmekte, ayrıca kabz kökü (canlının ruhunu alma) kullanılmaktadır. A. J. Wensinck'in el-Mu'cem'inde mevt kırk, teveffî on yerde gösterilmekte, kabz da üç sütun kadar yer almakta, canlının hayatına son verme fiili çok defa Allah'a, bazı hadislerde mutlak manada meleğe veya Azrail'e izafe edilmektedir. Birçok ayet ve hadiste belirtildiği üzere yaşatan ve öldüren Allah'tır. Bu sebeple insan için çok önemli bir hadise olan ve onun iradesi dışında vuku bulan ölüm fiilinin gerçekleştirilmesi Allah'a nisbet

³⁰⁵ Yazır, c. 8. s. 199-200.

edilmiştir. Ancak naslardan anlaşıldığına göre Cenâb-ı Hak bu fiili görevlendirdiği melekler vasıtasıyla icra etmektedir.³⁰⁶

İslam düşüncesinde ölüm hakikati yalnız bu dünya hayatının son bulmasıyla sınırlı bir durum değildir. Gazali de ölümün seveni sevdiklerinden ayırdığını, hiç kimsenin onu engellemeyeceğini, nefesleri sayılı olan insanın dünyaya güvenmemesi gerektiğini belirtir.³⁰⁷

“Sizi (önce) bir topraktan, sonra bir damla sudan, sonra bir alaka (embriyo)dan yaratan, sonra sizi bir bebek olarak çıkaran, sonra güçlü kuvvetli bir çağa erişmeniz, sonra da ihtiyarlar olmanız için yaşatıp büyüten O’dur. İçinizden kimi de daha önce vefat ettiriliyor. (Bunları Allah) belirli bir süreye ulaşsınız ve aklınızı kullanasınız diye (böyle yapıyor). O, hem yaşatır, hem öldürür. O, bir şey yapmak isteyince ona sadece “ol!” der, o şey de hemen olur.”³⁰⁸. Bu ayette de açık bir şekilde görüldüğü üzere insanoğlunun doğumundan çok daha önce yani varlığının ana rahminde vücut bulmasıyla beraber ta ölümüne kadar geçirdiği evreleri bir bir açıklayan Allah, bunun hikmetini de beyan etmekte ve sonraki ayette kudretini kuluna göstermektedir. O halde bu hikmet ve kudret beraberinde bir hakikati getirmektedir. Elbette bu hakikat bize ölümün varlığından asla şüpheye düşmemizi ve daha önemlisi aklımızı kullanarak hazırlanmamızı bizden istemektedir. Bu ayette aklın rolüne değinmesi de, insanların bu hakikatlerin hikmetlerini kavramasına sevk etmektedir.

“Gerçekten biz hem yaşatırız, hem öldürürüz. Sonunda dönüş yalnız bizdir.”³⁰⁹ Bu ayette de görüldüğü üzere yaşatmak ve öldürmek birlikte kullanılmaktadır. Ölümün hayat kadar hakiki olacağı kısaca hayat verdiği kimseye ölümü de vereceği anlamı bulunmaktadır.

Yazır, İslam düşüncesinde ölümün hakikatini dönüş kelimesi bağlamında da değerlendirmiştir. Buna göre ölüm dönüşü temsil etmektedir.³¹⁰

³⁰⁶ Topaloğlu Bekir, “Ölüm”, *DİA*, c. 34, s.35.

³⁰⁷ İmam-ı Gazzali Ebû Hamit Muhammed “*Kalplerin Keşfi*”, çev: Abdulhalık Duran, İstanbul, 2005, s. 179.

³⁰⁸ Mü’min, 40/67-68.

³⁰⁹ Kaf 50/43.

³¹⁰ Yazır, c. 7, s. 271.

İslam düşüncesine göre ölümü ve hayatı var eden şüphesiz Allah'tır. "Göklerin ve yerin mülkü o'nundur."³¹¹ Bu ayette mülkün ve mülkte sonsuz ve tasarruf hakkının Allah'a ait olduğu bildirilmektedir. Buradaki mülkte tasarruf anlamı tüm varlıkları göklerde ve yerde her ne varsa onu bildiğimiz bilmediğimiz, yaratma veya yok etme kısacası her şeyi kapsar. Yazır'a göre burada külli bir tasarruftan söz edilmiştir. Yaşatan da öldüren o'dur³¹² ayeti mülkte tasarrufun bir kısmını kapsamaktadır. Fakat Allah her şeye kadirdir fermanı³¹³ her şeyi geniş bir şekilde kapsamaktadır.³¹⁴

Yazır'a göre Allah her şeyin başı ve sonudur. O bütün varlıkların başlangıcını ve tamamını meydana çıkarandır. Allah başlangıç olduğu gibi sondur. Yeryüzünde var olan her şey ölecek fakat Allah baki ve sonsuz olacak. Bunun her şeyin helak olacağı fakat onun zatının baki kalacağı emirde de³¹⁵ yer aldığını görmekteyiz. Başka bir ayette her şeyin yok olacağı ancak ikram sahibi Rabbin baki olacağı bildirilmiştir. Dolayısıyla bunlardandı anlaşılacağı üzere varlıklar fenaya kapılıp gidecektir. Fakat Allah kalır. Bu noktada başka bir düşünceye dikkat çeken Yazır, mahlûkların yaratılma sebebi diye bir pencereden yaratılmışların ölümünü değerlendirir. O'na göre yaratılma sebepleri ortada kalmayınca varlıklar yok olurlar. Ve bütün iş ve emirler Allah'a döndürülür. Buradaki önemli nokta yaratılmışların varoluş sebeplerinin ortadan kalkmasıdır. Böyle bir durumda yani varoluş sebebi tükenince varlıklar yok edilir.³¹⁶

Her şeyi bilen, ölümü ve hayatı takdir eden Allah, hiç kimsenin baki kalmayacağına, her varlığın bir gün gelip öleceğine hükmetmiştir: "Sen elbette öleceksin, onlar da elbette öleceklerdir"³¹⁷ ve ayrıca hiçbir varlığın ölümsüz

³¹¹ Hadid, 57/2.

³¹² Hadid, 57/2.

³¹³ Hadid, 57/2.

³¹⁴ Yazır, c.7, s. 457.

³¹⁵ Kasas, 28/88.

³¹⁶ Yazır, c. 7, s. 457.

³¹⁷ Zümer, 39/30.

olmadığını yine başka bir ayette görmekteyiz.³¹⁸ Yine ölümden kaçmanın fayda vermeyeceğini, böyle bir çabanın boş olacağını başka bir ayetten anlamaktayız.³¹⁹

Ölümü en acımasız, güçlü zalimlerin tepesine indiren, mütekebbir kralların bel kemiklerini kırıp hayatlarına bir son vermek suretiyle ümitlerini ve arzularını söndüren Allah, bütün övgüye mazhurdur. Yüce Allah'ın vaadi gerçekleştiğinde onlar saraylarının yüksek kulelerinden indirilip toprağa gömülürler. Çünkü her şey ölümlü olarak yaratılmış ve bütün yaratılanlar ölümü tadacaktır.³²⁰

2. 4. İslam Dışındaki Dinlerde Ölüm

Çeşitli geleneklerce ölümün sebepleri hakkında farklı açıklamalar yapılmıştır. Özellikle ilkel toplumlarda ölüm tabii bir durum kabul edilmeyip tanrıların gazabı, ruhun bedenden kurtulmak istemesi ya da yaygın biçimde büyü sonucu ortaya çıkan bir durum olarak algılanmıştır. Bazen da ölüm ve cesetle ilgili korku, ilkel insanları ölmek üzere olan kişiyi yalnız başına ölüme terk etmeye veya diri diri mezara gömmeye kadar itmiştir.

Ölümün ve bilhassa geç gelen ölümün normal bir durum olarak algılandığı eski Mısır dininde, ölümün ardından hayatın devam ettiği inancı daima korunmuş, sonraki dönemlerde buna yeniden dirilme fikri eklenmiştir. Ancak dirilen insanın eskisi gibi yeryüzünde mi yoksa tanrılarla birlikte mi yaşayacağı konusu açık değildir. Yeniden dirilişle ilgili bir diğer teori, tıpkı ölen Osiris'ten yeni bir Osiris'in doğmasında olduğu gibi, çürüyen bedenden manevi bir beden filizlenip gelişeceği ve insanın aslî unsurlarının bu manevi bedende bir araya geleceği şeklindedir. Bu inanışların bir uzantısı olarak ölünün yerin altındaki ölümler diyarında rahat ve uzun yaşamasını temin maksadıyla veya sonraki biçimiyle yeniden doğma inancı gereğince cesedin mumyalanması, diğer geleneklerde de rastlandığı üzere (Çin, Japon vb.) ölüyle birlikte mezara sevdiği eşya ve yiyeceklerin, hatta kölelerinin konulması ve bilhassa kadınlar tarafından icra edilip ölüyü tekrar hayata döndürme etkisine sahip kabul edilen ağıt uygulaması eski Mısır cenaze merasimlerinin önemli unsurlarındandır. Tören sırasında ayrıca ölen kişinin yargınlamadan geçip Osiris'in

³¹⁸ Enbiya 21/34-35.

³¹⁹ Ahzab, 33/16.

³²⁰ Âl-i İmran, 3/185.

evine yani cennete girmesini kolaylaştırmak için sihirli güce sahip olduğuna inanılan dualar icra edilirdi.

Erken Grek geleneğinde yeniden dirilme fikri yerine, bedenın hayat kaynağı kabul edilen ruhun ölümler diyarı olan Hades'e gidip orada hayatını devam ettirdiğine inanılmıştır. Fakat genellikle ölüm sonrası hayat olumlu çağrışıma sahip değildir. Bununla birlikte klasik Grek kültüründe kahramanlık göstermek suretiyle erken ölmek ve arkada iyi bir isim bırakmak yeryüzündeki uzun yaşama tercih edilmiştir. Mistik kült ve felsefelerde (orfizm, gnostisizm, Hermetizm ve Neo-Platonizm) ölümün ardından insanları daha iyi bir hayatın beklediği inancı mevcuttur. Gizli bilgiye ulaşmak suretiyle ruhu bedenın boyunduruğundan kurtarmayı amaçlayan bu öğretilerde gerek yaşarken gerekse öldükten sonra ruhun bedenden ve madde dünyasından kurtulması, ait olduğu yüksek âlemde sonsuz saadete ulaşması hedeflenmiştir.

Hint geleneği başından beri çok farklı inanışları içinde barındırmasına rağmen bugün de benimsendiği şekliyle, klasik Hindu inancında tenasüh (reenkarnasyon) inancının bir uzantısı olarak insanın "karma" diye adlandırılan sonsuz doğum ve ölüm çemberini kırıp mutlak saf ruh durumuna (Nirvana) ulaşınca kadar farklı bedenlerde veya biçimlerde tekrar doğması söz konusudur. Hindu geleneğinde ölünün yakılması da ruhun yeni bir bedende doğuşunu sağlamaya hizmet etmektedir. Ayrıca gerek Hint gerekse Jainist geleneğinde dinî amaçlı intihar meşru kabul edilmiştir. Bununla birlikte erken döneme ait Hint kutsal metinleri Vedalar'da tenasüh ve Nirvana inancına herhangi bir atıf yer almayıp bu metinlerde ölüm daha çok hayatın zıddı olarak anlaşılmış ve ölenlerin bir nehri açıp Yama diyarına gittiğine inanılmıştır. Tenasüh ve Nirvana kavramlarını belli farklarla devam ettiren Budist inancında ise hayat gibi ölüm de hem kaçınılmaz ve acı verici bir durum hem de yeni bir var oluşun başlangıcı diye görölmüştür. Bu sistemde esas olan, ölümü ne acı ne de arzu duymaksızın beklemektir.

İyi ile kötü güçler arasındaki kozmik mücadele fikrine dayanan kurtuluş merkezli Zerdüşt dininde öldükten sonra iyilerin Ahura Mazda ile birlikte Neşide Evi'nde yaşayacağı, kötülerin ise Yalan Evi'nde yaşamaya mahkûm olacağı inancı benimsenmiştir. Benzer şekilde Hint yarımadasında yaşayan Parsiler arasında da iyilerin cennete, kötülerin cehenneme gideceğine, ölmeden önce tövbe edenlerin

Çinvat (Chinvat) Köprüsü'nün sonunda cezasını çekip cennete ulaşacağına inanılmıştır.

Başta Bâbil ve eski İsrail olmak üzere Mezopotamya geleneklerinde ölüm yeni bir hayat veya yeniden doğuş şeklinde görülmeyip hayatın tamamen sona erdiği ve geri dönüşün mümkün olmadığı kasvetli bir durum olarak anlaşılmıştır. Bununla birlikte Sümerler'in cenaze töreni yaptıklarına, ölümlere takdime sunduklarına dair bilgiler mevcuttur. Ceset genellikle toprağa gömüldükten veya yakıldıktan sonra cenaze yakınları yiyecek, içecek, elbise ve araç gereç sunarlardı. Bu takdime daha sonra her ay sembolik ekmek ve içecek eşliğinde atalarla yapılan bir tür ayine (komünyon) dönüşmüş ve buradan da Sâmi topluluklarına geçmiştir. Ruhun sükûnet bulmasının ve hatta ölümsüzlüğünün aylık olarak icra edilen bu ritüele bağlı olduğuna inanılmış, bu anlamda gerçek ölümsüzlük de -özellikle erkek- nesle sahip olmak şeklinde anlaşılmıştır. Ayrıca Sümerler arasında ölümlerin bir tür küçük ilâhlar haline geldiği ve yaşayanların hayatları üzerinde iyi veya kötü etkide buldukları inancı vardır.

Tam manasıyla ruh-beden ayırımının yer almadığı, daha çok bu dünya hayatı ile sınırlı bir bakış açısının hâkim olduğu eski İsrail inancında iyi ve uzun bir hayatın ardından ölmek ve atalar mezarlığına gömülmek, arzu edilen bir durum hatta bir nevi mükâfat, erken ölüm ise şahsî günahın cezası olarak görülmüştür. Asıl olumsuzluk ölümün kendisinden ziyade ölüm sonrasına atfedilmiş, iyi ve kötü bütün insanların öldükten sonra yerin altında karanlık ve kasvetli bir yer olan Şeol'e gittiğine ve geri dönüşün mümkün olmadığı bu yerde gölge gibi yaşadığına inanılmıştır. Fakat daha geç dönemlerde Pers ve Grek kültürlerinin de etkisiyle yeniden dirilme ve ruhun ölümsüzlüğü inancı İsrâiloğulları arasında görülmeye başlanmıştır. Bilhassa Roma döneminde yaşanan kıyımın bir sonucu olarak, "Salihler ölümden dahi yaşarlar, kötülere yaşarken bile ölüdürler" düsturunda ifadesini bulduğu gibi ölümün aslında kurtuluş olduğu ve iyileri ölümün ardından ebedî hayatın beklediği fikri öne çıkmıştır. Yeniden dirilme ve öte dünya fikri Ortaçağ Yahudi düşüncesinde de önemini korumakla birlikte Eski Ahid'deki hayatı kutsayan ve (uzun) hayatla (erken) ölüm arasında rahmet-lânet zıtlığını öngören bakış açısı Rabbanî literatüründe de varlığını korumuş, hayatın kutsallığı ve korunması gerektiği kabul edilmiş, aynı zamanda hayatın ölümden sonra devam ettiği fikri uyarınca defin ve yas uygulamasına yönelik kurallar konulmuştur.

Farklı gnostik unsurları içinde barındıran kurtuluş merkezli Hristiyan inancında ölüm, ilk insan çiftinin işlediği ve bu yolla bütün insanlığa sirayet eden aslı günahın bir sonucu ve insanın Tanrı'dan uzaklaşma ve O'na yabancılaşma süreci olarak görülmüştür. Fakat bu noktada İsa Mesih'e inananlarla inanmayan günahkârlar arasında fark olduğu düşünülmüştür. Ona inanmayanlar için ölüm aslı günaha ilâveten kendi ferdî günahlarının cezası ve tamamen kurtuluşun dışında kalma durumunu, inananlar içinse ebedî kurtuluşun başlangıcını ifade etmektedir. Nitekim Hristiyanlıkta ölüm inananlar için uyku olarak tasvir edilmiş, İsa Mesih'e iman üzere ölenlerin yattıkları yerden bir gün kaldırılıp ona yükseltilecekleri belirtilmişti. İki önemli Hristiyan sakramentinden biri olan vaftizin ölüp İsa'da yeniden doğuşu, komünyonun sembolik anlamda Tanrı ile birleşmeyi ifade ettiğine inanılmış, ölümün ise hem ruh hem beden için nihaî manada Tanrı'nın krallığına katılıp mutlak kurtuluşa ermeye karşılık geldiği kabul edilmiştir. Ölüm ve yeniden diriliş inancının Hristiyan teolojisindeki merkezî ve olumlu yerine rağmen Hristiyan Avrupa tarihinde ölüme yönelik ilgi ancak Ortaçağ'da popülerlik kazanabilmiş, Rönesans, reform ve barok dönemlerinde ise ölüm korkusu oldukça yaygın bir tema haline gelmiştir. Aydınlanma ile birlikte ölüm ve sonrasında ziyade ölü yakınlarının teselli edilmesi üzerinde yoğunlaşmıştır.³²¹

2. 5. Ölüm Üzerine Farklı Düşünce Ve Tanımlar

İnsanların ölüm anlayışları ve ölümlle ilgili görüşlerinde de farklılıklar mevcuttur. Burada farklı bakış açılarıyla ve farklı yönleriyle bu hayatı noktalayan ölümü değerlendirdik. Genel olarak bu dünyadaki düşünce algısı “ölüm, varlıkların canlı görünmelerini sağlayan o ifadesel hareketlerin yok olmasıdır, yanıt yokluğudur.³²² Ölüm; gitme, vefat, amacı bilinmeyen bir olumsuzluk olarak tarif edilmiştir. Ölüm, zamanın kesilmeksizin devam eden akışında bir varlığın müddetinin sona ermesidir.³²³ Gerçek anlamda ölümün başlangıç noktası doğumdur.

³²¹ Gürkan, Salime Leyla, “Ölüm”, *DİA*, c. 34, s. 33-34.

³²² Emmanuel Levinas, “Ölüm ve Zaman”, (Çev. Nami Baser) Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 12.

³²³ Levinas, s. 19, 41.

Hayat kendi zatında ölüme ait çekirdeği ihtiva eder.³²⁴ Ölüm olgusu ile ilgili gerek mitolojide ve gerekse ilkel dinlerde birçok şeyin söylendiği gerçeği mevcuttur. Ölüm, kötü yaratıkların ve şerli güçlerin neden olduğu bir olay olduğu düşünceleri de mevcuttur. Bazı kültür ve dinlerde ölümün; melek, ölüm tanrısı ve şeytan şeklinde somutlaştırılmış olduğu görülmektedir.³²⁵ Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da ölüm, ilahi bir takdir ve yaratıklar için kaçınılmaz bir sonudur. Ölümsüzlük yalnızca Allah'a aittir. Kur'an'a göre her varlık ölümü tadacaktır.³²⁶ Yine başka bir ayette her canlıya bir ecel tayin edildiğinden bahsedilmektedir.³²⁷ Ayrıca ölüm yokluk değildir. Bazı görüşler ve zanlar bu yönde olmada bu asla gerçeği yansıtmamakla beraber böyle bir zanda bulunanları Gazali,³²⁸ Allah'a ve ahiret gününe inanmayanlar olarak zikreder.

Her din, ölümü önemsemekte ve inananların da önemsemesini istemektedir. Dayandığı felsefesi itibariyle din mefhumunu hayatın dışına atmak isteyen modernite ise ölümü hiçlik ya da yokluk olarak telakki etmektedir. Dinler ölümü, kabullenilmesi ve hayatın ona göre ayarlanması gereken bir nihai gerçeklik şeklinde bildirir. Başka bir deyişle din, insanların gündelik hayatında referans alınmıyorsa zamansız ölümden bahsedilebilir; ama din önemli ise her ölüm "zamanlı" kabul edilecektir.³²⁹

Günümüze doğru geldikçe ölüm artık utanılan ve istenmeyen bir şey haline gelmiştir. Maksat hayatın hep mutluymuş gibi görünmesini sağlamaktır. Hatta matem, yasak gibi kabul edilmiştir ki bunun da sebebi bir nevi "daima mutlu görünme zorunluluğu"dur. Bu amaçla ölüm yeri artık evler değil hastanelerdir ve insanlar oralarda yalnız başlarına ölürlere. Zaten "kabul edilebilir" olanı da budur; evde ölmek "can sıkıcı"dır. Çocuklar da ölüm olayından uzak tutulmaya çalışılır. Onların duygusallıklarını altüst etme endişesiyle büyükler kendilerini bırakmaktan kaçınırlar. Ama kimsenin görmediği bir yerde ağlayabilirler. Bu düşüncenin bir sonucu olarak kabir ziyaretleri de azalmıştır. Çünkü kabir ziyareti, ölüm denen rahatsız edici durumu hatırlatır. Hatta Aries'e göre "ölü yakma" âdeti de bu

³²⁴ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar*, İstanbul, Remzi Kitapevi, 1978, s. 23.

³²⁵ Karadeniz, Osman, *Ecel Üzerine*, İzmir, Anadolu Matbaacılık, 1992, s. 32.

³²⁶ Ankebût, 29/ 57.

³²⁷ İsrâ, 17/ 89.

³²⁸ Gazali, *İhya-i Ulûm'id-Din*, c. 4, İstanbul, 2013, s. 1044.

³²⁹ Hayati Hökelekli, *Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din*, Dem Yayınları, İstanbul 2008, s. 131.

rahatsızlığı bertaraf etmek için, yani ölüyü ortadan kaldırıp hiçleştirme saikiyle geliştirilmiş olabilir. Ölü ve ölümle mümkün mertebe karşılaşmamak için cenaze işlemleri profesyonelleştirilmiştir. Herhangi bir ölüm durumunda ehil kişiler baştan sona gerekenleri yapmakta, sizi ölüyle “muhatap” etmemektedirler. Bize ölümü hatırlatan her şeyin bir an önce yok edilmesi için çalışmaktadırlar. Böylece önemli bir ihtiyaca cevap vererek para kazanmaktadırlar.³³⁰ Yine ölümün ehemmiyeti bize burada farklı bir kapı açar. Bu kapı öldükten sonra hayattır ki aslında bunu anlamak bir noktada bu dünyadaki fiillerimizin niçin önem kazandığı sorusuna cevap bulmaktır.

Ölümden sonrasındaki hayat bilhassa ihtiyarlık döneminde ölüm olgusuyla kişinin fikir dünyasına yoğun bir şekilde girmektedir. Ve bu olgular ve tamamen bireyin inanç düzeyi ile yakından ilgilidir. İnsan kendi kudreti dışında gerçekleşen güç yitiremediği olaylar karşısında hakikati kavraması ya da anlaması zor bir durumdur. Alıştığı hayatı bırakmak, bilmediği bir âlemin varlığına inanmak psikolojik açıdan daha kolaydır. İnsanın psikolojik olarak olumlu durumunu koruması açısından ölümden sonraki hayat olgusu önemli bir savunma mekanizmasıdır. Bu mekanizmanın doğru yerde, doğru zamanda ve doğru bir şekilde kullanılmasıyla ruh sağlığıyla ilgili önemli bir işlev üstlenebilir. Diğer taraftan bu olguya inanmak insanlara normal hayatta karşılaşacakları zorlukların kolay bir şekilde üstesinden gelmesine yardımcı olur.³³¹

Burada ölüm düşüncesiyle ilgili olarak modern insan ve geleneksel insan ayrımı yapıldığında ölümle ilgili farklı bir düşünce ortaya çıkacaktır. Modern insanı geleneksel insandan ayıran en önemli unsurlardan birisi modern insanın ölümsüzlük arzusu peşinde olmasıdır. Modern birey ölümsüzlük arzusundan dolayı ölmeyi istememekte, mümkün mertebe hayatından uzaklaştırmaya çabalamaktadır.³³² Ayrıca “zamansız ölüm” deyimini de önemlidir. Az önce zikrettiğimiz düşünceye paralel olarak toplumca yaşlıların ölümünü normal karşılamış, gençlerin ölümünü zamansız ölüm saymışızdır. Modern insan, ölümü hep yaşlılığa ötelemektedir. Hâlbuki geleneksel insan, ölümü daha fazla kabullenicidir. Modern insan, ölüm ve

³³⁰ Philippe Ariès, *Batılının Ölüm Karşısında Tavırları*, çev. M. Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara 1991, s. 12-3.

³³¹ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, TDV Yayınları, Ankara-1993, sh. 92-96.

³³² Erol Göka, *Ölme: Ölümün ve Geride Kalanların Psikolojisi*, Timaş Yay., İstanbul 2009, s. 95.

ölümle ilgili her şeyi hayatın dışına itmek istemektedir. Sadece modern insanlar değil, modern tıp da ölümden kaçmaktadır. Modern insan, tıbbî gelişmelere istinaden ölümün bir gün engelleneceğine içten içe inanmaktadır.³³³ Ölümün farklı kuşaklar arasında var olan farklı ölüm düşünceleri, bu konunun gerek dinlerde ve gerek felsefi bakış açılarında nasıl bir öneme sahip olduğunu bilmenin gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.³³⁴

Belli olan ölüm vaktini ne öne almak ne de geciktirmek mümkün değildir. İnsan doğduğunda ağlayarak doğar yakınları ise bu olayı mutluluk içerisinde karşılar. Ölüm anında ise, ölen kişi dünya hayatında ahiret hazırlığını yapmışsa ölümü huzurlu ve mesut bir şekilde karşılar. Bu sefer de yakınları üzülür ve ağlayarak onu uğurlar. Ölüm vakti geldiğinde hiç kimsenin onu tehir etme imkânı olamaz. Zamanı gelince herkes ölüm gerçeğiyle tanışacaktır. Aslında devamlı surette insanın yakınında birileri ölmekte ama o bir şekilde bunu unutup hayata kaldığı yerden devam etmektedir. Tabi ki ölümü bir sorun haline getirip de vazife ve sorumluluklarını yerine getirmemek de yanlıştır. Müslüman, bir denge hayatı yaşamalı aşırılıklardan kaçınmalıdır. Ne tamamen ölüm gerçeğini unutmamalı ne de onu düşünmekten hayata küsmelidir. Her işte olduğu gibi ölümü anlama ve ona göre hayatına çeki düzen vermek hususunda da ölçülü olmak şarttır.³³⁵

2. 6. Ölüm ’ün Takdiri: Ecel

İnsanların takdir edilmiş bir eceli olduğunu ve bu zamanın ne bir dakika öne ve ne bir dakika öteye çekilmeyeceğini Kur’an’dan öğreniyoruz. Emellerimiz ecelimizin çok ötesindedir. Sıradan birine herhangi bir yerde; “ne zaman öleceksin?” diye bir soru sorduğumuzda kuşkusuz bu sorumuz yanıtsız kalmayacaktır. Fakat cevabı aynı adresi gösterecektir: Allah bilir. Eğer bir kişinin üzerine ölüm yazılmışsa o evinde yatacağı yerde dahi muhakkak ölümü onu bulacak³³⁶ ve tayin edilmiş durumun ötesinde bir şey yapmayacaktır. Bu, açık bir şekilde bize şunu öğretmektedir: İnsanın korkusu, merakı, telaşı ve sürekli dünya için çalışması veya

³³³ Göka, s. 30-3.

³³⁴ Hayati Hökelekli, Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din, Dem Yayınları, İstanbul 2008, s. 131.

³³⁵ İhsan Soysaldı “Sofilerin Ölümüne Yaklaşımı” *Harran Ün. İlahiyat Fak. Dergisi*, sayı:16, Temmuz-Aralık 2006. s. 148.

³³⁶ Al-i İmran, 3/155

kazandıkça kazanma hırsı gibi istekleri insan ömrünü uzatmadığı gibi aksi bir durumda ömrü kısaltamaz. İnsan eceline malik olmayacağına göre takdir edilen süre sonunda hayat biter. Hayatı bitiren ecel insanların kendisinden kaçtığı ölümlerle³³⁷ insanı karşı karşıya bırakır.

2. 6. 1. Genel Anlamda Ecel Kavramı

Sözlükte geleceğe has “belirlenmiş vakit, tayin edilen bir sürenin sonu” manasına gelen ecel, bu temel anlamından hareketle iddet müddeti ve borcun vadesi anlamında da kullanılır. Kur’ân-ı Kerîm’de bunun farklı anlamlarda kullanımları mevcuttur. Bu kullanımlara baktığımız zaman hayatın sonu (ölüm vakti), borç ödemek için belirtilmiş son ödeme tarihi, boşanmış ya da kocası vefat etmiş kadınların yine evlenebilmesi için beklemesi gereken müddet (iddet), Allah’ı inkâr edenlerin helake uğramadan önce kendilerine verilmiş olan süre manalarında kullanılır. Ecel kelimesinin sözlük anlamıyla ilgili çeşitli kullanımları da mevcuttur.³³⁸

Ecel kelimesi geniş bir alanda kullanılmıştır. Ayetlere baktığımız zaman belli bir nizama dayalı gezegenlerin hareketlerinin süresi³³⁹, yer ve gök arasında var olanların tabi olduğu düzenin bozulacağı zamanı gibi durumlar için kullanılmıştır.³⁴⁰ İnsanın yaşama süresinin tayin edilmesi, ölüm zamanı gibi konularda ayetlerde ecel bağlamında kullanılmıştır.³⁴¹ İnsan ömrünün kısa ve uzun olma bilgisinin de kitapta yazılı olduğuna dair bilgi mevcuttur.³⁴² Allah’ın emir ve yasaklarına uyanların ecelleri gelinceye kadar yaşamlarının güzel kılınacağı ile ilgili müjde verilmiştir.³⁴³ Zulmeden zalimlerin kendilerine verilmiş, tayin edilmiş zamanlarına kadar beklenileceği ve ceza verilmeyeceği anlatılmıştır. Bunun yanında belirlenen vakti ileri veya geri olma gibi bir şey söz konusu değildir.³⁴⁴

³³⁷ Cuma, 62/8

³³⁸ Mustafa Şekip Tunç, “Ecel”, *DİA*, c. 10, s. 380.

³³⁹ Ra’d, 13/2; Rûm, 30/8; Lokmân, 31/29.

³⁴⁰ En’âm, 6/2, 128; İbrâhim, 14/10; Ankebût, 29/5, 53.

³⁴¹ En’âm, 6/2, 60.

³⁴² Fâtır, 35/11.

³⁴³ Hûd, 11/3.

³⁴⁴ Nahl, 16/61; el-Ankebût 29/53.

Ecel kelimesi Kur'an'daki kullanılışlar doğrultusunda farklı hadislerde de geçmiştir. Bazı hadislerde hastalara eceli gelmemiş ise iyileşmesi için dua edilir. Bir takım hadislere göre ise ecel önceden takdir edilmiş ve insanların emellerine ulaşmasına engeldir. Hz. Peygamber bazı insanlara uzun ömürlü olmaları için duada bulunmuştur. Ayrıca akraba ziyareti, sadaka verme, komşuyla güzel muamele gibi davranışlarda bulunmanın ömrü uzattığını bildirmiştir.

Ashabın ecel anlayışı eceli gelen her ne sebeple olursa olsun ölür. Fakat eceli gelmeyen insanı hiçbir sebep öldürmez. Hz. Ali de eceli insanları ölümden koruyan sağlam bir kalkan olduğunu ifade etmiştir.

Kelam bilginleri de ecel hakkında tartışmışlardır. Özellikle kaderle yakından ilişkili olması sebebiyle kelamın üzerinde tartışılan bir konusu olmuştur. İlk olarak Mu'tezile bilginleri ecel konusunu kelam alanına taşımışlardır. Mu'tezile âlimlerine göre ecel, hayat süresi ve ölüm vaktinden ibarettir. Her ne şekilde olursa olsun insanlar sadece bir ecele ölür. Ancak kaza sonucu ölen veya öldürülen insanın bu olaylarla karşılaşmaması halinde yine de ölüp ölmeyeceği hususunda Mu'tezi'ye bağlı âlimlerin farklı görüşleri sürdüklerini görmekteyiz.³⁴⁵ Burada Mu'tezile'nin Bağdat ekolü, En'âm sûresinin ikinci âyetini de dikkate alarak insanın "ecel-i kazâ" ve "ecel-i müsemmâ" denilen iki eceli bulunduğunu ileri sürmüştür. Ve buna göre insan herhangi bir dış müdahale olmadan ölürse ecel-i müsemmâya, kaza veya katil sebebiyle ölürse ecel-i kazâyâ göre ölmüş oldukları, ikinci durumda ölen kişi kazaya uğramasaydı veya öldürülmeseydi ecel-i müsemmâsına kadar yaşayacaktı derler. Aksi takdirde onu öldürenin cezalandırılması veya kendisine ait olmayan bir hayvanı kesen kimsenin tazminat ödemesi anlamsız olacağını söyleyen Mu'tezile'den Kâ'bî'nin de bu görüşü benimsediğini görmekteyiz. Kadı Abdül Cebbar'a göre ise katil yoluyla ölen kişinin bu olaya maruz kalmaması durumunda yaşayacağını kesin olarak söylemek mümkün olmadığını, böyle bir kimsenin ölmesi de yaşaması da ihtimal dâhilinde olduğunu belirtmiştir.³⁴⁶ Selefiye, Mâtürîdiyye ve Eş'ariyye'den oluşan Ehl-i sünnet âlimlerine göre ecel daha çok "Allah'ın canlıların öleceğini bildiği zaman" diye tarif edilir. Buna göre ecel, hayat süresi ve ölüm için takdir edilen zamanı ifade ettiğinden kaderle ilgili bir konudur. Bu sebeple canlıların her

³⁴⁵ Tunç , "Ecel", *DİA*, c. 10, s. 381.

³⁴⁶ Tunç, "Ecel", *DİA*, c. 10, s. 381.

birinin yaşayacağı ecel tek olup kesinlikle değişmez. Hiçbir canlı kendisi için takdir edilen zamandan önce hayat bulamayacağı gibi hakkında takdir edilen ölüm vakti gelmeden de ölmez. İlgili âyetteki “ecel-i müsemmâ” kıyametin kopmasına dair olup bununla insanın değil kâinatın eceline işaret edilmiştir. Tabii yolla da olsa, kaza ve katil yoluyla da olsa herkes kendi eceliyle ölür. “Maktûl öldürülmeseydi yaşardı” demek vâkıya aykırıdır, ecel ise vâkıyanın ifadesidir. Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın izni olmadıkça hiçbir nefsin ölmeyeceği, ölümün vakti tayin edilmiş bir yazıya göre vuku bulduğu bildirilmiştir.³⁴⁷ Ayrıca eceli gelen hiçbir nefsin yaşatılmayacağı kesin bir şekilde anlatılarak herkesin eceliyle öldüğüne işaret edilmiştir.³⁴⁸ İki ecel kabul etmek veya ecelin değişebileceğini savunmak ilâhî ilimde değişikliğin meydana gelebileceğini benimsemek anlamına gelir ki bu husus, Allah’ın kullarının âkıbetlerini önceden bilmeye muktedir olmamasını ve dolayısıyla O’na bedâ görüşünün nisbet edilmesini gerekli kılar, bu ise ulûhiyyet makamıyla bağdaşmaz.³⁴⁹

Ehl-i sünnet âlimlerine göre insan ömrü uzamaz ve kısalmaz. Kur’ân-ı Kerîm’de ve bazı hadislerde ilk bakışta ömrün uzatılması veya kısaltılması anlamına gelebilecek naslar varsa da bunların, mânası apaçık olan ecele ilgili muhkem nasların ışığında açıklanması gerekir. Kur’an’da bazı insanların ömürlerinin uzatılmasının, bazılarının ise kısaltılmasının apaçık bir kitapta bulunduğu ifade edilmektedir.³⁵⁰ Bundan, dünyaya gelip yaşamaya başladıktan sonra insanlar için - ilâhî bilgi dışında kalan- ömür uzatılması veya kısaltılması sonucunu çıkarmak isabetli değildir. Akrabaları ziyaret edip gözetmenin, komşularla iyi geçinmenin ve sadaka vermenin ömrü uzatacağına ilişkin hadislere gelince, her şeyden önce bunlar âhâd rivayetlerdir ve zâhirî mânaları itibariyle kesin anlamlı âyetlere aykırı olduklarından muhkem âyetleri bunların ışığında açıklamak doğru değildir.³⁵¹

Ecel konusunda mezhepler arasında görülen ihtilâfların, daha çok iki ecelin bulunup bulunmadığına ve dolayısıyla ömrün uzayıp uzamayacağına ilişkin olduğunu görmekteyiz. Mu‘tezile ve Şîa insanların iki eceli olduğunu ve ömürlerinin uzayıp kısalabileceğini savunurken Ehl-i sünnet umumiyetle muhkem âyetlere

³⁴⁷ Âl-i İmrân, 3/145.

³⁴⁸ Münâfikun, 63/11.

³⁴⁹ Tunç, “Ecel”, *DİA*, c. 10, s. 381.

³⁵⁰ Fâtır, 35/11.

³⁵¹ Tunç, “Ecel”, *DİA*, c. 10, s. 382.

dayanarak insanların bir tek ecelleri bulunduğunu, bunun da ölümleriyle gerçekleşen vakit olduğunu kabul etmiştir.³⁵²

Sonuç olarak bütün bu tartışmalara baktığımızda uzayıp kısalan bir ecelden çok değişmez bir ecelin varlığı görüşü daha ağır basmaktadır. İnsanlar kendi bakımlarına dikkat ederek ömürlerini uzatabileceklerini düşünsede bu muhkem ayetlere göre geçerli olmayan bir düşüncedir. Dolayısıyla insan eceli geldiği vakit bu ecelde herhangi bir uzama veya kısalma söz konusu olmayacağını düşünüyoruz.

2. 6. 2. Yazır'da Ecel Kavramı

Yazır, “O, ecel tayin edendir”³⁵³ ayetinden hareketle herkese bir ölüm zamanının tayin edildiğini ve zamanı gelenin gideceğini ifade etmiştir. Yazır'ın ecel konusuyla ilgili genel olarak görüşlerine baktığımız zaman Ehl-i sünnetin bu konudaki görüşleriyle örtüştüğünü görmekteyiz.

Yazır, ecel-i müsemmanın varlığını kabul edip onu isimlendirilmiş ecel olarak tercüme eder. Ve bu ecelin Allah katında olduğunu ifade eder. Bu eceli gaib olarak nitelendiren Yazır yalnız bu ecel takdir edilmiş ve isimlendirilmiştir der.³⁵⁴

Yazır bazı örnekler vererek ecelin hem son hem de vakit anlamında kullanılmasında bir mahsur görmemektedir. Her iki anlamın caiz olduğunu ifade eder. Bu anlamları insanların dünya hayatları ve ölümleri için düşündüğümüzde ise insanın dünya eceli dünyadaki süresi anlamında kullanılabilir. Ve ölüm geldiği vakit eceli, hayatın sonu anlamında kullanabiliriz.

Yazır'a göre her anlamda ömürle ecel birdir. Bir defa gerçekleşir. Bir insanın ölümüne kadar ikinci ecel bulunmamaktadır. Hangi sebeple olursa olsun eceli geldiğinde ömrü biter. Ve ölen insan için ecelsiz öldü demek çelişkidir. Ezelde tayin edilen vaktin fiilen kaza edilmesi, yerine getirilmesi belirli olan günde anlaşılır. Fakat ecel geldiğinde bu her şeyin son bulduğu anlamı taşımaz. Bu ecelden sonra da bir ecel vardır. Bu da defterlerin kapanıp insanların hesap verdiği ve ceza ya da mükâfatla neticelenen sonudur. Yani artık ebedi olan işler başlayacaktır. Burada takdir edilmiş ecel Allah'ın katındadır ve bir sonuçtur. Bu sonucu Yazır, kıyamet günü

³⁵² Tunç, “Ecel”, *DİA*, c. 10, s. 382.

³⁵³ En'am, 6/2.

³⁵⁴ Yazır, c. 3, s. 424.

olarak değerlendirir. Yazır burada kıyamet günüyle ilgili diğer isimleri de saymıştır. Ve bu ecelin gerçekleşme zamanı ahiret yurdu, asıl hayat³⁵⁵ zamanı olarak ifade eder. Bu ecel için ise bir son bulunmamaktadır. Yazır ecel-i müsemmayı takdir olunan ecel olarak tanımlar. Ölüm ecelini bundan ayrı tutar. Ölümden belirli saate kadar olan müddetin muteber tefsirlerde berzah olarak adlandırıldığını ve bunun doğru anlamda olduğunu savunur.³⁵⁶

Yazır, ecel konusunu farklı bir boyutta ele almıştır. Örneğin eceli kısımlandırırken insanın geçen ömrüne ilk ecel, kalan ömrüne ikinci ecel yorumu getirmiştir. Ayrıca bireyin ölümünü ilk ecel, toplumun ölümünü ikinci ecel olarak değerlendirmiştir. Her ümmet için bir ecel vardır.³⁵⁷ Ayetini ile düşüncesini desteklemiştir. Burada ferdi ve kavmi ecellerden söz etmiştir.³⁵⁸

Yazır burada iki türlü eceli farklı şekillerde açıklamaya çalışmıştır. Dış etkenlerden korunarak insanın belli bir zaman kadar yaşamasını Tabiî ecel olarak tarif eden Yazır, boğulma, yanma vb. dıştan gelebilecek tehlikeleri örneklemiştir.³⁵⁹

Bu anlayış ve inanç ecel gelmeden önceki hayatta sağlık kendini dış tehlikelere karşı koruma açısından yararlıdır. Ama bu durum iki ecelin var olduğunu göstermez. Ve bunu iki ecel vardır şeklinde anlamak doğru değildir. Yazır'a göre bir insanın, biri tabiî, diğeri yok etmekle alakalı olmak üzere iki eceli bulunmamaktadır. İnsanın eceli bu ikisinden birisidir. Gerçekte de gerçekleşecek olan ecel bunlardan birisidir. Diğer durumun imkândan ibaret olduğunu belirten Yazır'a göre imkân şekilleri çeşitli ve hatta sonsuz olabilir. Ama gerçekleşecek ecel birdir. Gerçek anlamda ömür de ecel de birdir.³⁶⁰

Bu durumda tabiî ve dış etkenli ecel ayrımlarını; mümkün ecel ve vuku bulan ecel diye ayırmak mümkündür. Dış sebeplerin etkisiyle ölenin tabiî olarak ölmesi mümkün olduğu gibi, tabiî olarak ölenin de haricî sebeplerle ölmesi

³⁵⁵ Ankebût, 29/64.

³⁵⁶ Yazır, c. 3, s. 424-425.

³⁵⁷ Ârâf, 7/34.

³⁵⁸ Yazır, c. 3, s. 425-426.

³⁵⁹ Yazır, c. 3, s. 426.

³⁶⁰ Yazır, c. 3, s. 426.

mümkündür. Neticede o her halde bunların yalnız biriyle ölecektir. Hâlbuki eccl denildiği zaman mümkünü değil, vuku bulanı anlamak gerekir.³⁶¹

Vuku bulan, vâki olmadan önce henüz imkân sahasında bulunmaktadır. Bu durumda henüz ölmeyen bir kimsenin hayatını devam ettirme sebeplerine uyması meşru ve hatta onun için görevdir. Vuku bulan eccl ise, imkân sahasından çıkıp, tahakkuk eden eccl'dir.³⁶²

Hakikaten Allah'ın izni ve iradesi olmadan hiç kimsenin ölme ihtimali yoktur. Nerede olursa olsun ve nasıl olursa olsun ölüm ancak Allah'ın izni ve iradesiyle meydana gelir.

Yazır özellikle peygamberimizin vefatını da aynı bakış açısıyla değerlendirmiş ve onun vefatının düşmanın saldırmasıyla değil, Allah'ın izniyle olacağını söylemiştir. Bu durumu sadece peygamberin vefatıyla sınırlamayan Yazır aynı şekilde her hangi bir şahsında da ölmesi ya da öldürülmesi düşmanın saldırmasıyla değil, Allah'ın emriyle olduğunu ifade etmiştir. Bunun Uhud savaşının tecrübî (deneysel) sonuçlarından biri olmak üzere sabit olduğunu belirten Yazır, aksi bir durumda hiç kimsenin kurtulma imkânının bulunmayacağını, buna göre her iki durumda da Allah'ı unutmamız ve Allah'ın iradesine itaat etmemiz gerektiğini bildirir.

Yazır'a göre ölüm, tayin edilmiştir. Ve bu tayin edilen vakit Allah tarafından bilinir. Bu vakti ne öne alabiliriz ne de sonraya bırakabiliriz. Bir insanın ölmesi kendisine yazılı olan şekliyledir. Ve bu yazılı olan şekil insan gerçeğini oluşturur. Bu gerçeğe göre ise insan nasıl ölecekse öyle ölür. Bu noktada ölüm nasıl yazılmışsa insanın onu yaşayacağını yani yazıldığı şekilde öleceğini anlamaktayız. Ayrıca insanın dünyada iki ömrü olmadığını belirten Yazır, bu halde iki ecclinin de olmayacağını ifade eder.³⁶³

Özetle eccl-i müsemma (eceliyle gelen, normal ölüm) ve eccl-i kaza (kaza ile gelen ölüm) diye iki eccl tasavvuru yanlıştır. Bu konuda "zavallı eccl'i gelmeden kazaya uğradı" derler. İnsanların bilmediklerinden dolayı bu şekilde davranmaktadırlar. Yazır, kaderin sırrının belli olmayacağını yaşayanın ne zaman

³⁶¹ Yazır, c. 3, s. 426.

³⁶² Yazır, c. 3, s. 426-427.

³⁶³ Yazır, c. 3, s. 488.

öleceğini Allah dışında kimsenin bilemeyeceğini ifade eder. İlahî kanunda ölümle ilgili birçok sebep bulunduğunu da söyler. İnsan sebeplerden sakınmalı fakat bu sebeplerden sakınmanın takdir edilen eceli değiştirmeyeceğini de bilmelidir. Bu noktada ölüm endişesi, hayatla ilgili kayıtları, Allah'a karşı önemli görevleri unutturmamalıdır. Ve sonuçta hayatın ve ölümün dayanağı Allah'ın dilemesidir.³⁶⁴ Bütün bu ayetlerde defalarca geçen uyarı öldüren ve yaratan Allah'tır uyarısıdır. İnsanların arasında ölümü takdir eden Allah'tır.³⁶⁵ Ayetlerde görülen gerçek te ölümün, Allah'ın bir takdiri olduğudur.

Sonuç olarak, ölümü bize takdir edenin Allah'tır. Bu ise sonsuz hikmetleri ihtiva eden irademizin gerektirdiğine göre, her birimize bir vakit tayin ve taksim edilmiştir.³⁶⁶

2. 7. Ölümün İlahi Adalet Bağlamında Değerlendirilmesi

Adâlet, “davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit olmak, eşit kılmak (Allah hakkında kullanıldığında ‘şirk koşmak’)” gibi manalara gelen bir mastar-isimdir. Yine aynı kökten bir mastar-isim olan ve “orta yol, istikamet, eş, benzer, misil, bir şeyin karşılığı” gibi manalara gelen adl kelimesi, sıfat olarak kullanıldığında âdil ile eş anlamlı olup aynı zamanda Allah'ın isimlerinden (esma-i hüsne) biridir.³⁶⁷

“Yer üzerinde bulunan her şey fânidir. Yalnız celâl ve ikram sahibi Rabbinin yüzü (zâtı) baki kalacaktır.”³⁶⁸ Bu ayette de görüldüğü üzere herkesin ve her şeyin bu dünyadaki hayatı fanidir. Ayrımsız bir şekilde her şeyi içine katacak ölüm, kuşkusuz Allah'ın “adl” sıfatının bir gereğidir. Baki kalacak olan ise “Rabbinin yüzüdür” ifadesinde olduğu gibi Allah'tır. İnsanlar bu bağlamda düşündüklerinde dünyanın kimseye kalmayacağını bilirler. Ve gerçekleşen bu büyük adaletten sonra herkes ölümle karşı karşıya kalır. Bu bağlamda ölümü adalet olarak görmek gerekir. Aksi durumda güçlünün ölmediği güçsüzün öldüğü, zalimin ölüp

³⁶⁴ Yazır, c. 3, s. 488.

³⁶⁵ Vakıa, 56/60.

³⁶⁶ Yazır, c. 3, s. 488.

³⁶⁷ Çağrı, Mustafa, “Adâlet”, *DİA*, c.I, s.341.

³⁶⁸ Rahman, 55/26-27.

hesap vermeyeceği gibi bir düşünce adaletin gerçekleşmediği bir durum olur ki bunun tasavvuru dahi bu bağlamda ürkütücüdür. Nitekim “Bu, kendi ellerinizin yapıp öne sürdüğünün karşılığıdır. Allah kullarına asla zulmetmez.”³⁶⁹ Yazır bu ayetin emir olarak telakki edilmesi gerektiğini, bu emir verilirken ilâhî adalet anlatılmak için şunun da eklenilmesi gerektiğini ifade eder:

“Bu azap, önce kendi elinizle, yani kazanma gücünüzle yaptığınız sözlü, fiilî, i'tikâdî günahlar; bir de Allah Teâlâ'nın kullarına zulmedici olmaması sebebiyle gelen ilâhî bir adalettir.”³⁷⁰ Hiç kimse bu hükme karşı çıkamaz. O'ndan başka hüküm ve hükümet, kanun çıkarmaya ve kanun yapmaya kalkışanların hepsinin hükmünü bozulacak ancak O'nunki bozulmayacaktır. İnsan O'na döndürülecek mahkeme olunacak, ona göre ceza veya mükâfatı ne ise alacaktır. Bu hükme karşı çıkmak kimsenin haddine değildir.³⁷¹

Adalet kâinatın nizamıdır, amel ve ibadette vacip gibi sayılan ahlâkî bir fazilettir.³⁷² İlahlık haklarının ilki Allah'ın birliğine inanmaktır. Ortak ve benzeri bulunan bir fâninin son derece saygı ve yüceliğe hakkı yoktur.³⁷³

Adaletin başı ve öncelikli görevi İbn-i Abbas'ın dediği gibi Allah'tan başka ilâh olmadığına şehadet etmek; ortak ve benzerlerini ortadan kaldırmak ve Allah'ın birliğine inanmaktır.³⁷⁴ Böyle kesin bir inançla onun birliğine şehadet ettikten sonra ikinci emir ihsandır. Sonra da buna bağlı olarak diğer emir ve yasaklar gelir.³⁷⁵

İlahi adaletin tecelli şekillerinden biri de kuşkusuz Mevâzîn³⁷⁶ dir. “İşte o gün mizan (tartı)ları ağır basan her kimse”³⁷⁷ ayetinde Mevâzîn terimi kullanılmıştır.

³⁶⁹ Âl-i İmran 3/182.

³⁷⁰ Yazır, c. 3, s. 527.

³⁷¹ Yazır, c. 6, s. 227.

³⁷² Yazır, c. 5, s. 282.

³⁷³ Yazır, c. 5, s. 282.

³⁷⁴ Yazır, c. 5, s. 282.

³⁷⁵ Yazır, c. 5, s. 285.

³⁷⁶ “Mevâzîn” kelimesi, “mîzân”ın çoğuludur. Zira veznin aslında “vâv” ile “mivzân”dır. “Vav” sakın, önceki harf esreli olduğu için “yâ”ya dönüştürülmüştür. Bununla beraber “mevâzîn”, “mevzun”un çoğulu da olur. Bilinmektedir ki “mizân”, tartı âleti, eşyanın veznini, yani ağırlık nisbetini ölçmeye mahsus olan terazi demektir. Bununla birlikte ağırlığa mahsus olmayarak adalet ve hukuk gibi manevi olan her hangi bir nisbeti mukayese ile tayin için de mecaz olarak kullanılır. Nitekim toplama ve çıkarma gibi bir hesap işleminin doğruluğunu denemek için yapılan karşıt işleme

Kelam bilginlerinden bazıları bu konuda yorumda bulunmuşlar. Bu yorumlara göre sevapların ve kötülüklerin kendilerinin tartılması mümkün değildir. Ancak yazılmış oldukları amel sayfaları tartılır. Yahut nur, iyilik alâmeti kılınır; zulmet kötülük alâmeti kılınır. Yahut iyilikler, iyilik şekliyle; kötülükler, kötü şekliyle şekillenir de o şekilde ağırlık ve hafiflik ortaya çıkar. Bunun faydası da ilâhî adaleti ortaya çıkarmak ve mazeretleri defetmek için insanların toplandığı büyük bir topluluk içinde iyilik sahibinin güzel hal ve tavırları açık olarak sevinci artmış olması ve kötülük sahibinin çirkin hal ve tavırlarının açık olarak kepaze ve rüsvay olmasıdır. Bazıları da vezn (tartı), doğru kaza ve adil hükümdür, demişlerdir. Müteahhirînden birçoğu da bu yorumu benimsemişlerdir.

Kısaca tartı ve terazinin hakikat olduğuna iman etmek gerekli olmakla beraber, niceliğinin tarifine iman etmek şart değildir. Yazır bununla birlikte amellerin cismanî bir şekilde tartılmasının da tasavvur edilebileceğini; çünkü amellerin kendileri durumları itibariyle cisim değilseler de, eserleri itibarıyla cismanî değer ve kıymetleri içerdiklerinde de şüphe bulunmadığını ifade eder. Yazır'a göre bütün cisimlerin yaratılışı Allah'ın fiili olduğu gibi, insanlar en güzel sanat ve amelleriyle müsabaka ve imtihan edilmek için yaratılmışlar, hayat ve ölüm ile müptela kılınmıştır.³⁷⁸

mizan denilmek meşhur olduğu gibi, bir hesap defterinin matlub alacak ve borcunun karşılaştırılmasına da mizan denilir. Yine bilinmektedir ki, bir mizanın ağır gelmesi, ağır basması, onunla tartılan mevzunun (tartılanın) ağırlığıyla orantılıdır. Asıl kastedilen tartılanın tartısıdır. Onun için burada da “mevazin”, mizanın veya mevzunun çoğulu olmak üzere iki görüş rivayet edilmiştir. Nitekim Râzî der ki: “Mevâzîn”de iki görüş vardır: Birincisi: “Mevzûn”un çoğulu olmasıdır ki, Allah katında vezin ve kıymeti olan ameldir. Ferrâ bunu kabullenmiş ve demiştir ki: Bunun benzeri: Bende senin dirhemimsi mîzânın, senin dirheminin vezni ile bir dirhem var ve benim evim, senin evinin tam mîzânında ve veznindedir. Yani tam hizasında veya dengidir denilmesindeki mânâdır. İkincisi: “Mîzân”ın çoğuludur. İbnü Abbas demiştir ki: Mîzânın bir dili ve iki kefesi vardır. Onda ancak ameller tartılır. Allah'a itaat edenlerin haseneleri, sevapları en güzel şekilde getirilir, üstün olunca cennet onun olur. Kâfirin de kötülükleri en çirkin şekilde getirilir, tartısı hafif gelir, cehenneme girer. Hasen'den de: İki kefesi vardır, fakat tansif olunamaz, diye rivayet edilmiştir (Yazır, c. 9, s. 423).

³⁷⁷ Karia 101/7.

³⁷⁸ Yazır, c. 9, s. 424.

İnkâr edenlerin Hutameye atılmasını ilahi adalet olarak gören Yazır, bunu ilahi adaletin icrası şeklinde değerlendirmektedir.³⁷⁹ Yazır ilahi adaletin elbette yerini bulacağını ve bunun sönmemiş bir ateş olduğunu belirtir. Yazır bu inkârcılarla ilgili şöyle der: “Bunlara karşı ilâhî adalet elbette yerini bulacaktır, o ateş sönmemiştir.”³⁸⁰

Adaletin amellerimizin karşılığı olduğu hususuyla ilgili Yazır, her kim bir kötülük yaparsa başka değil, ancak onun kadar cezalanır demektedir. Yani kötülüğün cezası, layık olduğu karşılığı iyilik olamaz. Onun gibi kötülük olur. Kötü amel yapanın güzel ecir beklemeye hakkı yoktur. Onun bekleyebileceği karşılık ancak bir kötülüktür. Gerçi kısmen veya tamamen affolunanlar olabilir. Fakat bağışlanmak, o kötülüğün cezası değil, başkaca bir ihsandır. Adalet kanunu, kötülüğün kendisi gibi bir kötülük ile cezalanmasıdır. Her kim de salih bir amel, iyi bir iş yaparsa gerek erkek, gerek kadın işte onlar cennete girerler. Orada kendilerine hesapsız rızıklar verilir. İyiliğin karşılığı da iyiliktir. Adalet kanunu bunun da kendisi gibi olmasını isterse de “ihsan” kanunu onun on mislinden, hesapsız katlarına kadar çıkar.³⁸¹

2. 8. Ruhun Bedenden Ayrılması

Ruh, insanın hayatini sağlayan, idrak edici ve bilici unsur olarak tanımlanır.³⁸² Sözlükte “girmek, geçmek; (hava) rüzgârlı olmak; (bir şey) geniş ve ferahlık verici olmak” mânalarındaki “revh” kökünden isim olan rûh kelimesi terim olarak genellikle “canlılarda hayatı sağlayan unsur” şeklinde tanımlanmaktadır. Ruh, bir anlamda kendisinin bir cüzünü teşkil eden ve devamlılığını sağlayan “nefes” manasına da gelir. Ruhun farklı tarifleri yapılmakla birlikte âlimlerin çoğunluğunun tanımını çerçevesinde ruhu şöyle tarif edebiliriz: “Ana rahminde oluşması sırasında melek tarafından insanın bedenine üflenen ve ölümü anında insan bedeninden çıkarılan idrak edici ve bilici hakikati.”³⁸³ Nazzâm, Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, Gazzâlî, Râgıb el-İsfahânî ve Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin ruh için tercih ettiği tanımlar da

³⁷⁹ Yazır, c. 9, s. 482.

³⁸⁰ Yazır, c. 1, s. 292.

³⁸¹ Yazır, c. 6, s. 583.

³⁸² Yusuf Şevki Yavuz, “Ruh”, *DİA.*, c. 35, s. 187.

³⁸³ Yavuz, “Ruh”, *DİA.*, c. 35, s. 187.

buna benzer şekildedir. Ayrıca İnsanın algılayıcı ve bilici varlık olabilmesi için öncelikle biyolojik canlılığa sahip kılınan bedeni yaratılır, canlı organizma teşekkül etmeye başlayınca algılayıcı ve bilici özün de buna eklendiğini söyleyebiliriz.³⁸⁴

Dinî literatürde nefis kavramını ruhla eş anlamda kullananlar bulunduğu gibi nefis ve ruh arasında fark gözetenler de vardır. Bazı âlimlere göre ruh hem biyolojik canlılığı hem de algılayan ve bilen insanî özü ifade ettiği halde nefis sadece ikinci anlamı içerir. Nefs'i ateş ve toprak kaynaklı, ruh'u nûrânî tabiatlı kabul edenler de bulunduğunu söyler. Yavuz burada nefis kelimesi insanın ruh ve beden bütünlüğüne isim olarak verildiği halde ruhun bedeni ifade etmek için kullanılmayacağını ifade eder.³⁸⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de ruh kelimesi yirmi bir yerde geçer. Bunların dördü “er-rûh” şeklinde yalın olarak kullanılmış, on ikisi çeşitli terkiplerle Allah'a izâfe edilmiş, dördü “rûhu'l-kuds”, biri “er-rûhu'l-emîn” şeklinde yer almıştır. “Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, Kur'an'da geçen ruh kelimelerinin sekiz manaya geldiğini belirtir: Canlıların hayatiyetini sağlayan ruh, Cebrail (rûhu'l-kuds, er-rûhu'l-emîn), büyük bir melek, vahiy, rahmet, emir, üflemeyle meydana gelen bir tür yel, hayat olarak tanımlanır.” Cenâb-ı Hakk'ın uyku halindeki insanın nefisini aldığı³⁸⁶ve ölümünden sonra ibret olması için Firavun'un bedenini geride bıraktığını³⁸⁷ bildiren ayetlerde, bedenin yanı sıra insanın nefsinin de bulunduğu belirtilerek ruh-beden ayırımına işaret edilmiş, âlimlerin çoğunluğu bu ayetlerdeki nefsin ruh anlamına geldiğini söylemiştir. İnsanın yaratılışından söz eden ayetlerde bildirildiğine göre Allah, Âdem'i önce çamur halindeki topraktan şekillendirmiş, ardından ona ruhundan üflemiştir.³⁸⁸ Âdem'in soyunu ise önemsenmeyen bir sıvıdan (sperm) üretilip belli bir şekle soktukten sonra ana rahminde ona ruhundan üfleme suretiyle insan haline getirmiştir.³⁸⁹ İnsan türünün üreme mekanizmasına temas eden diğer bir

³⁸⁴ Yavuz, “Ruh”, *DİA.*, c. 35, s. 187.

³⁸⁵ Yavuz, “Ruh”, *DİA.*, c. 35, s. 187.

³⁸⁶ Zümer, 39/42.

³⁸⁷ Yûnus, 10/92.

³⁸⁸ Hicr, 15/28-30; Sâd 38/71-72.

³⁸⁹ Secde, 32/7-9.

yerde³⁹⁰ rahimde başlayıp devam eden merhalelerden sonra “başka bir yaratma”dan söz edilmiştir.³⁹¹

Âyetlerde belirtildiğine göre her nefis ölümü tadar ve sonra Allah’a döndürülür, Allah eceli gelen hiçbir nefsin ölümünü ertelemes.³⁹² Teveffi fiilinin kullanıldığı ayetlerin birinde açıklandığına göre Allah nefisleri ölümleri anında, ölmeyenleri de uykularında alır; haklarında ölüm hükmü verdiği nefisleri tutar, diğerlerini ise belirlenmiş ölüm vaktine kadar salıverir.³⁹³ İnsanları Allah’ın elçileri olan melekler vefat ettirir.³⁹⁴ Yine Kur’an-ı Kerîm’de belirtildiğine göre melekler kâfirleri vefat ettirirken ellerini onların üzerine uzatır, yüzlerine ve arkalarına vurup kendilerine, “Çıkarın nefislerinizi ...” diye hitap ederler.³⁹⁵ Müfessirlerin bir kısmı, Vakıa sûresinin 83-96. ayetlerinde zikredilen ceza ve nimetlerin ölümden itibaren ruhen vuku bulacağını kabul etmiştir. “Rabbimiz Allah’tır” deyip sonra dosdoğru davranan müminlere ölümleri anında meleklerin ineceğini, onlara güvenlik ve cennet müjdesi ulaştıracağını bildiren ayette³⁹⁶ söz konusu edilen hayatın da ruhun hayatı olması gerekir. Müfessirler, ikinci hayat için diriltilecek insanların ölüm anından kıyamete kadar buldukları mekânı “uyuma yeri” (merkad) olarak algıladıklarını bildiren ayeti³⁹⁷ yorumlarken ölümden hemen sonra mümin ruhların cennet nimetlerini, kâfir ruhların da cehennem azabını bir şekilde hissettiklerini belirtmişlerdir.³⁹⁸

Ashabın ruhun varlığına inanıp ruh-beden ayırımı yaptığına dair bilgiler çeşitli kaynaklarda yer almaktadır.³⁹⁹ Ayet ve hadislerde ruhun varlığına dair bilgiler mevcuttur. Hz. Peygamber ruh hakkındaki soruya onun Allah’ın bir işi (emr) olduğu cevabını vermiştir. Kur’an’da beden oluşumu belli bir aşamaya gelince başka bir yaratılışa kavuşturulduğu bildirilmiş, hadislerde bu yaratılış melek tarafından cenine

³⁹⁰ Mü’minûn, 23/12-16

³⁹¹ Yavuz, “Ruh”, *DİA.*, c. 35, s. 187.

³⁹² Ankebût, 29/57; el-Münâfikûn 63/11.

³⁹³ Zümer, 39/42.

³⁹⁴ En’âm, 6/61; el-A’râf 7/37.

³⁹⁵ En’âm, 6/93; el-Enfâl 8/50-51.

³⁹⁶ Fussilet, 41/30.

³⁹⁷ Yâsîn, 36/51-53.

³⁹⁸ Yavuz, “Ruh”, *DİA.*, c. 35, s. 187.

³⁹⁹ Yavuz, “Ruh”, *DİA.*, c. 35, s. 188.

ruhun üflenmesi şeklinde açıklanmış, uyku ve ölüm anında nefislerin bedenden alındığı ve bunun meleklerce Allah adına gerçekleştirildiği haber verilmiştir.⁴⁰⁰ “Ruhlar toplu cemaatlerdir. Onlardan birbiriyle tanışanlar kaynaşır, tanışmayanlar da ayrılırlar.”⁴⁰¹ Hadisi de ruhların yaşantılarıyla ilgili farklı bir örnektir.

Âlimlerin çoğunluğu ruhun yaratılmış olduğu konusunda ittifak etmiştir. Bazı Şifî âlimleri ise, Kur’an’da Allah’a nisbet edilmesi ve O’nun emrinden biri olduğu bilgisinden hareketle ruhun kadim olduğunu ileri sürmüştür. Buna göre ruh Allah’ın zatından ayrılıp insanın bedenine girmiştir. Ruhlar bedenlerden önce topluca yaratılmış olup zamanı gelince ait oldukları bedenlere gönderilmiştir. Bezm-i eleste âdemoğullarının bedenleri henüz yaratılmamışken ruhlarının Âdem’in sırtından çıkarıldığına dair ayetin hadislerde yapılan açıklamaları bunu teyit eder. Topluca yaratılan ruhlar “madde âleminin son bulduğu yer” anlamına gelen berzahta bulunur. Rahimde yaratılan cenin ruhun girişine elverişli hale gelince görevli melek tarafından bedene ruh üflenir. İkinci bir görüşle ilgili nasların isabetli yorumu ruhların bedenlerle birlikte vücut bulduğunu gösterir. Ana rahminde oluşumunun belli bir aşamaya gelmesinden sonra melek tarafından cenine ruh üflenir ve böylece bedenle birlikte yaratılmış olur. Ruhların bedenlerden önce yaratıldığına ilişkin rivayetler sahih değildir. Âlimlerin büyük çoğunluğu bu görüşte olup önce bedenin, ardından ruhun yaratıldığını savunanların görüşü de bu grup içinde mütalaa edilebilir.⁴⁰²

2. 9. Ruhun Ölümsüzlüğü

Ruhun bedene ait canlılık niteliğinden ibaret bir araz olduğunu ve bedende ruh diye ayrı bir manevi unsurun bulunmadığını ileri süren az sayıdaki kelamcıya göre ruh ölümle birlikte tamamen yok olur. Ruhun varlığını kabul eden bazı Mutezile kelamcıları, ölüm anında meleklerce bedenden alınan ruhların bir yerde toplandıktan sonra Allah tarafından yok edildiğini söylemiştir. Ruhun bedende yaratılan ve ondan ayrılabilen bir öz olduğunu kabul eden âlimlerin çoğunluğuna göre ölüm, ruhun meleklerce bedenden alınması ve bedenle ilgisinin tamamen kesilmesinden ibarettir. Bundan sonra ruh meleklerce ilgili bulunduğu yere götürülür. Müminin ruhuna

⁴⁰⁰ Yavuz, “Ruh”, *DİA*, c. 35, s. 189.

⁴⁰¹ Buhârî, “Enbiyâ”, 1; Müslim, “Birr” 159.

⁴⁰² Yavuz, “Ruh”, *DİA*, c. 35, s. 190.

cennetteki yeri gösterilir ve ruh bir an önce Allah'a kavuşmak ister, kâfirin ruhu ise bedeninden çıkmak ve Allah'a kavuşmak istemez. Ruhun ölümden sonra yaşama bilincine sahip olması ve melekleri görmesi gaybî bir konu olup duyu dışı ve akıl üstü bir meseledir, bu hususta sadece vahiy yoluyla gelen bilgilere itibar etmek gerekir. Ölümden sonra ruhun durumuyla ilgili olarak kabirde ruh-beden ilişkisi, sorguya çekildikten sonra azap ve nimet içinde bulunma, berzah âleminde ruhun yeri, kıyamete kadar ruhun bekası gibi konular âlimler arasında tartışılmıştır. Ruhun bedene ait bir araz olduğunu söyleyen kelamcılara göre naslarda kabirde vuku bulacağı bildirilen azap veya nimet, ruhun devam etmesi yoluyla değil ölüye ait cesedin bir parçasında (acbü'z-zeneb) Allah'ın yaratacağı bir tür hayat sayesinde hissedilebilecektir. Ruhun bedenden ayrı bir unsur halinde ölümden sonra varlığını sürdürdüğünü kabul eden âlimler ruhun kabirdeki durumu hakkında farklı görüşleri sürmüştür.⁴⁰³

1. Kabirde ruh dünya şartlarıyla algılanamayacak şekilde bedene iade edilir. Kişi sorgulandıktan sonra durumuna göre kıyamete kadar azap veya nimet hisseder. Nimet veya azap hem ruhen hem bedenen gerçekleşir. Başta Ebû Hanîfe olmak üzere bir grup Mâtürîdiyye, Eş'ariyye ve Selefîyye âlimi bu görüştedir.

2. Kabirde ölünün azap veya nimet hissetmesi ölümden sonra varlığını devam ettiren ruhu vasıtasıyla gerçekleşir. Kur'an'da kabrin uyuma yeri olarak isimlendirilmesi, uyuyan insanın rüya görmesi gibi kabir nimeti veya azabının, "nefsi derrâke" diye de anılan ruha kabirde iken cennet veya cehennemdeki yerinin gösterilmesi yoluyla gerçekleşeceğine dair açık bir kanıt kabul edilebilir. Nitekim sahih hadislerde bu tür açıklamaların yanı sıra kabirden cennete veya cehenneme bir kapının açılacağına ilişkin bilgiler mevcuttur.⁴⁰⁴ Ölümden itibaren kıyametin kopmasına kadar geçen dönemi ifade eden berzah âleminde ruhun bulunacağı yer konusunda da farklı görüşleri sürülmüş, bunlardan Peygamberlerin, şehitlerin ve sâlih müminlerin ruhlarının cennette bulunduğunu, orada kuş gibi uçarak dilediği yere gideceğini bilgisi bazı âlimlerce ileri sürülmektedir.⁴⁰⁵ Bazılarına göre ise sâlih müminlerin ruhları cennete girmeden ve nimetlerinden yararlanmadan sadece

⁴⁰³ Yavuz, "Ruh", *DİA*, c. 35, s. 190.

⁴⁰⁴ Yavuz, "Ruh", *DİA*, c. 35, s. 190.

⁴⁰⁵ Yavuz, "Ruh", *DİA*, c. 35, s. 190.

cennetteki yerlerini göreceğini, âlimlerin bir kısmının, hadislerde şehitlerin ve sâlih müminlerin ruhları ile yeşil kuşların bedenleri arasında yapılan benzetmeye dayanarak ruhun cennette bir kuş şekline dönüştürüldüğü ileri sürülmüştür.⁴⁰⁶

Ruhların ölümden sonraki durumuyla ilgili bir başka husus da kıyametin kopması anında ruhların yok olup olmadığı meselesidir. Ölümden sonra ruhun var olmaya devam ettiğine inanan âlimlerin bir kısmına göre kıyametin kopması anında ruhların da yok olması gerekir, çünkü ayetlerde her nefsin öleceği ve kıyametin kopması sırasında Allah'tan başka her şeyin helâk olacağı açıklanmıştır⁴⁰⁷. Melekler dahi bütün varlıkların yok olacağı dikkate alınırsa ruhların da yok olması kaçınılmaz hale gelir. Aksi takdirde insana zafî beka nisbet edilmiş olur, bu ise zafî bakımdan insanın fâni oluşuyla bağdaşmaz.

Kelâm ilminin teşekkül devrinde âlimlerin ruh meselesini ele alması ve farklı görüşler benimsemesi konuyla ilgili nasları yorumlamalarının bir sonucudur. Kelamcıların başlangıç döneminde ruhun varlığını büyük bir çoğunlukla kabul ettiği, sadece İbn Keysân el-Esam gibi bazılarının onun varlığını reddettiği görülür. Âlimlerin çoğunluğunca ruh konusunda yapılan tartışmalar ruhun mahiyeti üzerinde yoğunlaşmıştır. Ancak gaybî tarafı öne çıkan bir konu olduğundan duyularla algılanan nesnel varlıkların özelliklerinden hareketle geliştirilen kanıtların ruhun mahiyetini keşfetmek için yetersiz olduğunu kabul etmek gerekir. Bedende yaratılışı ve bedenden çıkarılıp alınmasının meleklerce gerçekleştirilmesi ruhun gaybî boyutunu kanıtlayıcı mahiyettedir. Ruhun metafizik boyutunu görmezlikten gelmek ve bedenle irtibatı sebebiyle sadece beden üzerinden giderek tahliller yapmak gayba iman yönünü ortadan kaldırır. Esasen ruhun mahiyetini nihaî bir çözüme kavuşturmak mümkün değildir. Nitekim Kur'an'da insanlara az bilgi verildiği belirtilerek bu gerçeğe işaret edilmiştir.⁴⁰⁸ Ruhü Âdem'in bedenine üfleme işini gerçekleştiren Cebrail'in aynı zamanda ilâhî bilgileri peygamberlere ileten bir elçi olması dikkate alındığı takdirde başta Nazzâm, Mâtürîdî ve Gazzâlî olmak üzere önde gelen kelamcıların ruhu "insanın varlık ve olayları algılayıp değerlendiren bir unsuru" diye tanımlamaları isabetli kabul edilebilir. Ruhun latif

⁴⁰⁶ Yavuz, "Ruh", *DİA*, c. 35, s. 190.

⁴⁰⁷ Âl-i İmrân 3/185; el-Kasas 28/88..

⁴⁰⁸ İsrâ, 17/85.

cisim veya araz olduğunu ileri süren kelmacıların delilleri onu daha çok duyuların algıladığı maddî türden bir varlığa indirgemektedir. Hâlbuki ruh Rabbin emrinden olup gaybî boyutu bulunan bir varlıktır.⁴⁰⁹

Yazır'a göre "Her nefis (canlı) ölümü tadacaktır"⁴¹⁰ (Yani herkes ölecektir) Burada iki farklı bakış açısını değerlendiren Yazır, nefis: zat ve ruh manalarına geldiği için, bundan bazı kimseler ruhun ebedî olduğu manasını anlamışlardır der. Çünkü tatmak, bir hayat eseridir. Ve zevk anında tadıcının baki (ebedî) olduğunu anlatır, yoksa zevk tasavvur olunamaz. O halde mana: "Her nefis bedeninin ölümünü tadacaktır" demek olur. Bu da nefsin, bedenden başka olduğunu ve beden ölümüyle onun ölmeyeceğini anlatır. Şu halde ölüm zorunluluğu cismani hayata mahsus olup, mücerret (soyut) ruhların yok olmaz. İşte ahiret, ruhun ebedî oluşuna dayanan ruhanî (ruhlara ait) bir hayattır.⁴¹¹

Fakat diğer taraftan birçok tefsirciler ve bilginler bunun zorlama bir yorum, olduğunu söylemişlerdir. Çünkü "zâikatü'l-mevt" demek, nefis ölecektir demektir. Belli ki tadan kim ise, ölen o olacaktır. Evet, beden ölmesiyle nefis ve ruhun büsbütün yok oluvermeyip bir müddet kalabileceği diğer delillerden açıkça anlaşılıyor ise de, genelde ruhların ölmedikleri davası ne aklen, ne de naklen zorunlu olarak sabit değildir. Önce "zaikatü'l-mevt", herhalde, tadan nefsin ölümünü ifade etmektedir. Rivayetler de bu mânayı göstermektedir. Rivayet olunuyor ki, ne zaman "Yeryüzündeki her canlı yok olacak."⁴¹² Ayeti indi melekler, yeryüzündekiler öldü dediler. Sonraki ayet indiği zaman biz de öldük dediler. Bu ayet⁴¹³ ruhların ölümünü ifade etmeseydi, meleklerin ölümünü anlatmazdı ve melekler için ölüm ve yok olma düşünülünce, beşer ruhları için de düşünülmesi gerekir. Ancak genel hükmünün de umumi üzere cereyan edemeyeceği de hatırlatmaya değer görülmüştür. Çünkü "Allah'ın diledikleri hariç olmak üzere, göklerde ve yerde kim varsa hepsi düşüp ölmüş olacak."⁴¹⁴ Ayetinde Allah Teâlâ'nın diledikleri, bu genelden hariç

⁴⁰⁹Yavuz, "Ruh", *DİA*, c. 35, s. 190/191.

⁴¹⁰ Âl-i İmran, 3/185.

⁴¹¹ Yazır, c. 3, s. 529.

⁴¹² Rahman, 55/26.

⁴¹³ Âl-i İmran, 3/185.

⁴¹⁴ Zümer, 39/68.

tutulmuşlardır. Buna göre göklere ait olsun, yere ait olsun, gerek melekler ve gerek bütün nefisler yanında ebediyete kadar ölmeyecek olanlar da bulunabilecektir.⁴¹⁵

Yazır'a göre ruhun ebedî oluşu inkâr edilemez, yalnız bu umum için zorunlu değildir. Yazır, dinin ve ahiretin imkânının, mutlak olarak, ruhların ebedîliği nazariye (teori)sine dayanması da zorunlu değildir der. Ayrıca "Kıyamet" kelimesinin de tamamen yok oluşu ve ondan sonra kıyam (öldükten sonra dirilme), neşr ve haşr (dağılıp, toplanmay)ı ifade ettiğini bunun da ölüm ve öldükten sonra dirilme, özetle ahiret inancı, bir ebedî olma inancı olduğunu açıklar. Fakat bu ebedîliğin ilk oluşum değil, ikinci oluşum olduğunu ifade eder.⁴¹⁶

Yazır her nefsin ölümü tadacağını dünyanın ne üzüntüsü, ne sevinci hiçbirinin kalmayacağını ve sevaplarımızın bize tam olarak ödenmesinin de ancak kıyamette olacağını belirtir. Bu noktada, dünyada iyi veya kötü bütün çalışmaların sevap veya cezasını yine dünyada elde etmek mümkün değildir. "Mesela şehitlerin kanlarıyla kazanılan savaşların başarı meyvelerinden o şehitlerin dünyada istifade etmelerini düşünmek tenakuz (çelişki) olur ki, bütün faziletler de böyledir. Gerçi dünyada hiçbir ücret verilmez de değildir"⁴¹⁷ Buna rağmen dünyada da bazı çalışmaların karşılığının alındığı da belirten Yazır, sonucunda ölümün bulunduğu bu dünyada ve yok olmanın olduğu bir dünyada insanların elde edeceği veya insanlara gelen herhangi bir menfaatin her zaman kesilme ve sona erme korkusu taşıyacağını belirtir. Bu menfaat veya faydanın kesinlikle gam ve kederle sarılı bulunacağını düşünür.⁴¹⁸

Sonuç olarak ruhun varlığına ve ölümden sonra mevcudiyetini sürdürdüğüne dair inançların Kur'an ve sahih hadislere dayanan bir temeli bulunmadığına ilişkin tezlerle bu tür inançların felsefe kültürünün İslâm dünyasında yayılmasından sonra ortaya çıktığını ileri süren iddialar isabetli görünmemektedir. Çünkü Kur'an'da ruh ve nefis kavramlarına açıkça yer verilmiş; insanın yaratılışında Allah'a nisbet edilen ruhtan bedene üflenildiği, ölümü anında ise ölüm meleklerince bedenden çıkarılıp alındığı ve meleklerin hitabını duyduğu, bunun çevresindekiler tarafından algılanmadığı bildirilmiştir. Ölüm sırasında kâfirlerle fâsıkların, "Şu an tövbe ettim"

⁴¹⁵ Yazır c. 3, s. 529-530.

⁴¹⁶ Yazır, c. 3, s. 530.

⁴¹⁷ Yazır, c. 3, s. 530.

⁴¹⁸ Yazır, c. 3, s. 530.

dedikleri ve bunun gayba muttali olduklarına işaret ettiği haber verilmiştir. Vefat ettirilen Hz. İsa'nın Allah'ın katına yükseltildiği belirtilmiş ve bunun, ölen bedenin ilâhî bir sünnet olarak⁴¹⁹ kabre konulması sebebiyle ruhunun Allah katına yükseltilmesi anlamına geldiği miraç hadislerinde anlatılmıştır. Kütüb-i Sitte'de nakledilen meşhur hadislerde ruhun varlığı ve ölümden sonraki durumuna ilişkin açık bilgiler verilerek uçma ve dilediği yere gitme özelliği bulunan kuşa benzetilmiş, muteber kaynaklarda ahabın da ruhun varlığına ve kulluk derecesine göre ölümden sonra farklı konumlarda mevcudiyetini sürdürdüğüne inandığı nakledilmiştir. Bundan dolayı ruha dair inançların felsefe kültürünün İslâm dünyasına girmesinden sonra ortaya çıktığı iddiası kaynaklardaki bilgilerle örtüşmez. Felsefe kültürünün ruhun varlığıyla değil mahiyetiyle ilgili tartışmaları etkilediği söylenebilir.⁴²⁰

2. 10. Ferdin Ölümü

Sadece kişinin kendisinin bu dünyadan ayrılması ve bu dünyada artık yaşama olanağını ebediyen kaybetmesi demektir: “Bugün, sizi ilk defa yarattığımız zamanki gibi yapayalnız huzurumuza geldiniz, size verdiğimiz her şeyi arkanızda bıraktınız. Allah'ın size göre ortağı olduklarını iddia ederek yardımlarına, şefaatlerine güvendiğiniz ortakları yanınızda görmüyoruz. Aranızdaki bütün bağlar artık kesilmiş, güvendiklerinizin hepsi kaybolup gitmiştir”.⁴²¹

“Onlar mı hayırlı yoksa Tübba'nın kavmi ve ondan öncekiler mi? Biz onları yok ettik”.⁴²² Bu ayet, ilk ölüm olan ferdin ölümünden sonra onun mensup olduğu kavim ve milletin yok olmasını ve hak ve adalet için cezanın gerekliliğine binaen dirilmenin gerçekliğini ispat ile gerekliliğini ortaya koymaktadır.

“De ki: Size vekil kılınan ölüm meleği canınızı alacak, sonra rabbinize döndürüleceksiniz”.⁴²³ Kişinin ölümünden sorumlu olan ölüm meleğinin vazifesini ifa etmesi ile ferdin ölümü gerçekleşmiş olmaktadır. “Sen elbette öleceksin, onlar da

⁴¹⁹ Abese, 80/21.

⁴²⁰ Yavuz, “Ruh”, *DİA*, c. 35, s. 190/191.

⁴²¹ En'am, 6/94.

⁴²² Duhan, 44/37.

⁴²³ Secde, 32/11

elbette öleceklerdir”⁴²⁴ ayeti de yine ferdi bir ölümden bahsetmiş ve ölümün kesinlikle vuku bulacağını belirtmiştir. “Ey Muhammed! Senden önce de hiçbir insanı ölümsüz kılmadık, sen ölürsün de onlar baki kalır mı? (Senin ölmenle rahata kavuşacaklarını mı sanıyorlar?) Her nefis ölümü tadacaktır. Sizi bir imtihan olarak kötülük ve iyilikle deneyeceğiz. Hepiniz de sonunda bize döndürüleceksiniz”⁴²⁵.

Yazır hiçbir insanın ölümsüz olmadığını her kim olursa olsun insanoğlundan hiç bir ferde bu dünyada ebedî kalmanın nasip edilmediğini, Peygamber’in ölümüyle onların baki kalmayacağını, Peygamber’in ölümü için “Biz onun felaket zamanını bekliyoruz.”⁴²⁶ Diyen o kâfirlerin bâkî kalamayacaklarını ifade etmektedir. Yazır bunların, teselli bulmak amacıyla Peygamberin ölümünü arzuladıklarını düşünmektedir. “Her nefis ölümü tadacaktır. O acıyı duyacaktır”⁴²⁷ Bununla birlikte Allah’ın kulunu bir imtihan olarak kötülük ve iyilikle denediğini, bu dünyanın bir imtihan ve deneme yeri ve her iyiliğin önünde bir şer engeli olduğunu ifade eder. Bütün bunlardan sonra fert öldüğünde elbetteki her şey bitmiş olmayacaktır.⁴²⁸

“Allah, sizi yarattı, sonra da sizi öldürecektir. İçinizden kimi de, biraz bilgiden sonra eşyayı önceki bildiği gibi bilmesin diye, ömrün en kötü çağına kadar yaşatılır. Şüphesiz ki Allah çok bilgili ve büyük kudret sahibidir.”⁴²⁹ İşte ferdin ölümünü kudret sahibi olan Allah bu şekilde bildirmektedir.

2. 11. Diğer Yaratılmışların Ölümü

Bu konuda insan dışındaki varlıkların ölümüne bakmaya çalışacağız. İnsan dışında yaratılan her şeyin insanlar gibi aynı sonla karşılaşacağı Kur’an’ı Kerim’in ilgili ayetlerinde⁴³⁰ görmekteyiz. “Her nefis (canlı) ölümü tadacaktır”⁴³¹ Yani herkes ölecektir. Yazır nefsin zat ve ruh manalarına geldiğini ve bu nedenle ruhun ölümsüzlüğü bağlamında değerlendirildiği ve aynı zamanda her nefsin ve bedeninin

⁴²⁴ Zümer, 39/30.

⁴²⁵ Enbiya, 21/34-35

⁴²⁶ Tûr, 52/30.

⁴²⁷ Al-i İmran, 3/114.

⁴²⁸ Yazır, c. 5, s. 504/505.

⁴²⁹ Nahl, 16/70.

⁴³⁰ Rahman, 55/26-27; Zümer, 39/68; Nahl 16/70; Kasas, 28/88.

⁴³¹ Âl-i İmran, 3/485.

ölümü tadacağı anlamında da anlaşıldığını belirttiğine değinmiştik.⁴³² İnsan ölümü tadacak ve ölecektir. Her canlının ölümü tatma meselesi durumu biraz daha farklı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Çünkü canlı denildiği zaman elbette sadece insan anlaşılmamaktadır. Bunun yanında melekler, bitkiler, hayvanlar da yaratılmıştır. Evet, bunlar için ölüm var mıdır? Yazır, ölümü tadan her kimse; ölenin o olacağını, “zaikatü'l-mevt” ibaresinin tadan nefsin ölümünü ifade etmesi gerektiğini, rivayetlerin de bu manaya delalet ettiğini ifade eder.⁴³³

“Yeryüzündeki her canlı yok olacak”⁴³⁴ ayeti indiğinde melekler, yeryüzündekiler öldü dediler. Ayetin devamı indiği zaman biz de öldük dediler. Ayet Ruhların ölümünü de ifade etmeseydi, meleklerin ölümünü de anlatmazdı. Melekler için ölüm ve yok olma düşünülünce, beşer ruhları için de düşünülmesi gerekir. Ancak genel hükmünün de umumi üzere cereyan edemeyeceği de hatırlatmaya değer görülmüştür. Çünkü “Allah’ın diledikleri hariç olmak üzere, göklerde ve yerde kim varsa hepsi düşüp ölmüş olacak”⁴³⁵ ayetinde Allah Teâlâ’nın diledikleri, bu genellemeden hariç tutulmuştur. Buna göre göklere ait olsun, yere ait olsun, gerek melekler ve gerek bütün nefisler yanında ebediyete kadar ölmeyecek olanlar da bulunabilecektir. Yazır bir istisnada bulunarak Allah’ın diledikleri hariç göklerde ve yerde kısacası yaratılan her şeyin ölümle karşılaşacağını ifade etmektedir.⁴³⁶ Bütün bunların içinde melekler, cinler, insanlar, bitkiler kısacası yaratılan her şey ölümlüdür. Burada bu konuyu takdir ve hidayet bağlamında düşündüğümüzde ölümün diğer canlılarda nasıl bir şekilde işlendiğine tanıklık edeceğiz. Ayrıca şunu özellikle belirtmek gerekir ki İslam geleneğinde ölüm Allah’ın takdiridir ve insanlar için zorunludur.⁴³⁷

“Yer üzerinde bulunan her şey fânidir”.⁴³⁸ Bu ayette yeryüzündeki her şeyin fani olduğunu gösteren başka bir delildir. Yazır; gerek o gemilerdekilerin, gerek

⁴³² Yazır, c. 2, s. 529.

⁴³³ Yazır, c. 2, s. 529.

⁴³⁴ Rahman, 55/26.

⁴³⁵ Zümer, 39/68.

⁴³⁶ Yazır a.g.e., c. 2, s. 529.

⁴³⁷ Ramazan Kazan, “Modern Arap Romanında Ölüm Problemi ve Nedenlerine Ahmet Ez- Zu’bi’nin Yaklaşımı” *SDÜİFD*, S. 21, 2008/2, s. 179.

⁴³⁸ Rahman, 55/26.

diğerlerinin hepsinin de su üzerindeki o yüzen gemiler gibi akıp akıp yokluğa gideceklerini ve öleceklerini söyler.⁴³⁹

“Ve sûra üflenmiştir. Göklerde kim var, yerde kim varsa çarpılıp yıkılmıştır. Ancak Allah’ın dilediği müstesnadır. Sonra ona bir daha üflenmiştir. Bu defa da hep onlar kalkmışlar bakıyorlardır”.⁴⁴⁰

Bu ayette bir bakımdan külli bir ölümden bahsetmektedir. Ayette de görüldüğü üzere göklerde ve yerde her kim varsa öleceği beyan edilmiş, ölümün keyfiyetinden çok ölümün kendisinin ulaşamayacağı bir nokta bulunmayacağı mesajı verilmiştir. “Yer, kıyamet günü O’nun avucundadır. Göklerde kudretiyle dürülmüştür”⁴⁴¹ ayetini Yazır, bazı İslam âlimlerinin görüşlerini açıklayarak değerlendirir.⁴⁴²

Yazır, dağların durumlarıyla ilgili açıklamalar yaptıktan sonra bu ayetin, şimdiki halin her an oluş ve yok oluşu olduğunu belirtmektedir. Yazır, dağların aslında gezici gazlardan meydana gelmiş olduğunu, kimyasal değişim ile her an yeni yaratılışın devam edip durduğunu ve bu suretle yoğunluklarının da bir tek hacimde sabit kalmayıp her an değişmek ve yeniden meydana gelmek şeklinde bulunduğunu söyler. Yazır, bu sebepten âlemin en sabit görülen şeylerinin bile böyle her an değişme ile bir kıyamete doğru gittiğini ve şu halde günün birinde bir üfürme ile o koca dağların yerinden bütün yoğunluklarıyla yürütülüp yeryüzünün başka bir yeryüzüne değiştirilebileceğini söylemektedir. Bu gidişin nizamsız bir değişiklik ile sadece bir tahrip için değil, bulutun rahmete gidişi gibi hikmet ve intizam ile daha yüksek bir hayata geçirmek için olduğuna işaret de ediyor. Bu işareti özellikle açıklamak için de “her şeyi itkan eden, yani ilim ve hikmeti ile her şeyi yerli yerinde sağlam ve muntazam yapan Allah’ın sanatıdır! Şüphesiz ki O, yaptıklarınızdan tamamıyla haberdardır” diye buyrulduğunu ifade eder. “Her kim bir iyilikle gelirse ona ondan daha hayırlısı var,” onlar o iyilikle gelenlerin o günkü bir feza’dan, yani o üfürülme günü veya tekrar dirilme günü dehşetli bir korkudan emin kalacaklarını ifade eder.⁴⁴³

⁴³⁹ Yazır, c. 7, s. 411.

⁴⁴⁰ Zümer 39/68.

⁴⁴¹ Enbiya, 21/104.

⁴⁴² Yazır, c.6, s. 183.

⁴⁴³ Yazır, c.6, s. 184.

Göğü, kitap dürer gibi dürdüğümüz zaman, yaratmaya ilk başladığımız gibi, katımızdan verilmiş bir söz olarak onu tekrar var edeceğiz. Doğrusu biz bunları yaparız.⁴⁴⁴ Yazır burada “evvel-i halk” terkihi üzerinde durmuş ve bunun yani tekrar dirilmenin Hz. Muhammed’in nuruyla başlayacağını söylemiştir. Çünkü burada bu kelime tekrar yaratmanın karşılığı olarak kullanılmıştır. Burada konumuza delalet eden kısım göklerin ölümünün nasıl bir şekilde cereyan edeceğidir.⁴⁴⁵ Kur’an’ın ilgili ayetinde⁴⁴⁶ de geçtiği üzere göğün kitap gibi dürüleceği ve bu şekildeki bir sonun gökleri beklemekte olduğu görülmektedir.

2. 12. Külli Ölüm

Kıyamet başlangıcında topyekûn bir ölümün gerçekleşeceğini belirten Yazır, “saik” kelimesinin anlamını yıldırım çarpmasında olduğu gibi bayılıp düşme veya ölme olarak tarif eder. Yazır, bu kelimenin topyekûn bir ölüme işaret ettiğini belirttikten sonra o gün zuhur edecek toplu bir kalkışı yani kıyameti de açıklamaktadır.⁴⁴⁷ Burada üzerinde durulması gereken nokta topyekûn bir ölümdür.

Bu kalkıştan sonra din günü ve fasıl günü denilen safhayı açıklamak üzere buyuruluyor ki: Ve yer parlatılmıştır.⁴⁴⁸ Bu parlayacak olan yer kabızdan sonra “o gün yer, başka yere çevrilir”.⁴⁴⁹ İfadelerini birbiriyle karşılaştıran Yazır “yer” kavramından kastın mahşer yeri olduğunu ileri sürer.⁴⁵⁰

Külli ölüm hiç şüphesiz “sûr” a üfürmeyle başlayacaktır.⁴⁵¹ Böyle bir günden yarattıklarını haberdar eden Allah, bunun nasıl başlayacağını da ilgili ayette haber vermektedir. Tefsircilerin çoğuna göre ise bazı hadislerde rivayet edildiği üzere Sûr, büyük boru gibi bir şeydir ki, üç defa üfürülecektir: Birincisi, “nefha-i feza”, yani dayanamama, korku üfürmesi; ikincisi, “nefha-i saik” yani yok olma üfürmesi; üçüncüsü ise “nefha-i kıyam”, yani kalkma üfürmesidir. Ve buna memur olan melek İsrafil’dir. Bu ayette açıklandığı üzere birincisi olan nefha-i feza’da göklerde ve

⁴⁴⁴ Enbiya 21/104.

⁴⁴⁵ Yazır, c. 5, s. 520.

⁴⁴⁶ Enbiya 21/104.

⁴⁴⁷ Yazır, c.5, s. 559.

⁴⁴⁸ Zümer 39/69.

⁴⁴⁹ İbrahim, 14/48.

⁴⁵⁰ Yazır, c.6, s. 559.

⁴⁵¹ Neml, 27/87.

yerde kim varsa, yüce Allah'ın dilediklerinden başkası, hep dehşetten sarsılacak. Zümer Suresi'ndeki "Sûr'a üflenince, Allah'ın diledikleri müstesna olmak üzere göklerde ve yerde, kim varsa düşüp ölmüş olacaktır."⁴⁵² Ayeti gereğince ikinci olan nefha-i saik'ta ise Allah'ın dilediklerinden başka hepsi yıkılıp ölecek. "Sonra ona bir defa daha üflenince, hemen ayağa kalkıp bakakalacaklar."⁴⁵³ Ve "Bir de ne göresin! Onlar kabirlerinden kalkıp koşarak Rablerine giderler"⁴⁵⁴ ayetleri gereğince üçüncüsü olan nefha-i kıyamda kabirlerinden kalkıp mahşere koşuşacaklardır⁴⁵⁵. Buradan da anlaşıldığına göre "nefha-i saik" olarak gelen ikinci üfürülüş insanların külli bir ölümle karşılaştığını ve bundan sonra da artık yeni bir dirilişin ortaya çıkacağıdır. Dolayısıyla külli ölüm bu şekilde gerçekleşecektir diyebiliriz.

Bu konuyla ilgili önemli bir başka yorumun da "Zilzal" üzerinde yapıldığını görmekteyiz. Yazır, yerin o zizalının, hareketi-i arz (yer hareketi) dediğimiz zangır zangır sarsıntısı olduğunu dile getirir. "Zell", hareket manası ifade ettiği için zelzele ve zilzal onun muzaafi olarak tekrar etmeyi ifade eder. Bilhassa izafetle ifade edilmesi, yerin mümkün olabilen bütün şiddet ve dehşetiyle sarsıntısına işaret eder ki, maksat Hac suresinde geçtiği üzere "Şüphesiz kıyamet vaktinin depremi müthiş bir şeydir".⁴⁵⁶ Vakıa Suresi'nde: "Yer şiddetle sarsıldığı, dağlar parçalandığı, dağılıp toz duman haline geldiği zaman"⁴⁵⁷ gibi ayetlerle açıklanan ve haber verilen şey kıyamet depremidir.⁴⁵⁸

Kıyamet depremi bize topyekûn bir ölümü, topyekûn bir dirilişi, yerin başka bir yere yani mahşer yerine çevrilmesi tasvirini sunmakta adeta hayatta iken bu büyük değişimleri idrak etme, anlama ve yaşama hissini sağlamaktadır. Burada bir başka önemli husus ta "Yerin ağırlıklarını çıkardığı"⁴⁵⁹ ayetine istinaden ortaya çıkan bir durumdur. Bu konuda iki rivayet bulunduğunu ileri süren Yazır bunlardan ilkinin; Ölülerini kabirlerinden fırlatıp çıkarmasıdır ki "Kabirlerin içindekiler dışarı çıkarıldığı

⁴⁵² Zümer, 39/68.

⁴⁵³ Zümer, 39/68.

⁴⁵⁴ Yasin, 36/51.

⁴⁵⁵ Yazır, c. 6, s. 182.

⁴⁵⁶ Hacc, 22/1.

⁴⁵⁷ Vakıa, 56/4-5.

⁴⁵⁸ Yazır, c. 9, s. 401.

⁴⁵⁹ Zilzâl, 99/2.

zaman”⁴⁶⁰ ayetinin mefhumu olduğunu ifade eder. Bunun da dirilmek demek olduğunu ve ikinci sûrun üflenmesine işaret ettiğini ifade eder.⁴⁶¹

İkincisinin de yerin içindeki definelerin, hazinelerin, madenlerin meydana çıkarılmasıdır ki, bu da ilk sûra üflemede, yani ilk zelzelede olacaktır.

Bazı alimlere göre, bu depremden maksat, birinci depremdir. Yer o zaman hazinelerini çıkaracak, yeryüzü altın dolacak da ona iltifat eden olmayacak. Altın o zaman sanki insana şöyle bağıracak: Sen benim için dinini ve dünyanı yıkmıyor muydun? Sonra onun çıkarılmasının sonucu bir de “Kıyamet gününde biriktirilen malların üzerleri cehennem ateşinde kızdırılacak ve onlarla sahiplerinin alınları, yanları ve sırtları dağlanacak, kendilerine: “İşte kendiniz için biriktirdiğiniz budur.”⁴⁶²denilir. Bu da ikinci sûrun üflemesinden sonra gerçekleşir. Bazı tefsir bilginleri her iki rivayeti toplamak suretiyle “eskal” (ağırlıklar)in, hem ölüleri, hem hazineleri, içerdiğini söylemişlerdir.⁴⁶³ Burada daha çok ikinci üflemeden sonraki diriliş ele alınmaktadır. Yazır, ikisini sûr üfleme yahut her iki sûr üfleme müddetini bir vakit itibar ederek ikisine de yoranlar olmuşsa da ikinci sûr üfleme “o gün insanlar, bölük bölük çıkacaklardır”.⁴⁶⁴ Bu ayetle beyan olunacağına göre, bu çıkarmayı, ilk sûra üfleme hali olarak anlamak iza'nın da tekrar edilmemiş olması itibarıyla daha açıktır. Yıkım nefha (üfleme)sı olan ilk üflemede ölülerin çıkarılması ise canlı olarak değil, ölü olarak fırlatılıp atılmaları demek olur ki “O gün yer ve dağlar sarsılır ve dağlar dağılan kum yığınları olur.”⁴⁶⁵ İşte bütün bunların olduğu gün, kıyamet günüdür.⁴⁶⁶

2. 13. Ölüm Korkusu Ve Davranışlar Üzerindeki Etkisi

Ölüm korkusu veya diğer bir deyimle hayata veda etme, insanın bütün sahip olduklarını arkada bırakarak geri dönmeyecek bir yolculuğa çıkma, insanda bir

⁴⁶⁰ İnfitar, 82/4.

⁴⁶¹ Yazır, c. 9, s. 401.

⁴⁶² Tevbe, 9/35.

⁴⁶³ Yazır, c. 9, s. 401-402.

⁴⁶⁴ Zilzal, 99/6.

⁴⁶⁵ Müzzemmil, 73/14.

⁴⁶⁶ Yazır, c. 9, s. 402.

koru meydana getirmekte ve bu korku doğal olarak insanların bu hayattaki davranışlarını etkilemektedir.

Yazır'a göre insanların davranışlarını düzeltmelerini sağlayan, insanı asıl yararlı işler yapmaya sevk eden sebep, yalnız ölüm düşüncesi değildir. Buradaki en önemli sebep ölümden sonraki hayata inanılarak yaşanan hayat ve bu hayattan o suretle istifade etme düşüncesidir.⁴⁶⁷

Yazır, ölümü göz önünde bulundurmakla beraber asıl neticenin ölüm değil, hayat olduğunu ifade eder. Fakat Hadid Suresi'nde geçen "Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, bir süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve evlat sahibi olma isteğinden ibarettir. Tıpkı yağmurun bitirdiği ve ziraatçıların da hoşuna giden bir bitki gibi önce yeşerir sonra kurur da sen onun sapsarı olduğunu görürsün; sonra da çerçöp olur. Ahirette ise çetin bir azap vardır. Yine orada Allah'ın mağfireti ve rızası vardır. Dünya hayatı aldatici bir geçimden başka bir şey değildir"⁴⁶⁸ ayetiyle tasvir edilen de bir gurur sermayesi, bir aldatis zevkinden ibaret olan dünya hayatı değil, sonunda ya şiddetli bir azap veya mağfiret ve hoşnutluk gerçekleşecek olan "Bu dünya hayatı sadece bir oyun ve eğlenceden ibarettir, ahiret yurduna gelince işte asıl hayat odur..."⁴⁶⁹ gerçeğidir. Bilenler için hakikatte sırf hayattan ibaret olan ahiret hayatının amacı Allah'ın şiddetli azabından sakınarak mağfiret ve rızasına ermek gayesidir. Ve bu vechile Allah'ın mülkünde insanlardan istenen ne ölüm ne de onunla sonuçlanacak olan fâni hayatta kalmak, hayattan hayata geçişle ilerideki daha üstün hayata yükselmek için yararlı işler yapmada müsabakaya gayret vazifesi bulunduğunu ifade eder.

Yazır, fâni hayatın oyuncak olan bütün lezzetlerini tarumar eden, sevgili eşleri birbirinden ayırıp ocaklar söndüren, cemiyetleri dağıtıp kuvvetleri yıkarak evlatları yetim bırakan, servetleri yerle bir eden ölümün ikinci önemli tarafına da değinmiştir. İkinci anlamda aynı zamanda Allah için çalışmış ve ıstırap çekmişlerin, iman ile dolu mutmain nefislerinin elem ve acılarına son vererek kendilerini "Seçkin kullarım arasına karış ve cennetime gir"⁴⁷⁰ hitabıyla ebediyen Hakk'ın rızasına kavuşturmak için açılmış yegâne saadet kapısı bulunan ölüm ile onu takip edecek

⁴⁶⁷ Yazır, c. 8. s. 201.

⁴⁶⁸ Hadid, 57/20.

⁴⁶⁹ Ankebut, 29/64.

⁴⁷⁰ Feer, 90/ 29--30.

ileriki hayatı “mülk elinde bulunan”⁴⁷¹ Allah Teâlâ’nın insanı yaratma hikmetinin, insanlardan hangisinin bu imtihan sürecinde amel bakımından en güzelini yapacağını insanlara göstermek için yaratmış olduğunu ileri sürer.

Burada insanın kendi ameline şahit kılınmış olduğunu görmekteyiz. Allah’ın mülkünde yapılmaya, O’nun yanında güzel görünüp rızasına kavuşmaya daha layık, hayatta bulunan veya gelecek olan kavimlerin hayattan hakiki manada istifade etmelerine daha elverişli, açık ve gizlide daha doğru, daha hâlis iş görenin kim olduğu gerçeği hakkıyla ortaya çıksın diye bu imtihan salonu açılmıştır.⁴⁷²

Yazır, burada amelin, iman, ilim, niyet ve ihlâs gibi kalbe ait gizli amellerle dil ve diğer uzuvlardan ortaya çıkan güzel işlerin hepsini kapsadığını ifade eder. Merfu olarak rivayet edilen bir hadiste de bunun anlatıldığını, Peygamber’in bu ayetin tefsiriyle ilgili buyurmuş olduğunu söyler:⁴⁷³

İslam filozoflarının belirlediği korku sebepleri irdelendiğinde, ölümün bilinmezliği, dünya ve dünyasal imkânlardan mahrum kalma endişesi, ahiret hayatında karşılaşılabilecek ceza beklentisinin verdiği ıstırap, temel etkenler olarak görülür. Bu etkenler, günümüz psikoloji çalışmalarında, ölüm korkusunun sebepleri olan, belirsizlik, bedeni kaybetme, acı duyma, yalnızlık, yakınlarını kaybetme, denetimi kaybetme, kimlik duygusunu kaybetme ve gerileme korkularıyla benzerlik göstermektedir.

İslam filozofları, insanın ölüm sonrasını hep var olma ile sonuçlandırıp değerlendirmektedirler. Bu anlayışlarının ve ulaştıkları sonuçların bağlı olduğu etken, sistemlerinin yanı sıra sonsuzluğa karşı duydukları arzu ve inançtır. Aslında ölüm korkusundan kurtuluş ve ölüm korkusunun sebepleri risalelerinde ortaya çıkan bir husus kişinin mutluluğunu esas alan bir düzende filozofların nefsi, insan ruhunu, bir cevher olarak kabul etmeleridir. Korkuların sebeplerini irdelleyip korkuları ortadan kaldırmaya çalışmaktadırlar.

Filozoflar korkunun giderileceği yeri zihin olarak belirlemişlerdir. Somut örnek ve açıklamalarla korkunun oluşmasına sebep olan etkenleri ortaya koyarak aklın korkuların önüne geçmesini temine çalışmışlardır eleştirmişlerdir. Mevlana ve

⁴⁷¹ Mülk, 67/1.

⁴⁷² Yazır, c. 8. s. 202.

⁴⁷³ Yazır, c. 8, s. 203.

Yunus Emre gibi sezgiyi esas alan İslam düşünürleri, ölüm korkusunu, ölümsüzlük inancı aşılıyarak ortadan kaldırmaya; kalpleri, duyuşal yoğunlukla korkulardan azade kılmaya yönelmiş olduklarını görmekteyiz. Korkunun tedavisinde sezgi esasına dayalı oldukları için akla hitap eden filozofların yanında onlar kalbin doyumunu da amaçlamışlardır. Filozofların, ölüm korkusunun sebepleri üzerinde durmaları filozofların, çeşitli açıklama ve bakış açıları getirerek insanların ölüm karşısında dirayetle durabilmeleri amacına matuf olup mutluluğun inşasına yöneliktir. Felsefe ve dinin ortak konularından biri de ölüm olgusudur. Her iki sistemin bu konuyu ele alışları ve değerlendirişleri metot ve gaye açısından farklıdır.⁴⁷⁴

Ölümün varlığı insan davranışlarını kontrol etmeye de yol açar. İslam dinindeki ahiret düşüncesi, bireyin yaşadığı dünyadan uzak değildir. Aksine dünya hayatıyla iç içe bir konum arz etmektedir. Bu iki kavram öyle yerleşmiştir ki, bireyin yaşadığı dünya hayatında onun yaşamına “mükâfat ve mücazat” yoluyla etki etmektedir. Yani birey bu dünyada olumlu veya olumsuz bir hareket yaptığında, bunun hesabının ahirette sorulacağı inancını benimsediği için, sahip olduğu bu psikolojik tutum, bireyi hareketlerini denetlemeye zorlar.⁴⁷⁵

2. 14. Ölümünden Kaçmanın İmkânsızlığı

Ölüm bir insanın başına gelebilecek en büyük korkulardan biridir. Bu korku, genel olmasına rağmen bütün diğer korkulardan daha şiddetli ve derindir.⁴⁷⁶

Ölümün süretten görüldüğü gibi dehşetli olmayıp, iman ehli için hayat külfetinden bir terhistir. Ve dünya meydanındaki imtihanda talim ve talimat olan ubudiyetten bir paydostur. Ayrıca öbür âlemde olan akrabalarımıza kavuşmaktır.⁴⁷⁷ Ve bu şekilde daha nice güzelliklerini sayan İslam âlimleri de mevcuttur.

⁴⁷⁴ Müfüt Selim Saruhan, “İslam Filozof ve Düşünürlerinde Ölüm Korkusu ve Tedavisi”, *AÜFDİ*, S. 1, 47 (2006), s. 104-105.

⁴⁷⁵ Mustafa Koç, “Din Psikoloji Açısından Ölüm Sonrası Hayat Kavramına Semantik Bir Yaklaşım”, *Ekev Akademi Dergisi* c. 3, S. 1, 2001, s. 160.

⁴⁷⁶ İbn Miskeveyh, çev. İbrahim Aslan “Ölüm Korkusu, Mahiyeti ve Nefsin Ölümünden Sonraki Durumu” *Ank. Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 2011, s. 327-332

⁴⁷⁷ Said Nursi, *Lem'alar*, İzmir, Işık Yayınları, 2004, s. 321.

Yaşamı sürdürmekle bu denli meşgul olmamızın nedeni, ölmek zorunda olduğumuzu bilmemizdir. Geçmişini korumamızın ve geleceği yaratmamızın nedeni ölümlülüğün farkında olmamızdır.⁴⁷⁸

De ki: “Eğer ölümden veya öldürülmekten kaçırıyorsanız, kaçmak size asla fayda vermez. Vereceğini var saydığımız takdirde de ancak pek az faydalandırılırsınız”.⁴⁷⁹

Bu ayete baktığımızda ölümden kaçışın imkân dâhilinde olmadığını görmekteyiz. Fakat fayda dâhilinde az bir fayda sağlanılabileceği belirtilmektedir. Ölümden kaçmanın yani ölmemenin imkânsızlığını gösteren deliller ebetteki bununla sınırlı değildir. Örneğin; “Ölüm sarhoşluğu gerçekten geldiğinde, ‘Ey insan! İşte bu senin öteden beri kaçtığın, şeydir.’ denir”.⁴⁸⁰ Ayet, ölümden kaçmanın imkân dâhilinde olmadığını bize göstermektedir.

Yazır, buradan ölüm ve ahirete geçilerek ve ölüm sarhoşluğu hak ile geldiğinde de Allah’ın habli veriden daha yakın olduğunu ifade eder. Yazır “Biz ona sizden daha yakınız. Fakat siz görmezsiniz.”⁴⁸¹ Ölümün sarhoşluğu, sarhoşlukları, akli gideren şiddeti olduğunu söyler. Ölümün hak ile gelmesi Allah’ın “Her nefis ölümü tadacaktır”.⁴⁸² Emriyle istisnasız herkesi kapsamıştır. Yani Elmalılı herkesin ölüm gerçeğiyle kesinkes karşılaşacağını yine ilgili ayetleri de delil göstererek belirtmeye çalışmıştır.⁴⁸³

Ölümün insana yetişmesinin, çok açık ve net ifadelerle anlatıldığını görmekteyiz. Yazır her nerede olursak olalım ölümün bize ulaşacağını söyler. Yüksek kalelerde veya sağlam saraylarda, hatta gökteki yıldızlarda dahi kısacası her nerede olursak olalım ölümün gelip bizi bulacağını ifade eder. Bundan dolayı ölüm korkusu ile vazifeden kaçınmanın hiçbir anlamı yoktur. Mademki mutlaka bir ölüm vardır. Ona her zaman hazır olmalı, dünya hayatına bağlanmamalı, vazifeyi seve seve yapmalıyız.⁴⁸⁴

⁴⁷⁸ Zülküf Kara, “ Ölüm Fenomeni: Sosyolojik Bir Yaklaşım”, *Genç Akademisyenler İlahiyat Araştırmaları MÜİFY*, S. 226, İstanbul, 2009, s. 593.

⁴⁷⁹ Ahzab, 33/16.

⁴⁸⁰ Kaf, 50/19

⁴⁸¹ Vakıa, 56/85.

⁴⁸² Ali İmran, 3/185.

⁴⁸³ Yazır, c. 7, s. 263.

⁴⁸⁴ Yazır, c. 3, s. 29.

Yazır ölümden kaçmanın anlamsız bir çaba olacağını, asıl vazifenin ise ölüme hazırlanmak olduğunu, bundan dolayı dünyaya bağlanmanın yanlış olduğunu ifade eder.

“De ki: Haberiniz olsun, o sizin kaçıp durduğunuz ölüm her halde size gelip çatacaktır”⁴⁸⁵ “Kaçmakla ondan kurtulamayacağınız gibi ölmekle de kurtulacak değilsiniz. Sonra görünmeyi ve görüneni bilene döndürüleceksiniz”.⁴⁸⁶

Fakat burada dikkat çeken gerçek, ölmek ve ona yani Allah’a döndürülme gerçeğidir. Allah ilkin insanı yaratmış, bütün varlığına sahipken, firarî köleler gibi O’nun mülkünden, emir ve hükmünden kaçmak isteyerek gizli ve açık isyanlar yapar. Hâlbuki insanlar olup, bütün görünmeyen ve görünenleri bilen ve kendisine hiçbir şeyin gizli kalmasına imkân bulunmayan Allah Teâlâ’nın huzuruna döndürüleceklerdir.

Kaf Suresi’nde yer alan “Biz ona şah damarından daha yakınız”⁴⁸⁷ ayetinde geçtiği şekilde insan nefsinin derinliklerinde cereyan eden gizli vesveseler gibi nice sırları vardır ki onları yalnız “İnsana şah damarından daha yakın” olan, gayb ve şehadeti bilen zatın ilmi kuşatır. Onun içindir ki, insanın bütün hakikatiyle dönüşü yalnız Allah’adır. İşte bu suretle insanlar Hak Teâlâ’nın huzurunda bütün hakikatleriyle toplanarak hesaba çekilecekler ve ömürlerinin kazançları olan ruhanî ve cismanî bütün amellerin tartısına göre ceza ve mükâfat görececek olduklarını dile getirir.⁴⁸⁸

Müslüman Kur’an’la amel etmeli, ayetlerdeki ikazlara kulak asmalıdır. Zaten din anlayışının bir anlam ifade etmesi için en azından Kur’an’a aykırı olmaması gerekir.⁴⁸⁹

Sonuçta ölümden kaçmanın imkânsız olduğunu görmekteyiz. Bunun içinde bizim için hakikat olan ölüme hazırlık yapmalıyız. Canımızı verirken bizden nasıl istenilmişse bizden istenildiği gibi canımızı teslim etmeliyiz. “Ey iman edenler!

⁴⁸⁵ Cuma 62/8.

⁴⁸⁶ Yazır, c. 8, s. 37.

⁴⁸⁷ Kaf, 50/16.

⁴⁸⁸ Yazır, c. 8, s. 37/38.

⁴⁸⁹ Onat, Hasan, “Elmalılı Hamdi Yazır’ın Anlayışı ve Mezheplere Bakışı”, *Elmalılı M. Hamdi Yazır, Sempozyum*, Ank., 1991, s. 151.

Allah'tan, O'na yaraşır şekilde korkun ve ancak Müslümanlar olarak can verin."⁴⁹⁰
Kısacası madem ölüm var ve madem ölümlerden kaçış ve kurtuluş yok o halde bir Müslüman'ın canını Müslüman olarak vermesi gerekir.

⁴⁹⁰ Ali imran 3/102.

SONUÇ

Bu çalışmamızda ilmi kişiliğinin yanı sıra şiir, edebiyat felsefe, hat sanatı vb. gibi alanlarda da kendini yetiştiren Osmanlının son döneminde yetişen ender insanlardan biri olan Elmalılı Hamdi Yazır'ın Kıyamet Alametleri ve Ölümüne bakışını incelemeye çalıştık.

İnsanların dünyaya aşırı sevgilerinin kendilerini hakikatten uzaklaştıracağını ve ebedi hayatın mutluluklarından mahrum bırakacağını bilmeleri gerekir. Özellikle Müslümanların kendi hayatlarını kendi menfaatleri doğrultusunda yaşamaları ve bunu İslam'ın çağa ayak uydurması gibi değerlendirmeleri, menfaatlerin dini olup İslam'la hiçbir ilgisi yoktur.

Yazır, kıyamet alametleri ve ölümü daha çok ehl-i sünnet âlimlerinin bu konuyu yorumlama şekline yakın bir üslup ile değerlendirir. Yazır, mükâfat ve mücazat olarak amellerin belirleyici olduğunu düşünmektedir. Yazır, kıyamet hususunda da kişi için önemli olanın kendi kıyameti olduğu bunun için de her kişinin kendisi için hazırlık yapması gerektiğini ifade etmektedir.

Yazır, kıyametin zamanını konusunda ise Allah'ın dışında kimsenin bu zamanı bilemeyeceğini; ancak bu bilgiyi Allah'ın bileceğini belirtir.

Yazır'a göre ölüm, ahiret ve ölüm sarhoşluğu hak ile geldiğinde Allah insana habli veridden daha yakın olacaktır. "Biz ona sizden daha yakınız. Fakat siz görmezsiniz." Ayetini de buna delil getirir. Yazır ölümün sarhoşluğu, sarhoşlukları, akli gideren şiddeti olduğunu söyler. Ölümün hak ile gelmesi Allah'ın "Her nefis ölümü tadacaktır" emriyle istisnasız herkesi kapsamıştır. Yani Elmalılı herkesin ölüm gerçeğiyle karşılaşacağını yine ilgili ayetleri de delil göstererek belirtir.

BİBLİYOGRAFYA

- Âlûsî, Ebu'l-Fadl Şihabuddin es- Seyyid Mahmud, *Ruhu'l-Meânî fi Tefsiri'l-Kur'ân'i'l-Azim ve's Sab'i'l-Mesânî*, Beyrut: Darü'l-Fikr, 1987.
- Ariès, Philippe, *Batılının Ölüm Karşısında Tavırları*, Çev. M. Ali Kılıçbay, Ankara: Gece Yayınları, 1991.
- Aydın, Mahmut, “İsa Mesih’in Ölümünden Sonra Dirilmesi Hakikat mi Mitoloji mi?”, *OMÜİF Dergisi*, S. 24/25, 2007, 89-118.
- Buhari, İmam, *Sahih-i Buhari Muhtasarı*, Çev. Hanefî Akın, İstanbul: Polen/Karınca, 2009.
- Buhari, İmam “*Muhtasarı Tecrid-i Sarih*”, Çev. Abdullah Feyzi Kocaer, 2 Cilt, Konya: Hüner, 2004.
- Canan, İbrahim, “Kıyamet”, *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2012.
- Düzgün, Şaban Ali, İlyas Çelebi, Ramazan Altıntaş, *Kelam El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.
- Emmanuel, Levinas, “*Ölüm ve Zaman*”, Çev. Nami Baser, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2006.
- Faiz, Ahmet, *fi zilali Kur'an'da Kıyamet ve Alametleri*, Çev. Veli Ulutürk, Konya: Uysal Kitabevi, 1993.
- Gazzali, Ebû Hamit Muhammed, *İhya-i Ulumi'd-Din*, Çev. Ali Aslan, İstanbul: Merve Yayınları, 2013.
- Gazzali, Ebû Hamit Muhammed “*Kalplerin Keşfi*”, Çev. Abdulhalık Duran, İstanbul: Şafak Yayınları, 2005.
- Göka, Erol, *Ölme: Ölümün ve Geride Kalanların Psikolojisi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2009.
- Hançerlioğlu, Orhan, “*Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar*”, İstanbul: Remzi Kitapevi, 1978.
- Hatib, et- Tebrizi, *Mişakatü-l Mesabih*, Çev. Hanifî Akın, İstanbul: Çelik Yayınları, 2014.
- Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, Ankara: TDV Yayınları 1993.

- Hökelekli, Hayati, *Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi ve Din*, İstanbul: Dem Yayınları, 2008.
- İbn Miskeveyh Çev. İbrahim Aslan, “Ölüm Korkusu, Mahiyeti ve Nefsin Ölümünden Sonraki Durumu”, *Ank. Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 52: 2, 2011, 327-332.
- Karadeniz, Osman, *Ecel Üzerine*, İzmir: Anadolu Matbaacılık, 1992.
- Karaman, Hayrettin, Ali Bardakoğlu, H. Yunus Apaydın, vd., İlmihal, İman ve İbadetler, *Türkiye Diyanet Vakfı*, İstanbul: İSAM, 2000.
- Koç, Mustafa, “Din Psikoloji Açısından Ölüm Sonrası Hayat Kavramına Semantik Bir Yaklaşım”, *Ekev Akademi Dergisi* S. 1, 2001, 97-103.
- Kazan, Ramazan, “Modern Arap Romanında Ölüm Problemi ve Nedenlerine Ahmet Ez- Zu’bî’nin Yaklaşımı” *SDÜİFD*, S. 21, 2008, 159-179.
- Kara, Zülküf, “Ölüm Fenomeni: Sosyolojik Bir Yaklaşım”, *Genç Akademisyenler İlahiyat Araştırmaları, MÜİFY*, S. 226, 2009.
- Muhammed Ali es- Sabuni, Safvetü-t Tefasir, Çev. Sadrettin Gümüş, Nedim Yıldız, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Muhammed İbn-i Mace, *Sünen-i İbn-i Mace*, çev. Haydar Hatipoğlu, 10 Cilt, İstanbul: Karaman Yayınları, 2012.
- Muhammed Fuad Abdülbaki, *Müttefekun Aleyh Hadisler*, Çev. Abdullah Fevzi Kocaer, Konya: Özel Baskı, 2005.
- Müslim, *Sahih-i Müslim Muhtasarı*, Çev. Hanifi Akın, İstanbul: Polen Yayınları, 2008.
- Nursi, Said, *Lem’alar*, İzmir: Işık Yayınları, 2004.
- Onat, Hasan, “Elmalılı Hamdi Yazır’ın Anlayışı ve Mezheplere Bakışı”, *Elmalılı M. Hamdi Yazır, Sempozyum*, S..109, 1991, 140-151.
- Özel, Mustafa, “Hak Dini Kur’an Dili Üzerine Yapılan Akademik Çalışmalar”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, S. 1, 2001, 145-149 .
- Ragıb el-İsfahani, *el-Müfredat fi Ğaribi’l-Kur’an*, Beyrut: Daru’l Marife, 2001.
- Saruhan, Müfit Selim, “İslam Filozof ve Düşünürlerinde Ölüm Korkusu ve Tedavisi”, *AÜFDİ* 47, S. 1, 2006, 87/105.
- Soysaldı, İhsan “Sofilerin Ölümüne Yaklaşımı” *Harran Ün. İlahiyat Fak. Dergisi*, S.16, 2006, 148-149 .
- Topaloğlu, Bekir; Çelebi, İlyas, *Kelam Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2010.

Yavuz, Yusuf Şevki, Mustafa Çağrıçı, Mustafa Şekip Tunç, vd., “*Diyanet İslam Ansiklopedisi*”, 44 c., T.D.V. Yayınları, İstanbul, 2013.

Yazır, M. Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, 10 cilt., sad. Prof. Dr. İsmail Karaçam vd., İstanbul: Azim Dağıtım Yayıncılık, 2011.

